MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO

EDUKOLOGIJOS IR SOCIALINIO DARBO INSTITUTAS

JURGITA NARUCKIENĖ

VERSLUMO EDUKOLOGIJOS MAGISTRANTŪROS IŠTĘSTINĖS STUDIJOS

VERSLUMO UGDYMAS GIMNAZINĖSE DRUSKININKŲ SAVIVALDYBĖS KLASĖSE

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas: *Doc. dr. Romas Prakapas*

Vilnius, 2018

TURINYS

LENTELIŲ SĄRAŠAS 3
PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS 4
ĮVADAS 5
1. VERSLUMO UGDYMO TEORINIAI ASPEKTAI 8
1.2. Verslumo ugdymo strategijos 11
1.2.1. Verslumo ugdymo tikslai mokykloje 11
1.2.2. Mokytojų vaidmuo 15
1.2.3. Verslumo ugdymo metodai mokykloje 19
2. VERSLUMO UGDYMO SISTEMŲ MOKYKLOJE SKLAIDA 24
2.1. Bendrojo ugdymo mokyklos verslumo ugdymo programų turinys 24
3. VERSLUMO UGDYMO MOKYKLOJE TYRIMO METODOLOGIJA 34
4. VERSLUMO UGDYMO MOKYKLOSE TYRIMO REZULTATAI 39
4.1. Mokytojų apklausos rezultatų analizė 39
4.2 Mokinių apklausos rezultatų analizė 46
4.3. Verslumo ugdymo gimnazinėse klasėse gerinimo galimybės 51
IŠVADOS 54
REKOMENDACIJOS 57
LITERATŪRA 58
ANOTACIJA 63
ANOTATION 64
SANTRAUKA 65
SUMMARY 66
PRIEDAI 67

LENTELIŲ SĄRAŠAS

1 lentelė. Žinios, įgūdžiai ir elgsena, verslumo ugdyme 16
2 lentelė. Pagrindiniai Europos politikos dokumentai, darantys įtaką su verslumo ugdymu susijusios strategijos plėtrai 29
3 lentelė. Anketos klausimų pagrindimas 34
4 lentelė. Mokytojų socio-demografinės charakteristikos 38
5 lentelė. Sąsajos tarp verslumo ugdymo naudingumo ir verslumo ugdymo lygio mokyklose 42
6 lentelė. Sąsajos tarp verslumo ugdymo naudingumo ir verslumo ugdymu suteikiamų kompetencijų 48
7 lentelė. Sąsajos tarp verslumo ugdymo naudingumo ir verslumo ugdymu suteikiamų įgūdžių .. 49

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS

1 pav. Verslumo sąvokų teorinės definicijos pagal Župerką 10
2 pav. Verslumo ugdymo modelis 12
3 pav. Kompetencijos sudedamosios dalys 13
4 pav. Verslumo ugdymo modelis 14
5 pav. Mokytojo vaidmuo per ugdymo turinį ir programų tikslus 17
6 pav. Socializacijos teorija paremtas pamokos modelis 18
7 pav. Socialinių ir emocinių įgūdžių ugdymo strategijos 20
8 pav. Mokymosi metodų sąsaja su žiniomis apie verslumą, verslumo kompetencijomis ir požiūriu 22
9 pav. Ekonomikos ir verslumo mokymo bendrojo ugdymo mokyklose pradžia 2000–2011 m.... 30
10 pav. Verslumo kaip kompetencijos apibūdinimas, proc. 39
11 pav. Verslumo ugdymo situacija bendrojo ugdymo mokykloje, proc. 40
12 pav. Verslumo ugdymo situacija bendrojo ugdymo mokyklose Lietuvoje, proc. 40
13 pav. Verslumo ugdymo situacija Druskininkų mokyklose, proc. 41
14 pav. Verslumo ugdymas pagal mokomosiuos dalykus, proc. 41
15 pav. Verslumo ugdymo raiška mokyklose 42
16 pav. Asmeninių kompetencijų suteikimas per verslumo ugdymą 43
17 pav. Verslumo įgūdžių suteikimas 44
18 pav. Verslumo žinių suteikimas 44
19 pav. Taikomi ugdymo metodai verslumo ugdymo pamokose, proc. 45
20 pav. Mokinių požiūris į verslumą ugdymą mokyklose 46
21 pav. Mokinių vertinimu suteikiamos asmeninės kompetencijos 47
22 pav. Mokinių vertinimu suteikiami verslumo įgūdžiai 47
23 pav. Mokinių vertinimu suteikiamos žinios per verslumo ugdymą mokykloje 48
24 pav. Mokytojų nuomonių pasiskirstymas pagal siūlomus metodus verslumo ugdymui mokykloje, proc. 50
25 pav. Mokinių nuomonių pasiskirstymas pagal mokomosiuos dalykus per kuriuos yra ugdomas verslumas, proc. 50
26 pav. Mokytojų kopetencijos pagal turimas verslumo žinias, proc. 51

ĮVADAS

Verslumo ugdymo mokykloje **aktualumas** siejamas su pagrindinio ugdymo sistemos reikšmingumu formuojant ir stiprinant jaunų žmonių žinias, įgūdžius ir požiūrį. Dėl šios priežasties Jelagaitė ir Vijeikis (2012) skatina sutelkti dėmesį į verslumo ugdymo visuotinumą ir ugdymą pradėti jau mokykliniame etape, o tik vėliau tęsti aukštojo mokslo institucijose ir įmonėse. Kita verslumo didaktika akcentuoja įgimtų savybių atskleidimą, kurios skatintų jaunuolius imtis savarankiškos veiklos (Dickson, Solomon, Weaver 2008). Kaip akcentuoja Barynienė ir kiti (2014) karjerai ir verslumui yra svarbios socialinės kompetencijos, todėl svarbu formuoti savarankiško ekonominio gyvenimo pagrindus jau vaikystėje, ugdant kūrybiškumą, skatinant imtis iniciatyvos ir būti nepriklausomiems. Šiuo požiūriu remiantis vidurinės mokyklos lygmenyje verslumo ugdymas apima pozityvaus požiūrio į savisamdą formavimą kaip būsimos karjeros galimybę.

Ištirtumas. Strazdienė ir Garalis (2006) nagrinėja verslumo sampratą ir raišką Europos Sąjungoje ir Lietuvoje. Pritaikant teisinių dokumentų analizės metodą analizuojami ES dokumentai, skatinantys verslumo ugdymą. Pristatomas tyrimas, kuriuo analizuojamas verslumo ugdymo proceso efektyvumas, tačiau tyrimo objektas yra aukštosios neuniversitetinės studijos. Čapienė ir Merkienė (2014) analizuoja priežastis, veiksnius ir priemones, sąlygojančias didesnę motyvaciją verslumo žinių įsisavinimui bei praktinių įgūdžių įgyvendinimui. Tyrimu siekiama identifikuoti, empiriškai patikrinti ir pateikti rekomendacijas, užtikrinančias aktyvų dalyvavimą verslumo ugdymo praktikoje. Įvardinti pirmieji ir kitų tyrėjų darbai (Župerkos, 2011; Jelagaitė ir Lukoševičius; Solomon et al., 2002) vertina verslumo ugdymo sąlygas ir galimybes aukštojo mokslo institucijose, kuomet bendrojo ugdymo mokyklos išlieka svarbiu faktoriumi įtakojančiu inovacijų kūrimą (Fagerberg ir Shrolec, 2009). Kita tyrimų kryptis yra verslo krypties studijų taikomojo pobūdžio tyrimai (Rosa et al., 1996, Fayolle, 2007). Tiksliniai tyrimai, kuriuose objektas yra mokymosi turinys mokyklose sutinkamos atskiros tyrimų kryptys. Jelagaitė ir Vijeikis (2012) tyrimu susitelkia į verslumo ugdymą vienoje iš svarbiausių verslumo ugdymo sistemos pakopų – verslumo ugdymą bendrojo ugdymo mokyklų vyresnėse klasėse. Autoriai išanalizavus bendrojo ugdymo mokyklų vyresniųjų klasių moksleivių *požiūrį į verslumą*, pasiūlė priemones, mokymo ir mokymosi sistemai tobulinti. Navasaitienė, Stankevičienė ir Markevičius (2008) verslumo kompetenciją siedami su holistiškai suprantamu asmeniniu potencialu ir galimybėmis pritaikyti kintamus ir tikslingus gebėjimus remiantis žiniomis ir patirtimi, akcentuoja ekonominio raštingumo pamokų svarbą ir finansų valdymo pagrindus vaikams duodamų kišenpinigių pagrindu. Ruskovaara ir Pihkala (2015) susitelkia į *mokytojo vaidmenį* verslumo ugdymo proceso metu, kuomet mokytojai tampa iniciatoriais ir jiems reikalingas specialus pasirengimas. Hynes ir Hirsch (2012) remdamiesi

Perry ir Wallace mokyklas įvardija pagrindine institucija koordinuojančia ir pristatančia karjeros programas. Tai susiję su reformomis švietimo sektoriuje ir su mokyklų programų kūrimu atitinkant realias rinkos sąlygas. Verslumo esmę ugdymo požiūriu atskleidžia Ekonominio raštingumo ir verslumo strategija (2004) bei Integruojamųjų (papildomųjų) programų gairės (2005), kuriose verslumas išreiškiamas asmens mąstymo būdu per socialines, vadybines ir asmenines kompetencijas. Šios kompetencijos, ne tik leidžia turimas žinias pritaikyti kasdieniame gyvenime, ne tik organizuoti savo veiklą, bet ir prisiimti riziką už padarytus sprendimus. Eurydice ataskaita (2016) apima visus naujausius su verslumo ugdymo mokyklose klausimais susijusius pokyčius Europos šalyse. Joje apžvelgiamas mokyklinis ugdymas (pradinis, bendrasis vidurinis ir mokykloje vykstantis pirminis profesinis mokymas.

Atskirų tyrėjų darbuose pristatomos atvejų analizės ir tyrimai analizuojantys mokyklų ugdymo turinį, suteikiamas kompetencijas verslumo požiūriu: Rachwał, Kurek, Boguś vertina pasikeitimus verslumo ugdymo programose Lenkijos mokyklose pradinėse ir progimnazijos klasėse; Hatak ir Reiner (2011) atliko apklausos tyrimą palyginant Austrijos, Suomijos, Prancūzijos, Vokietijos, Italijos ir Ispanijos patirtį verslumo ugdymo atžvilgiu; Johansen ir Schanke (2013) vertina verslumo ugdymo programų keliamus tikslus ir būdus jų įgyvendinimui Norvegijos mokyklose; Jelagaitė ir Lukoševičius (2011) apklausos tyrimu atskleidė mokinių verslumo žinių lygį ir mokytojų pasirengimą padėti mokiniams ugdytis pagrindines kompetencijas ir gebėjimus. Pristatytos tyrėjų įžvalgos rodo svarbą verslumo ugdymo mokyklose vertinime ir poreikį tyrimams, leidžiantiems įvairiapusiškai pažvelgti į Lietuvoje esančių mokyklų programas, mokytojų pasirengimą ir pačių besimokančiųjų poreikį verslumo ugdymui.

Darbo naujumas verslumo ugdymą mokykloje apibrėžia ugdymo turinys, tačiau bendrojo ugdymo mokyklose nenumatytas privalomas ekonomikos ar verslo pagrindų dalykų mokymas, kuomet išryškėja trūkumas pradinių žinių asmeniui patenkant į darbo rinką. Tai rodo, kad mažiau tyrinėta sritis yra verslumo ugdymas mokyklose (Johansen ir Schanke, 2012).

Tyrimo objektas: verslumo ugdymas bendrojo ugdymo mokyklų gimnazinėse klasėse.

Darbo problema – Ar verslumo ugdymas gimnazinėse klasėse suteikia asmenines kompetencijas besimokantiems, leidžiančias savarankiškai pasirinkti karjeros kryptį ir mokėti realizuoti savo idėjas visuomenėje, esamomis rinkos sąlygomis? Ar taikomi ugdymo metodai suteikia reikiamas žinias reikalingas verslui organizuoti, suteikia teorines žinias leidžiančias įvirtinti sprendimus praktinėje veikloje.

Darbo tikslas - atskleisti gimnazinių klasių mokinių verslumo ugdymo mokyklose būklę ir plėtros galimybes.

Darbo uždaviniai:

1. išanalizuoti verslumo ugdymo sampratą ir taikomus metodus verslumo ugdymui mokyklose;
2. išanalizuoti verslumo ugdymą reglamentuojančius dokumentus ir formas ES šalių bendrojo ugdymo mokyklose;
3. atskleisti mokytojų, dirbančių gimnazinėse klasėse, požiūrį ir pasirengimą verslumo ugdymui mokyklose;
4. atskleisti gimnazinių klasių mokinių požiūrį į verslumo ugdymo programą Druskininkų miesto mokyklose;
5. sukurti gimnazinių klasių mokinių verslumo ugdymo programos tobulinimo gaires.

Informacijos rinkimo ir tyrimo metodai: mokslinės literatūros palyginamoji analizė; anketinė apklausa, teisinių dokumentų analizė, matematinių ir statistinių duomenų analizės metodai.

Nagrinėjant verslumo ugdymo sistemą, atliekama mokslinės ir teisinės literatūros palyginamoji analizė, pasitelkiant loginio apibendrinimo, palyginimo metodus. Siekiant praktiškai patikrinti bendrųjų kompetencijų (verslumo) ugdymo raiškas bendrojo ugdymo mokyme, atliekama dokumentinė šios srities standartų ir mokymo programų teisinė analizė.

Atliekant empirinį tyrimą, pasitelkiant mokinių ir mokytojų apklausai anketinės apklausos metodą, tyrimo laukas susiaurinamas iki Druskininkų miesto mokyklų. Mokytojų apklausa leido išaiškinti taikomus ugdymo metodus ir priemones verslumo ugdymo procese bei mokytojų požiūrį į verslumo ugdymo perspektyvas mokyklų programų atžvilgiu. Siekiant atskleisti 8-12 klasių mokinių Druskininkų miesto bendrojo ugdymo mokyklose požiūrį į verslumo ugdymą taip pat pasirinktas anketinės apklausos metodas, leidžiančias nustatyti verslumo įgūdžių ugdymo galimybes gimnazinėse klasėse.

Magistro darbo struktūra. Magistro baigiamasis darbas sudarytas iš trijų pagrindinių dalių – analitinės, parengtos mokslinės literatūros pagrindu ir tiriamosios. Analitinėje dalyje, remiantis mokslinės literatūros šaltiniais, nagrinėjama verslumo samprata ir teoriniai ugdymo mokykloje aspektai. Atskleidžiama verslumo samprata per definicijas, palyginant autorių nuomones, išskiriant pagrindinius akcentus ir sinonimus naudojamus verslumo apibūdinimui. Šioje darbo dalyje buvo siekiama išplėsti analizę, išaiškinant kokiomis kryptimis yra formuojamas verslumo ugdymas, atliekama verslumo ugdymo modelių palyginamoji analizė, verslumo ugdymo sklaidos strateginės kryptys ir formos. Tai leido peržvelgti verslumo sampratos kaitą ir parengti matmenis tyrimams Druskininkų miesto mokyklose atlikti. Tiriamojoje darbo dalyje pristatomi Druskininkų miesto mokyklose atliktos mokytojų ir mokinių apklausos apibendrinti rezultatai.

1. VERSLUMO UGDYMO TEORINIAI ASPEKTAI

1.1. Verslumo samprata

Verslumo reiškinys ir jo aktualija siejamas su permainomis šalių ekonomikoje, įgauna vis naujų dimensijų, kuomet ją atspindinčių bruožų visuma keitėsi dėl visuomenės ir ekonomikos transformacijų. Stripeikis (2008) paminėjo naujus iššūkius ir verslo tendencijas sietinas su verslo globalizacija, hiperkonkurencija, sparčia technologijų kaita, žinių ir organizacijų bei jose dirbančių žmonių elgsenos būdu, kuomet verslumas siejamas su novatoriškumu, tolerancija rizikai, proaktyvumu, gebėjimu atpažinti galimybes ir jas įgyvendinti. Taigi, verslumas atspindi elgesio ir savybių rinkinį. Barynienė (2014) ir kiti analizuodami mokslinėje literatūroje pateiktas verslumo sampratas pastebi, kad apibrėžimus vienija bendras bruožas – išskiriamos savybės reikalingos verslumui pasiekti. Mokslininkai pabrėžia iniciatyvos būtinumą, kūrybinį mąstymą, organizacinius gebėjimus, laiko planavimą, lyderystę, įžvalgą.

Verslumą siejant su ketinimu kurti verslą, socialinės psichologijos teorijos požiūriu verslumas atspindi planuojamą asmens elgesį, kurį nagrinėjo (Ajzen, 1991). Remiantis šia teorija Župerka (2011) verslumo ugdymą išreiškė per asmeninių savybių ugdymą, per pasiūlytas emocionalumo, proaktyvumo ir kūrybiškumo savybes, kurių raiška vertinama verslumo iniciatyvos apimtyje. Taip pat minimi aplinkos faktoriai ir jų poveikis: socialinė padėtis, tėvų įtaka, patirtis, polinkis savarankiškam užimtumui. Anot Arenius ir Minniti (2005) savęs paties ir aplinkos suvokimas yra pirmasis verslininkystės proceso etapas. Verslininkiškumui įtakos turinčios sąlygos nulemia žmonių galimybės pradėti verslą pastebėjimą ir tai, kaip jie įvertina savo turimus gebėjimus pradėti verslą. Mincienė (2004) verslumą apibrėžė kaip asmens mąstymą ir veikimą. Verslumas išreiškiamas per siekimą naujų idėjų, projektų įgyvendinimo, t.y. sugebėjimą organizuoti ir valdyti savo gyvenimo verslą, pelningai gaminti prekes ir teikti paslaugas. Autorės teigimu kiekvieno žmogaus vizijos susikūrimas ir įgyvendinimo procesas, kuo efektyviau vadovaujant pačiam sau, naudingiau panaudojant savo laiką, galimybes, pinigus ir kitus asmeninius išteklius.

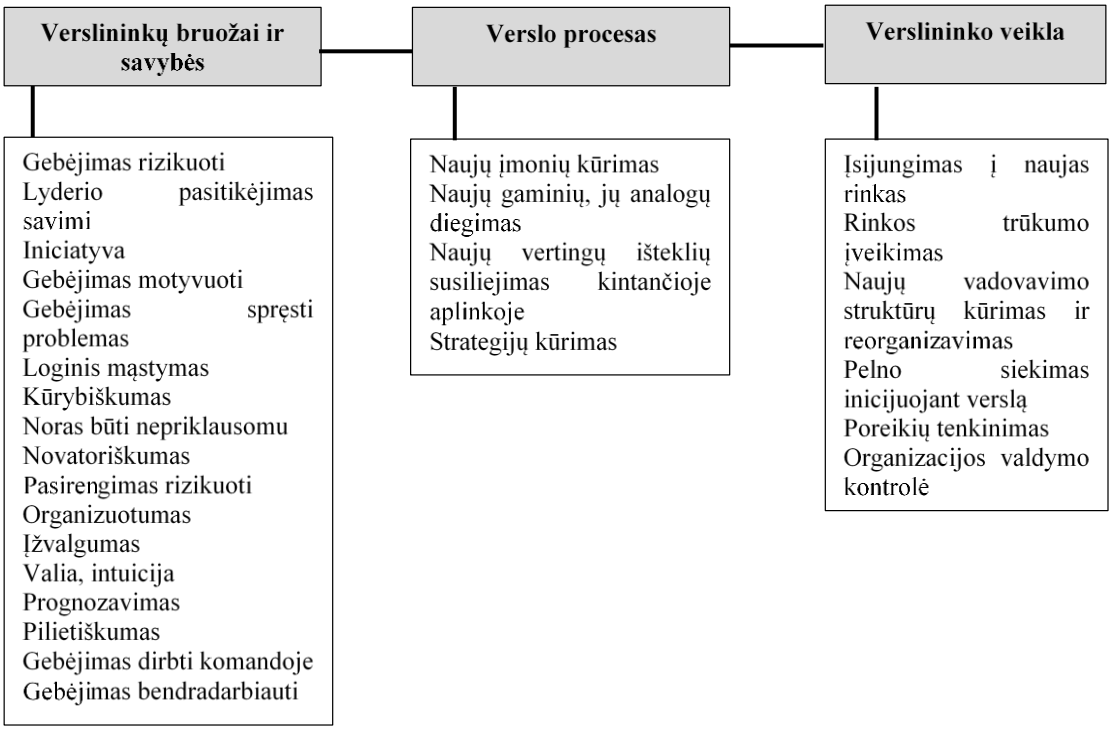
Verslumas užsienio tyrėjų darbuose išreiškiamas kaip novatoriški sprendimai (Druckeris, 1993); naujų organizacijų kūrimas (Gartner, 1989); tam tikras mąstymo būdas ir lyderystė (Timmons, 1997); naujos ir dinamiškos įmonės (Acs ir Audretsch, 2003), ir kaip nauja ekonominio aktyvumo veikla, kuri keičia rinką (Davidsson, 2003). Tačiau dauguma verslumo definicijų yra susietos su naujų įmonių plėtra (Johansen, Schanke, 2013), tai ką Schumpeter (1934) įvardino kaip įmonės kūrimo procesą, nuo įmonės idėjos identifikavimo galimybės ir naujos įmonės steigimo. Verslumas pripažįstamas ir kaip svarbus ekonomikos vystymosi ir inovacijų generatorius, kuomet rinkoje reikia naujų, novatoriškų ir į augimą orientuotų įmonių, galinčių atlaikyti konkurencinį

spaudimą ir padėti kurti naujas darbo vietas. Ir kaip akcentuoja Hatak ir Reiner (2011) norint pasiekti šį tikslą, reikia strateginių priemonių, kurios padidintų jaunų žmonių verslumą. Viena iš galimų strategijų yra verslumo ugdymas mokyklose.

Verslumas išreiškiamas procesu, kuriame reikia stebėti nuolatinius pasikeitimu ir siejamas su verslininko pasirinkimu steigti ir valdyti įmonę. Šio proceso rezultatas pasiekiamas sudėtingų sprendimų generavimu apima savianalizę, savo galimybių ir norų įvertinimą siekius pakeisti nusistovėjusį dabartinį gyvenimą į naują, nepažintą ir rizikingą, verslo galimybių ir perspektyvą pasvėrimą, pasekmių verslui nepasisekus numatymą Stripeikis (2008). Šiame verslumo vystymo procese išryškėja tarpusavyje sąveikaujantys veiksniai: verslininkas ir verslininkystės kultūra, kuomet anot Morrison (2006) verslininkystės proceso pradžią galima susieti su pačiu verslininku. Išplečiant šį teiginį, verslumas siejamas su verslininku ir jam būdingomis charakteristikomis. Juozaitienė (2003), verslumą apibūdina kaip sudėtingą savybę, kuri lemia verslininkystės gyvavimą ir yra daugiau kokybinė sugebėjimų ir savybių išraiška, būdinga atskiriems žmonėms. Verslininkai pasižymi aktyvumu, iniciatyva, žiniomis ir smalsumu, tvirta vidine motyvacija, polinkiu į naujoves, taupumu, galimybe rizikuoti. Tuo nusakomos verslumą žyminčios kompetencijos, o verslumo gebėjimai yra susiję su veiksniu projektų valdymu (įtraukiant tokius įgūdžius, kaip planavimas, organizavimas, valdymas, vadovavimas, delegavimas, analizavimas, pranešimas, ataskaitų išklausymas ir įvertinimas bei protokolavimas) ir sugebėjimu dirbti savarankiškai ir komandoje. Šiame procese, anot autorės svarbu atlikti savianalizę, nustatant savo stipriąsias ir silpnąsias vietas, priimant riziką ir atsakomybę, jeigu to prireiktų. Požiūris į verslumą apibūdinamas iniciatyvumu, veiksnumu, nepriklausomybe ir novatoriškumu asmeniniame ir socialiniame gyvenime bei darbe. Be to, tai yra susiję su motyvacija ir pasiryžimu siekti tikslų – asmeninių, bendrų ir darbo. Siekiant atlikti mokslinį tyrimą, tikslinga pasitelkti verslumo ugdymo apibrėžimą, kuriame verslumas susiejamas su kritiškai mąstančiu, imliu naujovėms asmeniu, gebančiu savarankiškai veikti žinių visuomenėje įvairiose srityse ir kurti socialinę vertę (Dudaitė, Žibėnienė, 2012). Verslumas priskiriamas prie esminių įgūdžių ir požiūrių, kuriuos galima ugdyti visą gyvenimą trunkančiu mokymusi (Jelagaitė, Lukoševičius, 2011).

Alimienė ir Kuvykaitė (2006) taip pat verslumą išreiškia kaip dinamišką, antreprenerio kuriamą ir valdomą procesą, kuomet pasinaudojant ekonominėmis inovacijomis, sukuriama nauja vertė rinkoje. Kaip matyti šiame apibrėžime išskiriamas vadovo vaidmuo, tik įvardijamas autorių ne kaip verslininkas, bet antrepreneris. Sekant šia logika verslumas (antrepreneriškumas) siejamas ir su vadovavimo organizacijai stiliumi, todėl kaip pažymi Zakarevičius (2012) antreprenerio sąvoka dažnai buvo asocijuojama su aktyvaus savininko sąvoka, kuomet smulkaus verslo organizacijos, kurioms vadovauja antrepreneris, apibūdinamos kaip antreprenerinės organizacijos.

Tačiau pačios antrepreneriškos organizacijos samprata yra išreikšta kita kryptimi: susieta su sistemiškai organizuota, struktūrizuota, profesionaliai valdoma organizacija, kurioje ekonominiai, socialiniai, vadybiniai mechanizmai veikia taip, kad yra visos galimybės integruoti darbuotojų inovacines, kūrybines, vadybines idėjas, mobilizuoti juos ir kitus resursus šių idėjų įgyvendinimui. Atskiriamas vadovo vaidmuo, jų veiklos stilius, vadovavimo modeliai ir įgimtos savybės. Dudaitė ir kiti (2015) formuojant verslumo ugdymo teorinius matmenis pasitelkia verslumui būdingas sąvokas ir remiantis Župerka (2015) apjungė verslininkui būdingus bruožus, verslo procesą ir verslininko veiklos kryptis (žr. 1 pav.).



1 pav. Verslumo sąvokų teorinės definicijos pagal Župerką
Šaltinis: Dudaitė ir kiti, 2015

Sudarytame paveiksle matyti, kad ugdomos asmens savybės ir bruožai, gali būti susiję su tolimesne asmens veikla steigiant verslą ar kuriant naujus gaminius, taikant vadovavimo strategijas. Verslumui priskirtinos savybės anot Dudaitės, Januškevičiūtės, Prakapo ir kitų (2015) yra išreiškiamas kaip žmogaus kompetencijos, mąstymo būdas padedantis siekti tikslų profesinėje veikloje. Mokiniai turi išmokti ir gebėti rodyti asmeninę iniciatyvą, aktyvumą ir kūrybiškumą, taip pat įgyvendindami idėjas būti pasiruošę prisiimti tam tikrą riziką. Tai yra tipinės verslumo savybės. Šių savybių ir kompetencijų ugdymas Navasaitienės ir kitų (2008) priskiriamas ilgalaikiam procesui. Tai taip rodo, kad verslumo ugdymo pradžia yra sietina su verslumui būdingų bruožų ir savybių ugdymu.

Europos Parlamento ir Tarybos rekomendacijoje Dėl bendrųjų visą gyvenimą trunkančio mokymosi gebėjimų (2006) verslumas priskiriamas prie aštuonių bendrųjų gebėjimų, reikalingų asmeniniam pasitenkinimui ir vystymuisi, aktyviam pilietiškumui, socialinei integracijai ir užimtumui, ir apibrėžiamas kaip gebėjimas idėjas paversti veiksmais, t.y. iniciatyvumas, kūrybiškumas, novatoriškumas ir pasirengimas rizikuoti bei gebėjimas planuoti ir valdyti projektus siekiant išsikeltu tikslu. Svarbiausios su šiuo gebėjimu susijusios žinios, įgūdžiai ir nuostatos apima gebėjimą identifikuoti asmenines, profesines ir (arba) verslo galimybes, įskaitant platesnio požiūrio aspektus, atskleidžiančius kontekstą, kuriame žmones gyvena ir dirba.

Verslumo ugdymas Palčiauskienės ir Virketytės (2009) tyrime siejamas su šalies aktualijomis kaip viena svarbiausių prielaidų šalies ūkiui plėtoti ir gyventojų gerovei kelti. Dėl šios priežasties verslumo ugdymas įgauna ypatingą reikšmę esminių socialinių, ekonominių ir technologinių transformacijų sąlygomis, kai iškyla būtinumas intensyviai vystyti verslą naujomis perspektyviomis kryptimis ir tuo pačiu užtikrinti visuotinį užimtumą bei įvairiapusišką visų socialinių sluoksnių raidą (Palčiauskienė, Virketytė, 2009).

Apibendrinat skirtingas verslumo sampratas, galima teigti, kad tarp skirtingų autorių nuomonių išryškėja du pagrindiniai aspektai. Vieni jų teigia, kad verslumas yra iniciatyva, kurios rezultatas įmonės įsteigimas. Kiti atlikti moksliniai tyrimai nagrinėja verslumo ir verslininkystės turinį per asmeninių savybių ugdymą, pažymint ir tai, kad verslumo savybės gali būti įgimtos ir įgytos. Tai žmogaus savybės, leidžiančios jam novatoriškai mąstyti ir aktyviai veikti bei rizikuoti.

1.2. Verslumo ugdymo strategijos

1.2.1. Verslumo ugdymo tikslai mokykloje

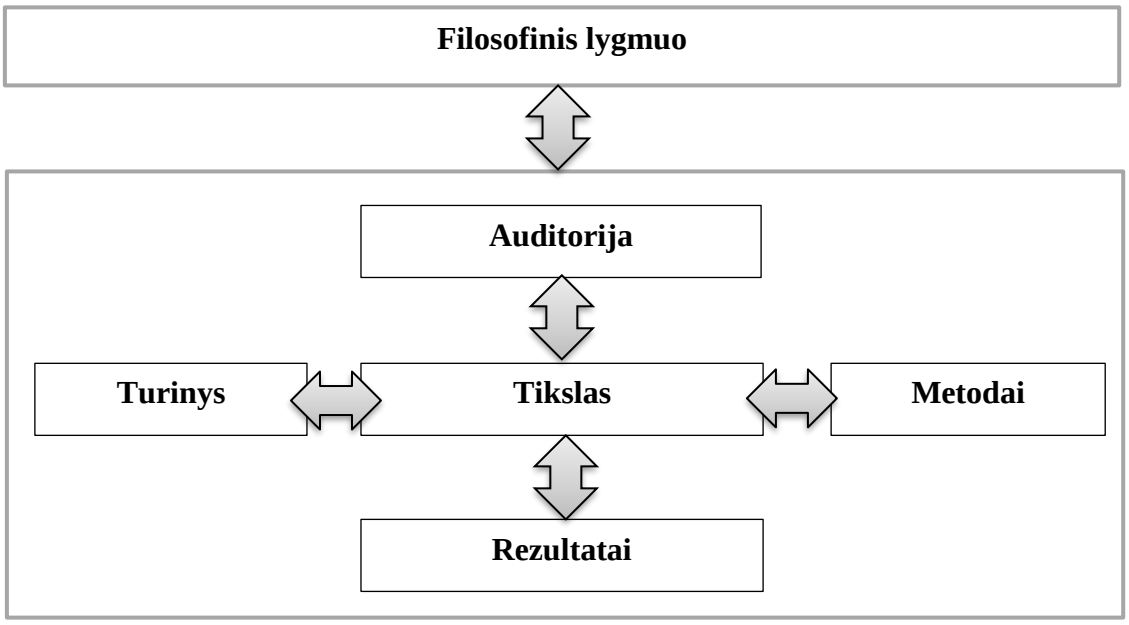
Siekiant įgyti verslumo gebėjimus, būtina žinoti apie esamas asmenines, profesines ir (arba) verslo galimybes, taip pat suvokti „bendresnį vaizdą“, t.y. žmonių gyvenimo ir darbo aplinką kuriančius dalykus (ekonominį-kultūrinį veikimą) bei žinoti organizacijai iškylančius uždavinius bei atsirandančias galimybes (Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategija, 2004).

Verslumo *ugdymo tikslas* apima mokinių gebėjimų ugdymą, kurie jiems reikalingi ir kaip individams ir kaip visuomenės nariams siekiant savarankiškai gyventi ir pozityviai veikti savo, šeimos ir visuomenės labui. Taip išugdomas atsakomybės jausmas ir išmokstama gyventi visuomenėje, pagrįstoje rinkos ekonomikos sąlygomis. Siekiant įgyvendinti visus šiuos tikslus, anot Jelagaitės ir Lukoševičiaus (2011) būtina skatinti mokinių verslumo ugdymą, tobulinti jų ekonominį mąstymą.

Pagal Kyro (1997), verslumo ugdymo strategija apima: 1) asmenybės ugdymą, 2) vidinį ugdymą 3) išorinį verslumo ugdymą.

Asmenybės ugdymas yra pagrindinė ašis tarp vidinio ir išorinio verslumo ugdymo (Remes 2004), kuomet vidinis verslumo ugdymas susiejamas su antrepreneriško lyderio vaidmeniu, o išorinis susietas su verslo kūrimo pagrindais (Ristimaki, 2003).

Fayolle (2013) gilindamasi į verslumo ugdymo sistemą, išskiria du svarbius lygmenis – filosofinį ir didaktinį. Filosofiniu lygmeniu stengiamasi rasti atsakymus į klausimus, kas tai yra verslumas, kam yra reikalingas verslumo ugdymas ir pan. Didaktinis lygmuo skirtas klausimams, kas turi būti ugdomi (auditorija), kaip ugdomi (kokiais būdais, metodais). Bendrasis verslumo ugdymo modelis pateikiamas 2 paveiksle.



2 pav. Verslumo ugdymo modelis

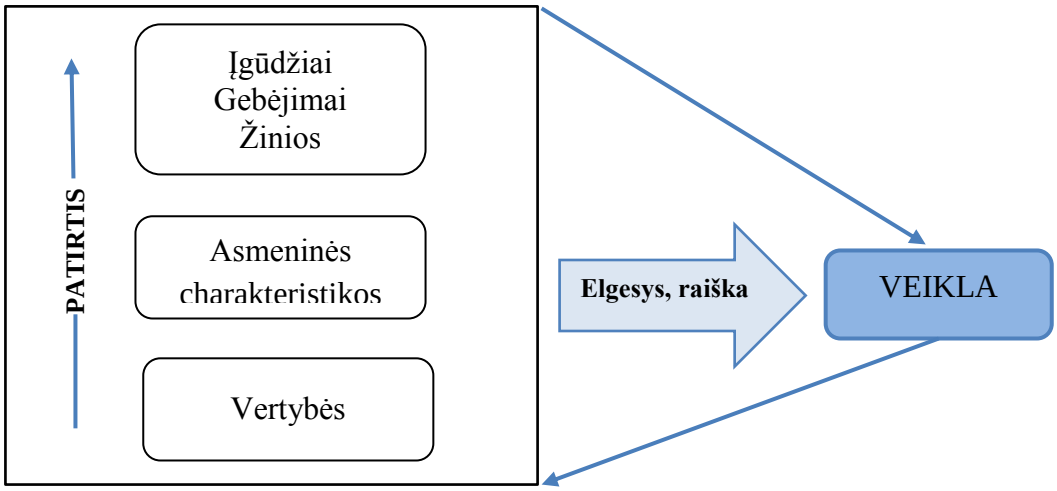
Šaltinis: Barynienė, Paužaitė, Cibulskaitė, 2014

Bendrasis verslumo ugdymo modelis, nori pabrėžti ir tai, kad verslumo ugdymas nuo ankstyvojo amžiaus daro poveikį tolesnei individo raidai, kuomet ugdant svarbias jo asmenines savybes, paliečiamos tos, kurios lemia jo polinkį į verslumą. Viena vertus, tam tikros žinios ir įgūdžiai gali būti įgyjami studijuojant arba dirbant. Kita vertus, polinkis į verslą, tinkamas ir pozityvus požiūris į verslą, savisamdą susiformuoja ankstesniuose perioduose. Pabrėžiama, kad atsakomybė negali būti perkelta, tik mokykloms ir universitetams. Yra reikalingas sisteminis, holistinis požiūris, apimantis visas ugdymo pakopas: nuo ikimokyklinio ugdymo įstaigų iki ugdymo mokykloje, universitete ir pačioje įmonėje (Barynienė, Paužaitė, Cibulskaitė, 2014). Kalbos žodynuose holistiškumas apibrėžiamas kaip „visa ar visus apimantis, bendras“. Šiame darbe

analizuojamas verslumo ugdymo holistiškumas traktuojamas kaip procesas, turintis apimti visus ugdymo lygmenis, t. y. verslumą ugdyti reikia pradėti ikimokyklinio ugdymo įstaigose, mokyklose, vėliau jį tęsti aukštojo mokslo institucijose ir galiausiai ugdyti darbuotojus įmonėse.

Šioje problematikoje verslumo ugdymas yra išreiškiamas daugiau negu mokinio rengimas ateityje užsiimti verslu. Tai išreiškiama verslumo nuostatų ir gebėjimų ugdymu bei žinių gilinimu – kaip pagalba besimokančiajam išsikelti ir įgyvendinti savo idėjas.

Dudaitė ir kiti (2015) analizuodami verslumo ugdymo kompetenciją, ją išreiškia kaip įgytas žinias, mokėjimą, gebėjimus, įgūdžius ir jų pritaikomumą profesinėje veikloje, kas leidžia pasireikšti kvalifikacijos raiškai (žr. 3 pav.). Svarbu anot autorių ir asmeninės savybės, požiūriai, energingumas – visa tai formuoja asmens elgesio modelius.



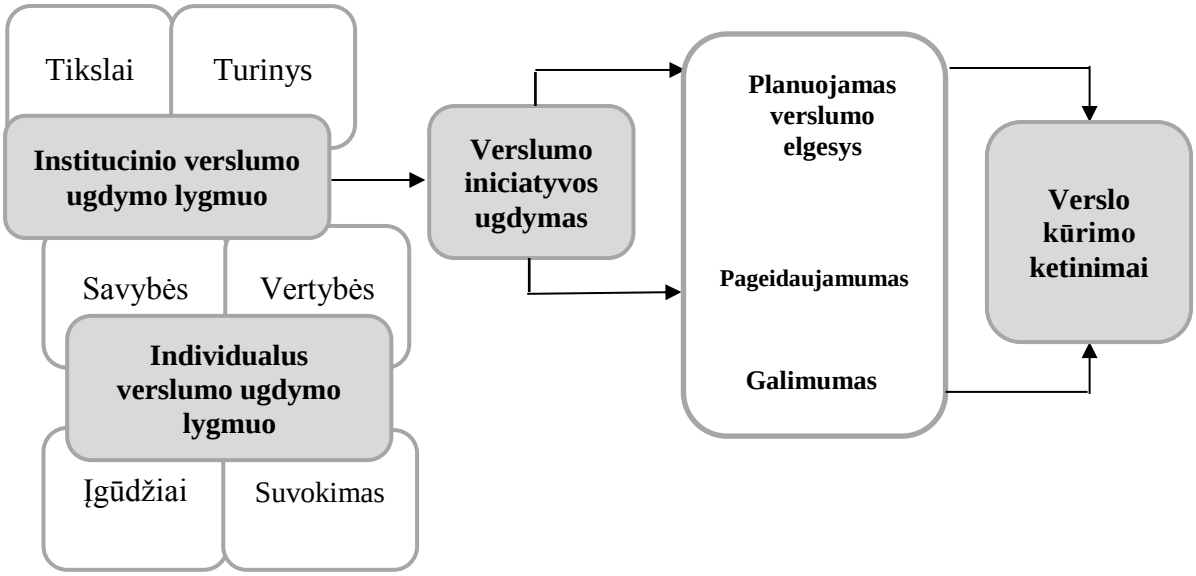
3 pav. Kompetencijos sudedamosios dalys

Šaltinis: Dudaitė ir kiti, 2015

Ikimokyklinio ir pagrindinio ugdymo sistemos yra reikšmingos formuojant ir stiprinant jaunų žmonių vertybes, žinias, įgūdžius ir požiūrį. Dėl šios priežasties skatinama atkreipti dėmesį į verslumo ugdymo programų sudarymą ir visuotinumą jau ikimokykliniame etape, o vėliau tęsti aukštojo mokslo institucijose ir įmonėse. Didžiausią dėmesį verslumo ugdymui siūloma skirti vidurinėse mokyklose. Šiame amžiaus tarpsnyje ir pačiam besimokančiajam kaip augančiai asmenybei, svarbu atskleisti įgimtas savybes ir paskatinti imtis savarankiškos veiklos (t. y. savisamdos). Be to, karjerai ir verslumui yra svarbios socialinės kompetencijos, todėl svarbu formuoti savarankiško ekonominio gyvenimo pagrindus jau vaikystėje. Mokykloje svarbu skatinti ir ugdyti mokinių kūrybiškumą, skatinti juos imtis iniciatyvos ir būti nepriklausomiems. Vidurinės mokyklos lygmenyje verslumo ugdymas apima pozityvaus požiūrio į savisamdą formavimą kaip būsimos karjeros galimybę. Verslumo ugdymo mokykloje turi ugdyti gebėjimus, kurie prisideda prie verslumo raiškos.

Apibendrinant galima teigti, kad verslumo ugdymo visuotinumo esmė siejama su asmens mokymusi ir tobulėjimu, su asmenybės susiformavimu ir būsima karjera, kad ateityje jam pavyktų sėkmingai imtis verslo arba įsidarbinti konkurencinėje darbo rinkoje. Ikimokyklinio ugdymo įstaigose, mokyklose ir aukštojo mokslo įstaigose turėtų būti padėtas tvirtas į verslą orientuoto požiūrio ir paties verslumo pagrindas. Pabrėžtina tai, kad reikia pradėti ugdyti verslumą kuo anksčiau (ikimokyklinio ugdymo etape), nes, jei pradedama pavėluotai, tikėtina, kad sėkmė bus gerokai mažesnė.

Verslumo ugdymo modelio sandara pagal Župerką (2011) pateikiama 4 pav.



4 pav. Verslumo ugdymo modelis

Šaltinis: Župerka, 2011

Šiame verslumo ugdymo modelyje planuojamas elgesys veikiamas per intervencinę institucinio lygmens verslumo ugdymo programą, ugdymo procesą, kuris charakterizuojamas diferencijuotais verslumo ugdymo tikslais, turiniu ir ugdymo metodais. Intervencine institucinio verslumo ugdymo lygmens veikla stiprinamos į verslumą orientuotos savybės, vertybės, įgūdžiai ir suvokimas. Remiantis Helmke (2012) pagrindinis pamokos tikslas yra suteikti galimybę mokytis, skatinti ir ilgainiui palaikyti individualaus mokymosi procesą. Tai susiję ir su verslumo ugdymo skatinimu, kadangi orientuojamasi į ilgalaikį rezultatą. Intelektines žinias, susiejamas su mokymusi visą gyvenimą ir tampančias mokymosi visą gyvenimą pagrindu, būtina įgyti sistemingai. Todėl šis žinių įgijimo procesas negali tapti kiekvieno mokinio pasirinkimo atsitiktinumu. Jį turi atsakingai parinkti ir pasiūlyti mokytojas. Taigi būtina parinkti mokymo metodus, kuriuos taiko ir koordinuoja mokytojas, bet kurie yra nukreipti į mokinį.

1.2.2. Mokytojų vaidmuo

Išanalizuotuose verslumo ugdymo modeliuose pasigendama išskirto mokytojo vaidmens, kuris pagal Tamašauską (2016) keičiasi, besikeičiant pačiai visuomenei. Mokyto vaidmuo ankščiau suprantamas kaip mokytojo - žinių turėtojo ir perteikėjo – keičiasi į mokytojo - mokymosi organizatorius, patarėjo, partnerio. Tai rodo, kad pedagogui būtinos vadybinės kompetencijos, veikla turi būti orientuota į mokymosi paradigmą, būtina taikyti inovatyvius mokymo(si) metodus, mokinių vertinimo ir įsivertinimo būdus – kas padeda užtikrinti ugdymo kokybę.

Kaip akcentuoja Jelagaitė ir Kairiūkštienė (2013) siekiant užtikrinti efektyvų verslumo ugdymą mokykloje, būtina skatinti ugdytinių, verslo aplinkos ir ugdytojų glaudų bendradarbiavimą. Priemonės bendradarbiavimo proceso paskatinimui yra įsitraukimas į įvairius socialinius verslumo projektus, sudarymas galimybių atostogų metu mokiniams dirbti įvairiose įmonėse ir tokiu būdu pritaikyti įgytas žinias praktikoje; išbandymas savo svajonių, veiklą prižiūrint mentoriui. Čia sutinkami ir metodai (priemonės) integruojami į verslumo ugdymo procesą.

Verslumo ugdymo mokykloje programos sudarytojai (t.y. Kemežienė) mokytojui skiria konsultanto vaidmenį. Simonaitienė nurodo ir kitus naujus mokytojo vaidmenis: iš mokytojo informacijos „teikėjo“ tampama „ekspertu“, „mokymosi vadybininku“. Pasak autorių, pedagogas kuria naujus dinamiškus pamokų scenarijus ir turtingas mokymosi aplinkas moksleiviams, be to, mokytojo vaidmenų sąraše atsiranda mokinio vaidmuo. Atvirumo ir lankstumo nuostata suardo griežtas ribas tarp mokinio ir mokytojo.

Vertinant mokytojų dalykinę kompetenciją neapsiribojama vien tik dalykinėmis žiniomis. Ji grindžiama įvairių gebėjimų rinkiniu - dalykinės didaktikos, dalyko kaip mokslo, pedagogikos, psichologijos, verslumo (kaip mokomųjų dalykų turinį galima sėkmingai ir įdomiai perteikti mokiniams) ir amžiaus tarpsnių psichologijos (koks yra tam tikro amžiaus vaikams būdingas pažintinis, loginis, jutiminis ir vaizdinis suvokimas, kuriam turi būti pritaikyta pamoka) gebėjimais (Halmke, 2012).

Kwiatkowski (2004) teigimu, mokytojo įgūdžių, žinių ir elgsena ir susiję su verslumo skatinimu ir pačiu ugdymo procesu. Mokinys į mokytoją žiūri kaip pavyzdį ir siekia įgyti žinių, įgūdžių iš savo mokytojo. Žinios, įgūdžiai ir elgsena, kurių tikimąsi iš verslumo ugdytojų yra pateikta 1 lentelėje.

Lentelėje matyti žinios, įgūdžiai ir formuojama elgsena turėtų atsispindėti švietimo programose ir mokymo kontekste. Pažymima, kad nebūtinai tiesioginių pamokų metu, tai galima ugdyti ir papildomomis priemonėmis: per laisvalaikio veiklą, dalyvavimą sporto renginiuose, popamokinėje veikloje). Chinwendu et al. (2015) teigimu, verslumo ugdymo idėja yra, kad mokymo

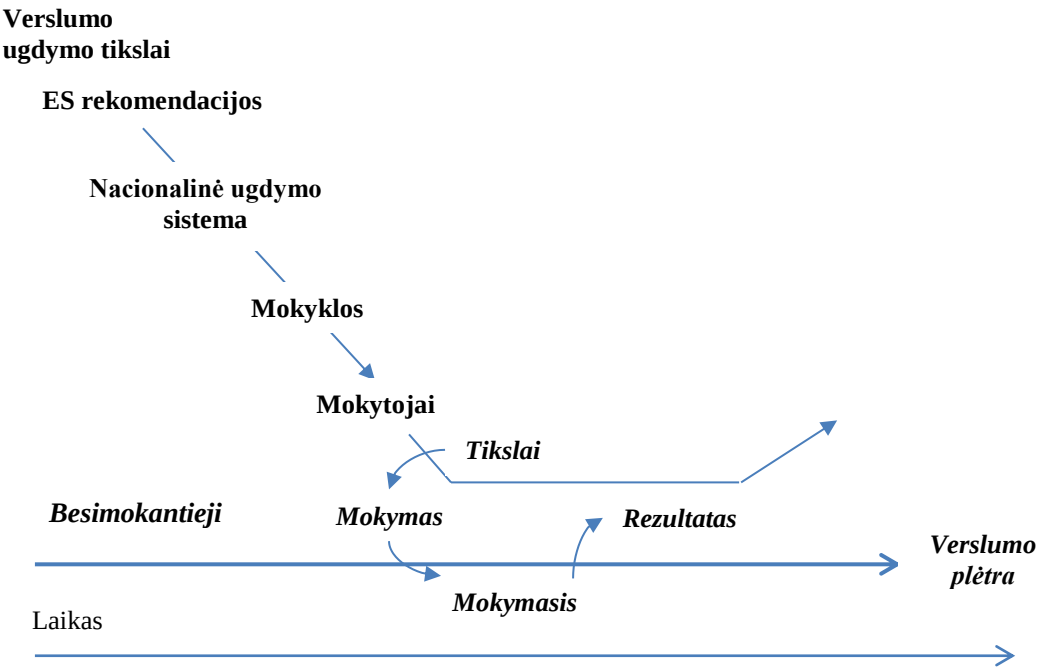
metodika turi tam tikrą vaidmenį, stiprinti ir skatinti šių įgūdžių ir požiūrio plėtojimą ir teikti susijusias žinias.

1 lentelė. Žinios, įgūdžiai ir elgsena, verslumo ugdyme (Chinwendu et al., 2015)

Žinios ir įgūdžiai	**Elgesio ir emocinė pasaulėjauta**
Žinojimas kaip pradėti verslą	Kūrybiškumas, inovatyvumas
Gebėjimas priimti sprendimus ir formuoti strategijas	Iniciatyvumas
Gebėjimas surasti reikiamus išteklius	Aktyvumas
Bendras suvokimas apie įvykius verslo aplinkoje, šalies ekonomikoje ir gebėjimas įvertinti iššūkius	Gebėjimas įkvėpti kitus
Gebėjimas atpažinti ir suvokti galimybes asmeninėje, profesinėje ir/arba verslo veikloje	Veikiantis savarankiškai, savo rizika
Etikos standartų ir taisyklių išmanymas	Įtikinamas elgesys
Gebėjimas dirbti vienam ir komandoje	Nepriklausomumo siekimas
Gebėjimas atpažinti stiprybes ir silpnybes kitų asmenų	Pasitikėjimas savimi ir pasiekimų poreikis
Gebėjimas įvertinti ir prisiimti riziką	Drąsa, ryžtingumas
Gebėjimas užmegzti kontaktus	Atvirumas galimybėms ir pasiūlymams

Tačiau, tikslinga pažymėti ir tai, kad kelias verslumo ugdymo prasideda ne tik nuo paties mokytojo, o nuo tarptautinės ir nacionalinės politikos formavimo sprendimų. Ugdymo strategijos įgyvendinimo procesas susideda iš dviejų skirtingų etapų: pirma, nuo tikslų nustatymo švietimo sistemoje, pradedant nuo ugdymo turinio programų parengimo susijusių su visų mokytojų kasdienine mokymo veikla ir nuo pačių mokytojų perteikiančių žinias besimokantiesiems (žr. 5 pav.). Laiko atžvilgiu rezultatas atsispindės per ugdytinių elgseną, priimamus sprendimus.

Išsakyti teiginiai sutampa su Motiejūnienės ir Žadeikaitės (2009) aptariamu ugdymo turinio vertinimu, kuomet plėtojant šiuolaikinį ugdymo turinį orientuojamasi ne į indėlį (ko mokysime), o į laukiamus rezultatus bei poveikį. Tai pirmiausiai pasako, ko mokiniai turėtų išmokti, kokius bendruosius gebėjimus ir nuostatas išsiugdyti, kad galėtų sėkmingai kurti savo asmeninį gyvenimą, integruotis šiuolaikinėje visuomenėje įgyjant būtinus pagrindus. Remiantis šiuo principu, ugdymo turinio formavimo ir įgyvendinimo procese, visais švietimo lygmenimis įtvirtinama ugdymo turinio vadyba, orientuota ne tiek į indėlį, kiek į rezultatą ir procesą tam rezultatui pasiekti.

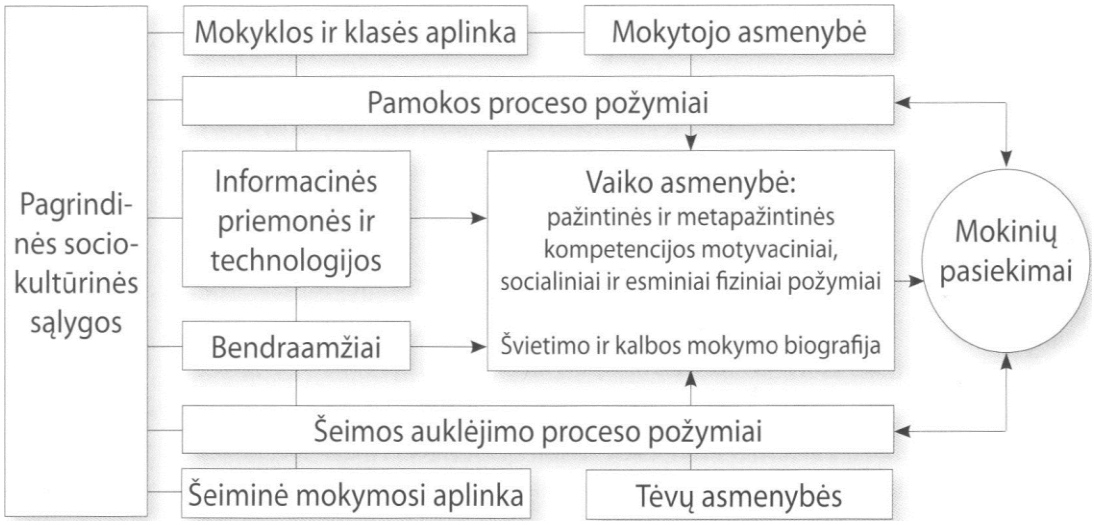


5 pav. Mokytojo vaidmuo per ugdymo turinį ir programų tikslus

Šaltinis: Arensburg, 2015

Čiegis ir kiti (2005) pabrėžė mokytojo vaidmenį formuojant teigiamą motyvacinį požiūrį į vykdomą veiklą. Būtent mokytojas gali nuteikti mokinius psichologiškai, padėti suvokti darbo vertę ir reikalingumą. Taigi, organizuojant mokymo procesą mokytojui rekomenduojamas konsultanto vaidmuo, kuris turėtų padėti mokiniams pamėgti mokymąsi, pajusti vidinį ryšį su mokymo dalykais, sužadinti mokinių motyvaciją atkakliai mokytis.

Planuodamas ekonomikos mokymo ir verslumo ugdymo procesą, mokytojas vadovaujasi šioje programoje iškeltais mokymo ir mokymosi tikslais bei uždaviniais. Mokymasis organizuojamas pasirenkant aktyvias mokymosi veiklas, remiantis mokiniu turima patirtimi, įžvalgomis, realiais gyvenimo pavyzdžiais. Kadangi ekonomikos mokymas ir verslumo ugdymas yra tiesiogiai susiję su realiai gyvenime vykstančiais procesais, ypač svarbi mokymosi aplinka. Socializacijos teorija paremtame pamokos modelyje iliustruojama ir tai, kad mokymosi pasiekimams įtakos turi besimokančiojo aplinka (žr. 6 pav.).



6 pav. Socializacijos teorija paremtas pamokos modelis
Šaltinis: Helmke, 2012

Greta sričių „mokykla / mokytojas / mokyklos klasė / pamoka (viršuje) ir tėvai / šeima (apačioje)“ dar pateikiamos dvi kitos sritys, kurių reikšmė ir poveikis pastaraisiais metais itin išaugo: informacinės priemonės ir technologijos (televizija, vaizdo medžiaga, mokomosios programos ir internetas) ir bendraamžiai. Neturint pagrįstų žinių apie su tuo susijusius modelius ir mechanizmus, neatsižvelgiant į vaikų raidos psichologijai svarbias sąsajas, sunkiai galima suprasti pamokos rezultatus (arba jų nebuvimą) ir mokyklinės socializacijos reiškinį. Tai rodo, koks vaidmuo atitenka mokytojui, nors anot Helmke (2012) vaiko asmenybė, nulemia pagrindinius mokymosi galimybių rodiklius: asmeninės sąlygos mokymosi pradžioje apima pažintines ir metapažintines kompetencijas, t. y. pirmines mokomojo dalyko žinias, pagrindinį pažintinį gebėjimą (intelektą) ir mokymosi metodus bei motyvacinius, socialinius, esminius fizinius ir jausminius požymius (pasitikėjimą savimi, mokymosi džiaugsmą, pasiekimų baimę). Mokytojų asmenybės požymiai nėra mažiau svarbūs, bet jie yra savo poveikiu labiau nutolę nuo mokinių pasiekimų lygio: veikia tik tiek ir tik tokiu mastu, kiek iš tiesų pasireiškia mokyklos veikloje kaip laukiami rezultatai, vertinimai ir didaktiniai veiksmai. Remiantis Targamadze (1999) visi ugdymo veiksniai egzistuoja ugdymo realybėje, tačiau ne visų jų poveikis ugdymo procese yra vienodas (kartais individo saviugdai turi didesnį poveikį šeima, kartais - ugdymo įstaiga, o kartais atsitiktiniai reiškiniai, kad ir sutiktas autoritetas). Beje, nevienodai jie stiprina ar silpnina ir individo edukacinį stimuliavimą (kartais didelį poveikį turi pedagogai, kartais - šeima). Taigi, šiame kontekste reikšminga Jovaišos (1993) mintis, kad išorinių stimulų sąveika su vidiniais skatuliais formuoja pakankamą energiją, galinčią ne tik sukelti, bet ir reguliuoti veiksmus bei veiklą. Akivaizdu, jog svarbu įvertinti ir individo vystymosi veiksnius, kurie turėdami įtakos individo vystymuisi, atsispindi ugdymo proceso realybėje.

1.2.3. Verslumo ugdymo metodai mokykloje

Socialinio konstruktyvizmo atstovų požiūriu, integravimas vyksta per vadinamąsias integruojamąsias programas ir pasireiškia sociokultūrine integracija, kuria siekiama ugdymo turini artinti prie sociokultūrinio gyvenimo konteksto, atitinkančio mokinių amžių, patirtį bei interesus, ir tarp dalykine integracija, kurios paskirtis – suderinti tarpusavyje atskiriems dalykams keliamus ugdymo tikslus ir uždavinius, jų turinį bei metodus ir padėti mokiniams kryptingai siekti bendros kultūrines ir socialinės kompetencijos (Ruškytė, Navickas, 2015).

Anot Tamašausko (2016) šiuolaikinis mokymas(is) grindžiamas ugdymo turinio individualizavimu, diferencijavimu bei integravimu, įgyvendinamas pagal taisyklę: aktyvus mokinys - šiuolaikiška pamoka - geri rezultatai.

2011 metais patvirtintose švietimo ministerijos Bendrosiose ugdymo programose pabrėžiama, kad ekonomikos ir verslumo elementai privalo būti įtraukti į šių dalykų ugdymo programas: dorinio, gamtamokslinio, geografijos, istorijos, informacinių technologijų ir komunikacinių technologijų, matematikos ir technologijų. Taigi, atkreipiant dėmesį į mokytojų vaidmenį šiame procese perteikiant mokiniams ugdymo turinį, šių disciplinų mokytojai turi būti susipažinę su verslumo pagrindais ir juos mokėti išdėstyti savo mokiniams.

Ugdant verslumo kompetencijas „Verslumo ugdytojo vadove“ (2014) akcentuojami aktyvūs metodai, padedantys atskleisti besimokančiųjų kūrybiškumą ir naujoviškumą.

Verslumo programa ugdymo procese gali būti integruojama tiek formaliajame, tiek neformaliajame ugdyme kaip atskira programa – taikoma organizuojant projektinius darbus (mokyklose tose pačiose klasėse, tarp klasių, tarp skirtingų amžiaus grupių, tarp mokyklų ir t.t.), kai kuriamos mokomosios mokinių bendrovės (Jelagaitė, Lukoševičius, 2011). Tačiau kaip akcentuoja tyrėjai įgyvendinimas dažnai priklausys nuo pačių mokyklų ir mokytojų iniciatyvos bei vietos verslo bendruomenės paramos.

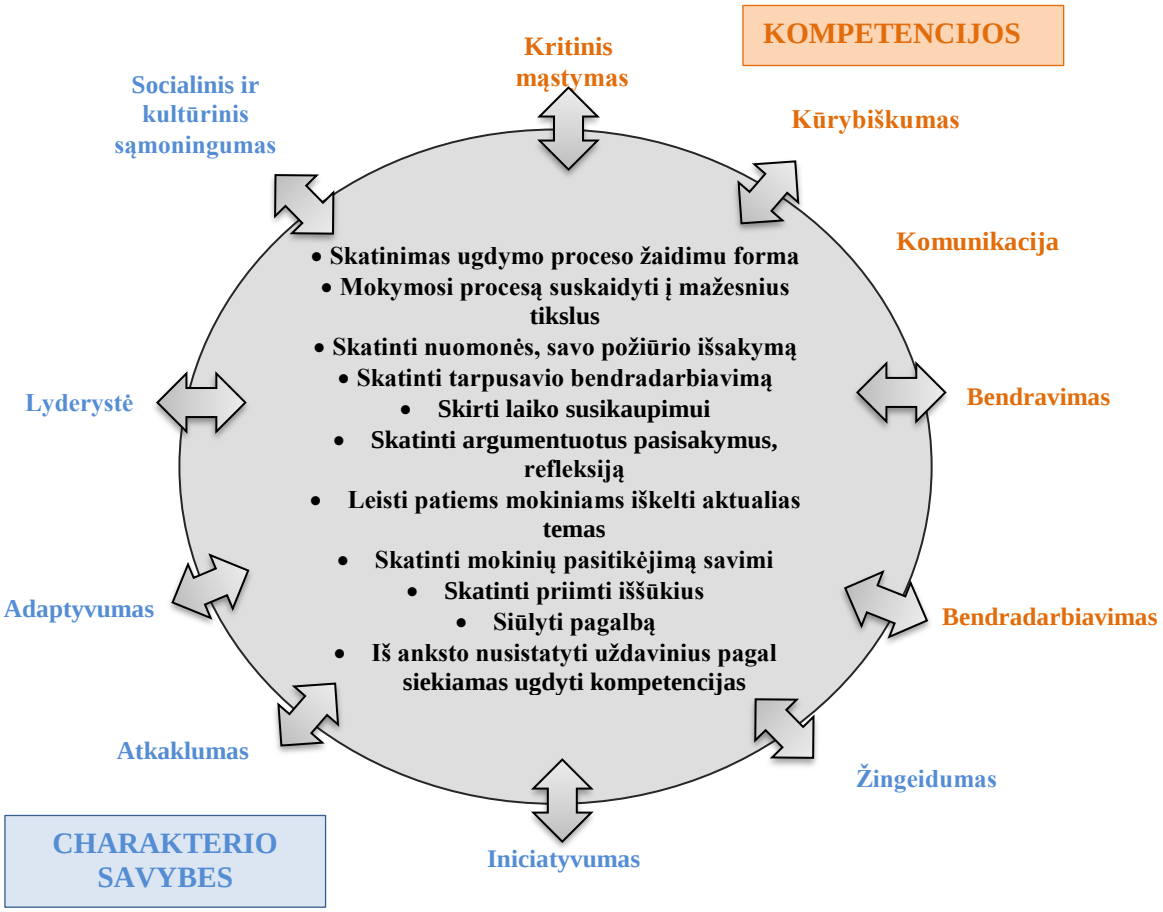
Dumčienė ir Bajoriūnas (2006) akcentuoja, kad ugdymo turinys šiuolaikinėje visuomenėje turėtų būti pliuralistinis, t.y. apimti įvairias vertybių sistemas. Ugdytiniams sudaromos galimybės susipažinti su kiekviena sistema, pasirinkti jam priimtiniausią. Nors pasirinkimo laisvė nėra absoliuti, ją lemia socialinė aplinka. Ugdymo turinys kaip vertybė gilintinas ir plėtotinas transcendentinių, sociocentrinių, antropocentrinių vertybių visumos ir jų poveikio ugdytiniams nevienpusiško supratimo pagrindu.

Remiantis atskirų Lietuvos mokslininkų teiginiais, Dumčienė ir Bajoriūnas (2006) ugdymo turinį yra apibrėžę taip:

- Žinių, mokėjimų ir įgūdžių sistema, kurią mokiniai turi įvaldyti mokydamiesi.

- Atrinkta žmonijos dvasinės ir materialinės kultūros vertybių visuma, būtina moksleiviui, kad jis lavintųsi ir harmoningai tobulėtų, pasirengtų savarankiškam darbui ir gyvenimui.
- Į tikslus orientuotas mokymo planas ir jo praktinis realizavimas, kurį, be itin detaliai apibūdintų mokymo tikslų, įeina visi kiti svarbiausi mokymo proceso parametrai.
- Žinių ir pažiūrų; mokėjimų ir gebėjimų; įgūdžių; bendravimo normų sistema.

Pasaulio ekonomikos forumo parengtame tyrime (2016) įvardintos pagrindinės strategijos socialinių ir emocinių įgūdžių ugdymui (žr. 7 pav.).



7 pav. Socialinių ir emocinių įgūdžių ugdymo strategijos

Šaltinis: New Vision for Education: Fostering Social and Emotional Learning through Technology, 2016

Kaip matyti 7 paveiksle, socialinių ir emocinių įgūdžių ugdymo strategijas sudaro sprendimai, kuriais formuojama ugdymo aplinka palanki verslumo kompetencijų įgijimui ir atskirų socialinių ir emocinių įgūdžių tobulinimui.

Pirmasis ugdymo strategijų etapas yra sukūrimas bendros palankios aplinkos visiems dalyvaujantiems mokymosi procese, galint dalintis emociniais įgūdžiais vienu metu. Tai susiję su tuo, kad mokinio didžioji dienos dalis prabėga mokyklos aplinkoje ir tai, kaip vaikas jaučiasi, kokie

jo tarpusavio santykiai su mokytojais ir klasės draugais, gali būti labai svarbūs ir turėti reikšmingos įtakos verslumo mokymosi rezultatams. Pavyzdžiais gali būti saugi aplinka, neterminuotas laikas kūrybiškoms užduotims (New Vision for Education:Fostering Social and Emotional Learning through Technology, 2016).

Antrasis ugdymo strategijų etapas yra plėtojimas specifinių socialinių ir emocinių įgūdžių. Socialinis emocinis ugdymas išreiškiamas kaip procesas, reikalaujantis įgūdžių, reikalingų pažinti ir valdyti emocijas, skatinti rūpestingumą ir atsižvelgimą į kitus, taip kuriant teigiamus santykius, priimant savarankiškus sprendimus, skatinant kūrybiškumą ir verslumo idėjas (New Vision for Education: Fostering Social and Emotional Learning through Technology, 2016).

Seikkula-Leino (2007) vertindamas ugdymo metodus taikomus mokyklose, išskyrė atskirus verslumo ugdymo metodus, kurie pavaizduoti 7 paveiksle. Kaip matyti tai yra mokymasis bendradarbiaujant, probleminis mokymasis, grupiniai darbai, projektinė veikla, net ir dramos metodai, dienoraščių rašymas, mini organizacijų imitaciniai modeliai, vizitai į kitas verslo organizacijas. Pateiktame modelyje matyti kaip atskiri verslumo ugdymo metodai koreliuoja su įgūdžiais, įgyjamomis žiniomis ir kompetencijomis.

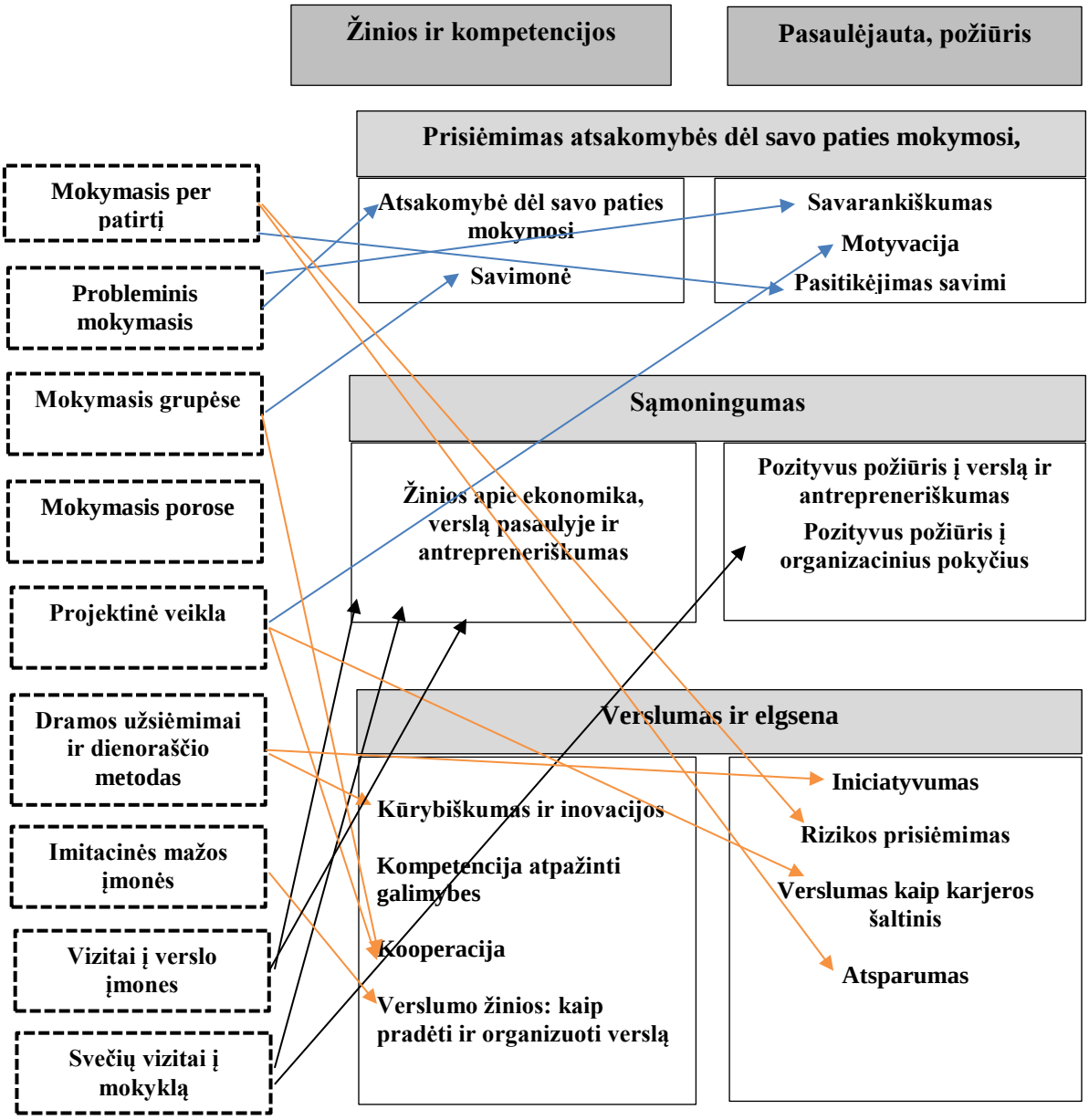
Tikslinga paanalizuoti kiekvieną iš šių ugdymo metodų, jų išskirtinumą.

Masaitytė-Apuokienė ir Ramanauskaitė (2009) mokymąsi bendradarbiaujant priskiria aktyviųjų mokymo(si) metodų grupei, kurie padeda mokiniams įgyti daugiau ir gilesnių apie verslumą žinių, ugdo svarbius socialinius įgūdžius, todėl gali tapti prielaida sėkmingai profesinei adaptacijai.

Projektinė veikla priskiriama prie metodų, kurie padeda sukurti sąlygas mokiniams įgyti bendrųjų ir dalykinių kompetencijų pagrindus, įsitraukti į mokymąsi patiems mokiniams, ne tik aktyviai atlikti mokymosi užduotis, bet ir patiems kurti ugdymo turinį: keliant jiems aktualias problemas ir ieškant atsakymų į jiems rūpimus klausimus. Taigi, projektinė veikla skatina mokinius mokymąsi sieti su tikrove, ieškoti sąsajų tarp daiktų ir reiškinių, pratintis dirbti grupėje kartu su kitais, sprendžiant vieną visiems aktualią problemą (Petty, 2007).

Probleminis mokymasis naudojamas padedant besimokantiesiems suprasti turinį. Probleminės situacijos pristatomos ir vertinamos kaip atskiros idėjos, kurių pagrindu besimokantieji mokosi suprasdami, valdydami ir sistemindami surinktą informaciją. Probleminis mokymasis paskatina besimokančius atrasti atsakymus, naudojantis siūlomomis žiniomis. Tokiu būdu ieškomas sprendimas iškilusiems klausimams ar suformuotoms problemoms. Turinys perteikiamas, nepriklausomai nuo pačių besimokančiųjų. Jie save apibūdina, kaip žinių gavėjus, apmąstančius gautą informaciją. Besimokantieji apmąsto iš ekspertų gautas žinias ir, naudodami probleminį

mokymąsi, tobulina savo supratimą ir sieja teorines žinias ir praktinį jų pritaikymą. Besimokantieji šio proceso metu matomi kaip žinių gavėjai (Gedvilienė, Staniulevičienė, 2014).



8 pav. Mokymosi metodų sąsaja su žiniomis apie verslumą, verslumo kompetencijomis ir požiūriu

Šaltinis: Anette, 2011

Kaip parodyta 8 paveiksle, aukščiau, kai kurie ugdymo metodai būtų specialiai pritaikyti tam tikrų įgūdžių ir kompetencijų įgijimui. Galima paminėti imitacinių mažų įmonių simuliacinius metodus, pažintinius vizitus, kurie tiesiogiai susiję su verslumo žiniomis „kaip pradėti verslą ar jį organizuoti“ (Anette, 2011).

Kaip teigiama Europos Sąjungos Komisijos plane verslumo įgūdžiams ugdyti, verslumo skatinimo būdai tokie kaip simuliaciniai pratimai ir apsilankymai vietos įmonėse, formuojamos

minibendrovės yra vienas veiksmingiausių jaunimo verslumo dvasios skatinimo būdų. Apie 20 proc. minibendrovių veikloje dalyvaujančių vidurinių mokyklų moksleivių, baigę studijas, įkuria savo bendroves (Jelagaitė, Lukoševičius, 2011).

Koks mokymo metodas yra geriausias, pasak Gudėno ir kt. (2007) galima pasakyti tik įvertinus mokinių savybes (amžių, motyvus), tačiau mokytojas pagal savo prigimtį turi gebėti pasirinkti tuos mokymosi metodus, kurie jam geriausiai padėtų pasiekti ugdymo tikslų.

Kaip matyti iš analizuotų paskutiniųjų modelių, verslumo ugdymas paremtas integruotu mokymu, kuomet jo mokymo paskirtis - padėti formuotis visuminiam ir darniam vaiko pasaulėvaizdžiui. Neformalūs ugdymo metodai pasirenkami tam, kad būtų skatinama mokinių mokymosi motyvacija, susidomėjimas nauja perteikiama informacija, kūrybiškumas, atradimas daug sąsajų tarp įvairių mokomųjų dalykų. Pamokose taikant įvairiausius metodus mokiniai įgyja asmeninių, edukacinių, socialinių, profesinių kompetencijų, tolerancijos įgūdžių, mokosi spręsti problemas, tobulėti, didinti savo galias, kurios gali užtikrinti visavertį asmens gyvenimą bei raišką

Apibendrinant atliktą ugdymo strategijų analizę matyti, kad formuojant verslumo ugdymo tiriamąjį modelį reikia ugdymo sistemą analizuoti kaip visumą, vertinant formuojamą gimnazijų ugdymo turinį, verslumo ugdymo integracijos į mokyklos ugdymo programą būdus, mokytojų atliekamą vaidmenį. Mokytojų vaidmuo akcentuojamas dėl besikeičiančių visuomenės reikalavimų mokyklai ir mokytojo profesijai. Mokytojo profesionalumas siejamas su jo asmenybės ypatumais, o ne vien dalyko žinojimu, kuomet didėja mokytojo atsakomybė nuo tarpininko tarp verslumo mokymo programų ir mokinio kaip išsilavinusio, atsakingo žmogaus ugdymo.

2. VERSLUMO UGDYMO SISTEMŲ MOKYKLOJE SKLAIDA

2.1. Bendrojo ugdymo mokyklos verslumo ugdymo programų turinys

ES švietimo dokumentuose viena iš prioritetinių krypčių yra verslumo ugdymas. Šiame kontekste ypač svarbus ekonominis švietimas ir supratimo apie verslą ugdymas. Tai yra kiekvienam piliečiui reikalingos žinios ir įgūdžiai, nes ekonominiai santykiai apima visas gyvenimo sritis ir etapus. Visuomenės poreikis ekonominėms žinioms yra didžiulis ir švietimo sistemos uždavinys – padėti patenkinti šį poreikį.

Ekonominis ugdymas valstybiniu lygiu buvo pradėtas diegti 2000 metų pabaigoje. Per laikotarpį iki 2003 metų atliekami darbai, kurios inicijavo ir stimuliavo ekonomikos dalyko dėstymą mokyklose, ypač pagrindinės mokyklos 9 – 10 klasėse. Atliekami darbai rėmėsi atliekamais tyrimais siekiant surinkti informaciją apie ekonominio mokymo realią situaciją šalyje, sutelkiant darbo grupę ekonomikos programos ir standartų projektui parengti, numatant 2001/2002 mokslo metų ugdymo planuose numatyta galimybę mokyti ekonomikos, 2002 m. balandžio mėn. Švietimo ir mokslo ministerijos ministro įsakyme apibrėžti ekonomikos mokymo įvedimo terminai, nustatant ekonomikos mokytojų parengimo tvarką, rekomenduojamas mokymo priemones (Dėl Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategijos patvirtinimo, 2004).

2002 m. LR švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras 3000 egzempliorių tiražu išleido ekonomikos mokymo standartų ir programos projektą. Tuo pačiu metu Ekonominio švietimo sklaidos centro (EŠSC) iniciatyva vyko intensyvus mokytojų mokymas. Maždaug per trejus su puse metų penkių dienų (40 val.) seminaruose ekonomikos ir verslumo mokymo(si) metodikos mokėsi apie 800 pradinių klasių mokytojų. Seminaruose buvo naudojama Lietuvai adaptuota JAV Nacionalinės ekonominio švietimo tarybos parengta medžiaga „Ekonomikos mokymas pradinėje mokykloje ir 5, 6-ose klasėse“ (Integruotas verslumo ugdymas pradinėse klasėse, 2012).

2002 m. remiantis Švietimo ir mokslo ministerijos kolegijos patvirtintomis visuotinio ekonominio raštingumo strategijos gairėmis parengta „Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategija“. Taigi, verslumo ugdymą švietimo sistemoje struktūruoja „Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategija“ (2002), kuri aprėpia bendrojo ugdymo mokyklų mokymo turinio ir ugdymo proceso pakeitimus ir papildymus, siekiant įdiegti ekonominio raštingumo mokymą ir verslumo ugdymą. Strategijoje suformuluojami pagrindiniai tikslai ir uždaviniai, kuriuos reikia įgyvendinti įvedant ekonominio raštingumo mokymą ir verslumo ugdymą bendrojo ugdymo mokyklose. Strategijoje ekonominis raštingumas ir verslumo ugdymas suprantamas kaip bendrojo

raštingumo ir išsilavinimo kompetencijos praktinė dalis, kurią reikalinga įsisavinti ir švietimo dokumentus formuluoti praktinės dalies link.

Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategijoje reikėtų pacituoti suformuluotą strategijos viziją: "Kiekvienas baigiantis pagrindinę mokyklą moksleivis išsiugdys verslumą ir turės rinkos ekonomikos žinių pagrindus, žinos, kokių jo asmeninių savybių reikia ir kaip jas sėkmingai ugdyti, kad sėkmingai galėtų pasinaudoti rinkos ekonomikos teikiamomis galimybėmis".

Pagal Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategiją (2004), verslumo mokymas apima du elementus:

- plačią verslumo nuostatų ir įgūdžių mokymo koncepciją, kuri sujungia tam tikrų asmeninių savybių ugdymą;
- tikslinį mokymą, kaip pradėti savo verslą.

Pateikiamas ir pirmasis apibrėžimas verslumą išreiškiantis kaip asmens mąstymo būdą, ir asmenines vadybines, socialines kompetencijas, leidžiančias įgytas žinias pritaikyti praktinėje mokinio veikloje. Tai susiję ne tik su verslo kūrimu, bet ir gebėjimu įvertinti riziką.

Taigi, verslumo ugdymas apima žinių taikymą, įgūdžių ugdymą, nuostatas ir asmenines savybes, atitinkančias mokinių amžių ir suvokimo lygį. Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategijoje 2004 m. įvardytos ir pagrindinės žinių ekonomikos gebėjimų sritys: IKT; technologinė kultūra; užsienio kalbos; verslumas; socialiniai gebėjimai.

Strategijoje išskiriamos tokios ugdymo mokinių savybės kaip kūrybiškumas, iniciatyvumas ir nepriklausomybė, kurios pradinėje ir pagrindinėje tampa pagrindinėmis nepaisant, kokia veikla mokiniai planuoja užsiimti ateityje.

Ekonominio raštingumo lygmenį nusako atitinkamoms amžiaus (išsilavinimo) grupėms nustatomi ekonominio raštingumo standartai. Juose išdėstoma, kokių konkrečių žinių ir gebėjimų turi įgyti mokinys tam tikruose mokymo proceso etapuose. Griežtai reglamentuojant tik minimalaus (bazinio) žinių lygio ekonominį raštingumą, mokykloms, bei atskiriems mokiniams paliekama galimybė siekti aukštesnio lygio ekonominių žinių. Ekonominio raštingumo įgyvendinimas vyks visose mokyklų pakopose:

- pradinėje ir pagrindinėje mokykloje iki 9-os klasės – ekonomika integruota į kitų mokomųjų dalykų programas ir kaip pasirenkamasis dalykas;
- devintoje bei dešimtoje klasėse - privalomasis dalykas;
- vidurinės mokyklos baigiamosiose klasėse – pasirenkamasis dalykas.

9 ir 10 klasėse ekonomikos ir verslumo ugdymo pamokoms skiriamos 35 valandos per visus mokslo metus.

LR Seimo 2003 m. liepos 4 d. nutarime Nr. IX-1700 "Dėl valstybinės švietimo strategijos 2003-2012 metų nuostatų" patvirtintos Valstybinės švietimo strategijos 2003-2012 metų nuostatos, kuriose numatytos Valstybinės švietimo strategijos tikslų įgyvendinimo priemonės, kurių viena yra tiesiogiai susijusi su verslumo skatinimo ir ugdymo dimensija: visuose švietimo lygiuose stiprinamas dėmesys verslumui skatinti ir finansinei išminčiai ugdyti. Siekiama, kad ekonominio raštingumo pradmenis įgytų *visi pagrindinės mokyklos mokiniai* ir verslumo įgūdžiai būtų suteikti visiems mokiniams. Šios nuostatos įgyvendinimas buvo numatytas Valstybinės švietimo strategijos 2003-2012 metų nuostatų įgyvendinimo programoje, kuri buvo patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. sausio 24 d. nutarimu Nr. 82 „Dėl Valstybinės švietimo strategijos 2003-2012 metų nuostatų įgyvendinimo programos patvirtinimo". Siekiant įgyvendinti minėtą nuostatą, numatyta sudaryti verslumo ugdymo sąlygas bendrojo ugdymo mokyklose; ruošti mokytojus ir dėstytojus, rengti metodinę medžiagą (Atskirų tikslinių grupių (jaunimo, moterų) verslumo ugdymo būdų analizė, 2005).

Remiantis 2003 m. atnaujintomis Priešmokyklinio, pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosiomis programomis, sudarytų programų paskirtis yra užtikrinti ugdymo dermę, tęstinumą ir kokybę visose mokyklose. Akcentuojama, kad konstruktyvistiniu požiūriu pagristas mokymas ir mokymasis yra kur kas efektyvesnis nei reprodukcinis. Todėl bendrojo ugdymo mokyklos mokytojai, siekdami padėti kiekvienam mokiniui įgyti tolesniam mokymuisi ir gyvenimui būtiną kompetenciją bei patirtį, ugdymą turėtų diferencijuoti ir individualizuoti (Ruškytė, Navickas, 2015).

LR švietimo ir mokslo ministerijos veiksmu programų prioritetai pradėti įgyvendinti vadovaujantis Mokyklų tobulinimo programa plius (2007), kurioje numatyta tobulinti verslumo ugdymo priemones atsižvelgiant į darbo rinkos ir žinių visuomenės poreikius. Padidinama turinio įvairovė, išplečiamos jo pasirinkimo galimybės. Mokiniams sudaromos galimybės rinktis įvairias mokymosi strategijas, alternatyvius turinio variantus (Įsakymas „Dėl mokyklų tobulinimo programos plius patvirtinimo", 2013).

„Mokyklų tobulinimo programoje plius" (2007) pažymima, kad visais švietimo lygmenimis formuojamas ir įgyvendinamas ugdymo turinys išlieka pernelyg orientuotas į žinias ir mokinių akademinių gebėjimų ugdymą, per mažai dėmesio skiriama ugdymo turinio sąsajoms su gyvenimo praktika, naujų, šiuolaikinėje visuomenėje būtinų kompetencijų plėtojimui, visapusiškam mokinio asmenybės, jo tautinės ir pilietinės savimonės ugdymui. Akcentuojamas pasikeitimas ugdymo turinyje, kuomet jis turėtų būti orientuojamas ir į esminių asmens kompetencijų ugdymą, ypač mokėjimo mokytis, pilietiškumo, verslumo, skaitmeninio raštingumo, kad mokinys, baigdamas pagrindinę mokyklą, būtų pasirengęs gyventi, mokytis ir dirbti šiuolaikinėje visuomenėje.

2007 metais verslo asociacijos nariai, atlikę švietimo sistemos subjektų tyrimus, rekomendavo verslumo ugdymą pradėti jau ikimokykliniame amžiuje ir tęsti per visą ugdymo laikotarpį nuo pradinio ir pagrindinio ugdymo pakopų, iki verslumo ugdymo vidurinėje ir aukštojoje mokykloje. Lietuvos pramonininkų konfederacijos nariai (verslo savininkai) nurodė, kad esminės priežastys trukdančios tinkamai verslumo ugdymo kompetencijų plėtrai siejamos su netinkamu mokymo proceso organizavimu (2007, p. 8). (Jelagaitė, Vijeikis, 2012).

Įsakyme dėl „Dėl pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo“ (2008), į socialinio ugdymo sritį įtraukta *integruojamoji ekonomikos ir verslumo programa*, kuri įgyvendinama per matematikos, geografijos, technologijų ir kitų dalykų pamokas. 9–10 klasėse ekonomikos ir verslumo ugdymas susisteminamas privalomu ekonomikos kursu.

2011 metais patvirtintose švietimo ministerijos Bendrosiose ugdymo programose pabrėžiama, kad ekonomikos ir verslumo elementai privalo būti įtraukti į atskirų dalykų ugdymo programas: dorinio, gamtamokslinio, geografijos, istorijos, informacinių technologijų ir komunikacinių technologijų, matematikos ir technologijų. Todėl siekiant mokiniams perteikti ugdymo turinį, šių disciplinų mokytojai turi būti susipažinę su verslumo pagrindais ir juos mokėti išdėstyti savo mokiniams. Ir kaip akcentuoja Jelagaitė ir Vijeikis (2012) Lietuvoje edukologijos specialistai rengiami pagrindinėse socialinės krypties, Lietuvos aukštosiose mokyklose. Tačiau, ekonomikos ir verslumo dalykai yra dėstomi tik fiziką, matematiką, ekonomiką ir verslą pasirinkusiems šios specialybės būsimiems mokytojams. Tai rodo, kad nors pagal Bendrąją programą (2011), mokytojai privalo įtraukti verslumą į savo dėstomą dalyką, tačiau to jų nemoko aukštosios mokyklos, nes verslumas nėra įtrauktas į studijų programas.

Verslumo ugdymas pradinėse klasėse: Vienas iš atnaujintame Švietimo įstatyme (2011) pateiktų tikslų yra perteikti ekonomikos ir verslo kultūros pagrindus ir tobulėti mokantis visą gyvenimą. Taigi ikimokyklinis ugdymas turėtų tapti pirmąja ugdymo grandimi, kurioje būtų pradeda-mi perteikinėti verslo kultūros pagrindai. Tenka apgailestauti, tačiau Lietuvoje verslumo ugdymas ikimokykliniame ir pradiniame ugdyme nėra reglamentuotas. Vos vienas kitas Lietuvos vaikų lopšelis-darželis ir pavienės pradinės mokyklos vykdo su verslumu susijusius projektus.

Valstybinėje švietimo 2013 - 2022 metų strategijoje (2012) siekiama paversti Lietuvos švietimą tvariu pagrindu veržliam ir savarankiškam žmogui, atsakingai kuriančiam savo, valstybės ir pasaulio ateitį ir visuose švietimo lygmenyse sukurti kūrybiškumui, ieškojimui ir tobulėjimui atviras mokymosi programas.

Verslumo ugdymo vadove (2014) atkreipiamas dėmesys ir į patį mokytoją, jam būdingas savybes, kompetencijas, taikomus mokymo metodus. Verslumą ugdantys mokytojai turėtų geba įkvėpti kitus, būti plačių pažiūrų ir pasitikintys savimi, lankstūs ir atsakingi. Remiantis praktinėmis

žiniomis verslumo ugdytojai geba panaudoti idėjas ir dirbti orientuodami mokinius į praktinę veiklą. Akcentuojamas komandinis darbas ir gebėjimas užmegzti ryšius.

Anot Rūškytės ir Navicko (2015) strateginiuose dokumentuose sutinkamas akcentas dėl verslumo ugdymo įtraukimo į pradinio, pagrindinio, profesinio, aukštojo ir suaugusiųjų mokymo programas iki 2015 metų. Ekonomikos mokymo ir verslumo ugdymo vidurinėje mokykloje tikslas – sąmoningai pasirinkus ekonomikos dalyką, plėtoti žinias ir supratimą apie Lietuvoje ir pasaulyje vykstančius ekonominius procesus, ugdytis asmeninių finansų valdymo gebėjimus, verslumo kompetencijas.

Lietuvos verslumo veiksmų 2014 – 2020 metų plane rekomenduojama į verslumo ugdymo sistemą įtraukti verslo atstovus, asocijuotas verslo struktūras, kurie savo patirtimi ir veiksmais galėtų prisidėti prie tinkamo sistemos veikimo krypties nustatymo, operacinių uždavinių planavimo ir įgyvendinimo bei nuolatinės sistemos veiklos efektyvumo stebėsenos.

2.2. Verslumo ugdymo reglamentavimo ir tendencijų ES analizė

Šioje darbo dalyje norima susitelkti į verslumo ugdymo skirtumus ES šalyse, ir į tai, kokios aktualios problemos skatina verslumo ugdymą mokyklose. Kas leistų atrasti panašumus tarp pačių verslumo ugdymo tikslų atskirose šalyse.

ES verslumą traktuoja kaip vieną svarbiausių konkurencingumo veiksnių, skatinančių ekonominę ir socialinę pažangą. Istoriškai verslumas tampriai susietas su šalių ekonomika, kuomet ekonomikos augimo ir užimtumo skatinimas yra įvardijamas ekonominės plėtros tiksluose, tačiau pastaruoju metu verslumas labiau susiejamas su švietimo sektoriumi ir ugdymo procesais. Verslumo ugdymas tapo pagrindiniu ES elementu nuo 2000 m., kai Europos Vadovų Taryba paskelbė Lisabonos strategiją. Lisabonos strategijoje, akcentuojamas konkurencingumas, integracija, jaunimo užimtumas ir verslumas. Bendrosiose programose ir išsilavinimo standartuose (2003), kaip pagrindinis švietimo įstaigų ugdymo tikslas nurodomas: išugdymas asmens, kuris būtų pajėgų savarankiškai bei kartu su kitais spręsti savo ir visuomenės gyvenimo problemas. Barasnevičienė ir Donielienė (2011) pagal Lisabonos strategiją, akcentuoja verslumu pagrįsto mąstymo puoselėjimo programą (2006), pagal kurią reikėtų skatinti visuomenę ir pačius jauniausius jos narius suvokti verslumo pagrindų mokymosi teikiamą naudą jau pirmuosiuose ugdymo etapuose. O valstybės uždaviniu šiame bendrųjų verslumo gebėjimų ugdymo etape laikomos investicijos į tėvų verslumo auklėjimą. Pati įgyvendinimo programa priimta 2002 metais Barselonoje., kurioje suformuluoti trys pagrindiniai tikslai, detalizuojami 13 – oje uždavinių. Vienas iš uždavinių yra verslumo plėtojimas per skatinimą iniciatyvos ir kūrybingumo bendrojo ugdymo ir profesinio rengimo sistemoje ir per

suteikimą gebėjimų ir pagalbos, kurie būtini įkurti ir plėtoti verslą (Įsakymas „Dėl ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategijos patvirtinimo“. Barselonoje taip pat apibrėžtos svarbiausios kompetencijos, kurios sudaro kintančią daugiafunkcionalią žinių, gebėjimų bei nuostatų visumą, reikalingą asmeniui, kad jis siektų užsibrėžtų tikslų, aktyviai dalyvautų visuomenės gyvenime, susirastų sau tinkamą darbą. Šiuolaikinių demokratijų pagrindas yra rinkos ekonomikos sistema (Barselonos Europos vadovų Taryba 2002 – 2010).

Verslumo ugdymo Europos mokyklose vadove, išskiriami pagrindiniai Europos politikos dokumentai, darantys įtaką su verslumo ugdymu susijusios strategijos plėtrai (žr. 2 lentelė).

2 lentelė. Pagrindiniai Europos politikos dokumentai, darantys įtaką su verslumo ugdymu susijusios strategijos plėtrai (Sudaryta darbo autorės)

Metai	Europos politikos etapai	Aprašymas
2003	„Žalioji knyga Verslumo Europoje“	Pateikiamos svarbiausios problemos su verslumu; kaip dvasios skatinimo metodu, kadangi „Žaliojoje knygoje‘ verslumas išreiškiamas kaip savita mąstysena.
2005	Europos Parlamento ir tarybos rkeomendacija. Briuselis, 2005.	Verslumas apibrėžtas kaip motyvacijos priemonė, išsiskirianti pasiryžimu siekti tikslų.
2006	Oslo darbotvarkė „Verslumo ugdymas Europoje“	Oslo darbotvarkės„Verslumo ugdymas Europoje“ metu daugiakultūrinėje aplinkoje ir įvairiapusėje diskusijoje aptarti ir aktualūs klausimai susiję su ES finansiniais instrumentais verslumo skatinimui bei pateikti gerosios patirties pavyzdžiai, leidžiantys priimtiniausius modelius taikyti ir plėtoti ES šalyse.
2006	Europos Parlamento ir Tarybos rekomendacija dėl bendrųjų visą gyvenimą trunkančio mokymosi gebėjimų	Verslumas priskiriamas prie aštuonių bendrųjų gebėjimų, reikalingų asmeniniam pasitenkinimui ir vystymuisi, aktyviam pilietiškumui, socialinei integracijai ir užimtumui, ir apibrežiamas kaip gebėjimas idėjas paversti veiksmais, t.y. iniciatyvumas, kūrybiškumas, novatoriškumas ir pasirengimas rizikuoti bei gebėjimas planuoti ir valdyti projektus siekiant išsikeltų tikslų.
2009	Europos bendradarbiavimo švietimo ir mokymo srities strateginė programa (ET 2020)	Pabrėžiama, kad novatoriškumo, kūrybingumo ir verslumo ugdymas turėtų būti įtrauktas i visus švietimo ir mokymo lygmenis.
2010	Nuoseklesnio verslumo ugdymo link	Tyrimas apie sistemingą strategijų taikymą verslumo ugdymo srityje, įskaitant perimamumo modelio taikymą.
2012	Europos Bendrijų Komisijos priimtas Smulkiojo verslo aktas (Small Business Act, 2008)	Skatinama tobulinti bendrą požiūrį į verslumą politikos formavimo procese, ugdyti naujovėmis ir verslumu grindžiamą jaunimo mąstyseną verslumo ugdymą įtraukiant į pagrindinių mokomųjų dalykų programas, stiprinti bendradarbiavimą su verslo bendruomene.
2014	Tarybos išvados dėl verslumo švietimo ir mokymo srityje	Paraginimas Europos Komisijos ir valstybės narių populiarinti verslumo ugdymą ir integruoti į švietimo ir mokymo sistemas.
2015	Europos Parlamento rezoliucija dėl jaunimo verslumo skatinimo švietimo ir mokymosi priemonėmis	Paraginimas Europos Komisijos remti verslumo įgūdžių ugdymą turimomis programomis, paskatinant valstybes nares naudotis turimų fondų tokių kaip ES struktūriniai fondai, lėšomis, jas realizuojant verslumo įgūdžių poipuliarinimui.

ES verslumo raidą, galima suskirstyti į: (Stokaitė, 2012)

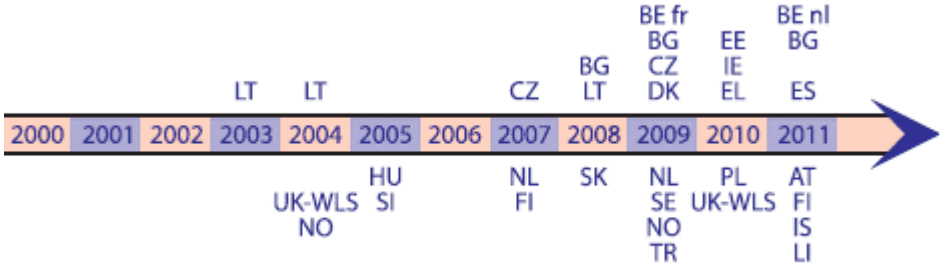
- ✓ ankstyvąjį etapą – pradedamos pirmosios verslumo iniciatyvos;
- ✓ tiriamąjį etapą – išskiriamos pagrindinės verslumo skatinimo priemonės;
- ✓ taikomąjį etapą bendrojo ugdymo mokyklose ir profesiniame mokyme imtasi konkrečių verslumo skatinimo veiksmų bendrojo ugdymo ir profesinėse mokyklose.

Nuo 2005 m. verslumo nauda ir suvokimas palaipsniui kinta. Nuo pirmųjų iniciatyvų pradžios verslumo politika vienašališkai buvo siejama su naujų, inovatyvių įmonių skaičiumi, o nuo 2005 m. verslumas ES politikoje pradedamas traktuoti kaip bendrasis gebėjimas, o švietimas įvardinamas vienu iš svarbiausių verslumo įgūdžio ugdymo faktorių. (Komisijos pasiūlymas: „Europos Parlamento ir Tarybos rekomendacija dėl bendrųjų visą gyvenimą trunkančio mokymosi gebėjimų).

Bendros verslumo ugdymo politikos kūrimo etapas – prasidėjęs 2011 m. lapkričio mėnesį Europos Komisija verslumo ugdymo darbo grupės įsteigimu.

Pastebimi teigiami pokyčiai verslumo ugdymo klausimais Europos šalyse. X paveiksle matyti, verslumo ugdymo bendrojo ugdymo mokyklose 2000–2011 metais, pradžia.

Pagal Entrepreneurship Education at School in Europe, (2012), 2010 metais verslumo ugdymo nacionalinę strategiją buvo suplanavusios ar integravusios verslumą į ugdymo programas aštuonios šalys, o po dvejų metų, iš 31 šalies pusė vykdo reformas, į kurias įtraukta verslumo ugdymo plėtotė, įgyvendina konkrečias verslumo ugdymo strategijas, tai Danija, Estija, Lietuva, Nyderlandai, Švedija, Norvegija, Velsas ir Belgija. Kitos 13 šalių, tai Austrija, Bulgarija, Čekija, Suomija, Graikija, Vengrija, Islandija, Lichtenšteinas, Lenkija, Slovakija, Slovėnija, Ispanija ir Turkija verslumo ugdymą yra įtraukusios į nacionalines strategijas. Tai rodo, kad verslumo ugdymui Europos šalys skiria vis daugiau dėmesio, jis tampa vienu iš strateginių švietimo siekinių.



9 pav. Ekonomikos ir verslumo mokymo bendrojo ugdymo mokyklose pradžia 2000–2011 metais
Šaltinis: Sudaryta autorės pagal integruotas Verslumo ugdymas pamokose pradinėse klasėse, 2012

2012 m. duomenimis, į *pagrindinio ugdymo programas kaip privalomą dalyką verslumą įtraukė šios Europos šalys*: Austrija, Čekija, Danija, Jungtinė, Karalystė, Estija, Rumunija, Latvija,

Lenkija, Lichtenšteinas, Lietuva, Norvegija, Slovakija, Slovėnija, Švedija, o privalomai į vidurinio ugdymo turinį verslumą įtraukė Austrija, Čekija, Estija, Jungtinė Karalystė, Italija, Lenkija, Lichtenšteinas, Lietuva, Liuksemburgas, Slovakija, Slovėnija, Švedija, Vengrija (Žibėnienė, 2012).

Verslumo ugdymas Europos pažangaus, tvaraus ir integracinio augimo strategijoje „Europa 2020“ išreiškiamas kaip žinių gilinimas ir inovacijų stiprinimas laikomas tolesnio augimo paskata, joje reikalaujama gerinti švietimo kokybę. Tikslai, kuriems pritariama, išsamiau išdėstyti 2009 m. gegužės 12 d. Tarybos išvadose dėl Europos bendradarbiavimo švietimo ir mokymo srityje strateginės programos. Pagrindinis šios programos principas yra mokymasis visą gyvenimą, kuris vyksta visose aplinkose – nesvarbu, ar tai būtų formalusis mokymasis, neformalusis mokymasis ar savišvieta – ir visais lygmenimis: nuo ikimokyklinio ugdymo iki aukštojo mokslo, profesinio rengimo ir mokymo bei suaugusiųjų švietimo.

Kiekvienai bendrojo ugdymo pakopai būdingi tam tikri būdai, kuriais ugdomas verslumas mokyklose ES šalyse.

Eurydice ataskaitoje (2016) išskirti trys pagrindiniai integracijos būdai:

- ✓ tarpdisciplininis, kuriuo teigiama, kad verslumo ugdymo tikslai yra perkeliamieji ir horizontalūs visuose mokomuosiuose dalykuose;
- ✓ privalomasis, kai verslumo ugdymas yra privalomas mokomasis dalykas arba privalomojo (-ųjų) mokomojo (-ųjų) dalyko (-ų) dalis;
- ✓ pasirenkamasis, kai verslumo ugdymas yra pasirenkamasis mokomasis dalykas arba pasirenkamojo (-ųjų) mokomojo (-ųjų) dalyko (-ų) dalis.

Akcentuojama, kad minėti integracijos būdai vienas kitam neprieštarauja, todėl šalyje gali būti taikomi visi trys.

Verslumo ugdymo turinys tiesiogiai susiejamas su asmens ir visuomenės gyvenimui būtinų vertybinių nuostatų, bendrųjų gebėjimų bei kompetencijų suteikimu, siekiant kad ekonominio raštingumo pradmenis įgytų visi pagrindinės mokyklos mokiniai, o verslumo įgūdžiai būtų suteikti visiems to pageidaujantiems.

Pradinio ugdymo pakopoje maždaug pusėje šalių taikomas tarpdisciplininis verslumo ugdymo integracijos būdas pabrėžiant perkeliamuosius bei horizontalius tikslus ir neprisirišant prie konkrečių mokomųjų dalykų (žr. 1 priedas (a)). 14 švietimo sistemose verslumo ugdymas integruotas į privalomus mokomuosius dalykus. Tik labai retais atvejais verslumo ugdymas įtraukiamas į programą kaip pasirenkamasis dalykas arba integruotas į pasirenkamuosius dalykus. Ispanijoje, Slovėnijoje, Suomijoje ir Norvegijoje tarpdisciplininis būdas taikomas kartu su privalomuoju verslumo ugdymu, o dar keturios valstybės (Čekijos Respublika, Latvija, Malta ir Rumunija) taiko visus tris būdus (tarpdisciplininį, privalomąjį ir pasirenkamąjį).

Svarbus akcentas yra *ankstyvasis verslumo ugdymas mokykloje*. Kaip pažymėjo Prakapas ir Žibėnienė (2017) įvairiuose leidiniuose (tarptautiniuose, parengtuose ES komisijos ekspertų) įvardinamas aktualumas pradėti ugdyti verslumą kuo anksčiau ir strategiškai rūpintis verslumo ugdymo organizavimu. Išskiriamas vienas pirmųjų dokumentų „Implementing the Community Lisbon Programme: Fostering entrepreneurial mindsets through education and learning“, parengtas 2006, kuriame įvardijamas reikalingumas verslumo žinių ir gebėjimų kiekvienam piliečiui, todėl verslumas gali būti pradedamas ugdyti darželyje ir būtinai pradinėje mokykloje. Tyrėjai akcentuoja, kad įžvalgos apie ankstyvą verslumo ugdymą nėra atsitiktinės ar pavienės, ir kituose, naujesniuose europiniuose dokumentuose minimas poreikis verslumą pradėti ugdyti kuo anksčiau – ikimokykliniame amžiuje, ikimokyklinio ugdymo įstaigoje (Entrepreneurship Education: A Guide for Educators, 2013).

Pagrindinio ugdymo pakopoje 21 šalis taiko tarpdisciplininį verslumo ugdymo integracijos į mokyklinę programą būdą (žr. 1 priedas (b)). 17 valstybių moko verslumo ugdymo arba kaip privalomąjį dalyką, arba kaip atskirą ar integruotą į kitą mokomąjį dalyką. Pagrindinis šios ugdymo pakopos skirtumas nuo pradinio ugdymo yra tas, kad čia vis dažniau praktikuojamas pasirenkamasis verslumo ugdymo mokymas (15 valstybių). Be abejo, tai atsitinka todėl, kad *viduriniame ugdyme* yra daugiau pasirenkamųjų dalykų. Tik aštuoniose šalyse verslumo ugdymas visiškai nėra paminėtas.

Reikia pažymėti, kad pagal Eurydice ataskaitą „Verslumo ugdymas Europos mokyklose“, tik *Lietuvoje ir Makedonijoje* verslumo ugdymas įtrauktas į programą kaip *atskiras privalomas mokomasis dalykas*. Tiek pradinio, tiek pagrindinio ugdymo pakopose verslumo ugdymas paprastai integruotas į socialinių mokslų, ekonomikos ir verslo studijų dalykus.

Kaip nurodo Žibėnienė (2012), Europos šalyse verslumo ugdymas yra išplėtotas skirtingai, pastebimas aiškus skatinimas analizuoti kitų patirtis, dalintis patirtimi verslumo ugdymo klausimais. Tai atsispindi minimuose dokumentuose „Entrepreneurship education policies“, 2011; „Entrepreneurship in Vocational Education and Training“, 2009; „Europos Sąjungos institucijų, įstaigų ir organų pranešimai IV“, 2012, „Entrepreneurship Education at School in Europe“, 2012. Anot tyrėjos daugėja šalių įtraukusių verslumo ugdymą į nacionalines programas, švietimo planus, tačiau mažai šalių, kuriose būtų sudarytos geros sąlygos verslumą ugdantiems mokytojams tobulinti savo kvalifikaciją. Mokytojų kvalifikacijos kausimas ir yra detaliai analizuojamas apžvelgiant verslumo ugdymo tendencijas Europoje ir gerąją Europos šalių patirtį šiuo aspektu.

Naujausiame ES veiksmų plane „Verslumas 2020“ yra akcentuojamas verslumo ugdymas siekiant užauginti naujas verslininkų kartas. Siekiama, kad verslumo teorinis ir praktinis mokymas būtų įtrauktas į pradinio, pagrindinio, profesinio, aukštojo ir suaugusiųjų mokymo programas.

Remiantis minėtu dokumentu, investicija į verslumo ugdymą turi didžiausią grąžą, kuomet 15 – 20 proc. baigę bendrojo ugdymo mokyklą įkuria savo įmones, arba įgyvendina savo idėjas per socialinio verslo įmones, savanorystę, karjerą kitose organizacijose.

Tai rodo, kad verslumo ugdymo rezultatas siejamas ne tik su nuosavo verslo įkūrimu, bet ir su įgyjamų kompetencijų atnešama nauda, įskaitant kūrybiškumą, iniciatyvumą, atsparumą, komandinį darbą, rizikos supratimą ir atsakomybės jausmą. Apibendrinant galima pažymėti, kad verslumo reglamentavimo dokumentuose ir aktuose, atsispindi verslumo mąstysena padedanti individams transformuoti idėjas į veiksmus ir taip pat žymiai padidinti įsidarbinimo galimybes. Per tai ir matomas tiesioginis verslumo ugdymo rezultatas.

3. VERSLUMO UGDYMO MOKYKLOJE TYRIMO METODOLOGIJA

Verslumo ugdymo mokykloje tyrimui atlikti pasirinktas anketinės apklausos metodas, kuris įvardijamas kaip struktūrinė respondentų apklausos dalis, atliekama naudojant klausimynus su uždaro tipo klausimais.

Išskiriamos dvi tyrimo respondentų grupės: mokiniai besimokantieji 9 – 12 klasėse ir mokytojai. Šiuo pagrindu sudarytos dvi anketos pateikiamos darbo prieduose (žr. 3 ir 4 darbo priedai).

Anoniminė anketa sudaryta remiantis atskirais tyrėjų darbais ir juose esančiais klausimais, kurie detalizuojami anketos klausimų pagrindimo lentelėje (žr. 3 lentelė).

3 lentelė. Anketos klausimų pagrindimas

Klausimai	Klausimo pagrindimas
Klausiama ar verslumo ugdymas išreiškiamas kaip svarbi kompetencija reikalinga jaunam žmogui ar kaip kompetencija skatinanti savarankiškumą per asmeninio verslo sukūrimą.	Verslumo ugdymo mokyklose modeliuose išskiriami ir išoriniai veiksniai (faktoriai), susiję ar turintys poveikį verslumo ugdymo sklaidai šalies mokyklose. Šiuo teiginiu remiantis pasitelkiama ataskaita apie mokytojų rengimą ir verslumo ugdymo iššūkį "A report on Teacher Education and Training to prepare teachers for the challenge of entrepreneurship education" (2011), kurioje išskiriami klausimai susiję su išorinių veiksnių poveikio vertinimu.
Klausiama kokiu būdu verslumas ugdomas mokyklose: ar yra ugdomas per atskirus specialius dalykus (vadybos, ekonomikos); ar verslumo ugdymo mokykloje yra įtrauktas (integruotas) į didžiąją dalį ugdomų dalykų.	Šiuo klausimu siekiama išaiškinti verslumo ugdymo integracijos į mokyklos ugdymo programą būdus, kurie yra išskiriami dokumentuose, apibrėžiančiuose ugdymo programas, gaires, įsipareigojimus ir (arba) rekomendacijas. Taip pat verslumo ugdymo integracijos būdai yra analizuojamas objektas „Eurydice" ataskaitose, t.y. verslumo ugdymo Europos mokyklose ataskaitose.
Prašoma įvertinkite teiginius apie verslumo ugdymą mokykloje.	Teiginiai išskirti „Verslumas Europoje" ataskaitoje kaip kritiniai teiginiai, kurie leidžia įvertinti verslumo ugdymo lygį mokykloje. Mokinių ir pedagogų prašomą pritarti ar paneigti teiginius, kai 1 reiškia visiškai nesutinku, o 5 visiškai sutinku (Entrepreneurship in Europe Eurydice Report Education at School, 2016).

3 lentelės tęsinys. Anketos klausimų pagrindimas

Verslumo ugdymo rezultatas išreiškiamas per verslumo ugdymo kompetencijas ir gebėjimus. Šiuo pagrindu suformuluoti klausimai, leisiantys įvertinti respondentų požiūrį į verslumo ugdymo rezultatą.	Asmeninės kompetencijos išreiškiamos kaip verslumo nuostatos, mokinio pasaulėjauta (pasitikėjimas savimi). Pasitikėjimas savimi reiškiamas įvairiais būdais: nuo savęs pažinimo iki savimonės, savigarbos, įsitvirtinimo, gebėjimo apginti savo teises arba įvaldytų įgūdžių suvokimo. Pasitikėjimas savimi labai susijęs su ryžtu rizikuoti, nes asmuo, kuriam trūksta pasitikėjimo savimi, vargu ar imsis rizikos. Robinson et al. (1991) pabrėžia, kad verslininkas yra tas asmuo, kuris, siekdamas savo tikslų, tiki sugebėsiantis juos pasiekti. Kitaip tariant, verslininkas turi pajusti pasitikėjimą savimi ir kompetenciją siekdamas savo verslo tikslų. Verslumo įgūdžiai išreiškiami kaip: kūrybiškumas, planavimas, finansinis išprusimas, resursų valdymas, rizikos valdymas, komandinis darbas. Verslumo žinios: galimybių atpažinimas: verslumo poveikis visuomenėje; karjeros planavimas. Papildant siekiamą verslumo ugdymo rezultatą pagal „Verslumas Europoje“ ataskaitą ir išreiškiant per verslumo kompetencijas, išskirtas mokslinės analizės pagrindu, suformuluojami anketos klausimai. Prašoma pedagogų ir mokinių įvertinti verslumo ugdymo kompetencijas suteikiamas per verslumo ugdymą mokykloje.
Verslumo ugdymą susiejant su asmens karjeros planavimu, užduodamas klausimas prašant įvertinti verslumo suteikiamas žinias. Antroji klausimo dalis yra nukreipiama į mokytojų suteikiamų žinių įvertinimą.	Verslumo žinios apima verslininkystės karjeros galimybes. Mokymosi rezultatų atžvilgiu tai reiškia supratimą apie skirtingas priežastis, dėl kurių žmonės imasi verslo, pvz., siekdami pelno, norėdami padėti kitiems arba užsiimti kokia nors kitokia veikla. Jelagaitė ir Kairiūkštienė (2013) tyrime vertina ar mokytojai turi pakankamai verslumo žinių. Šiuo pagrindu formuluojamas klausimas su galimais atsakymų variantais: mokytojai turi daug žinių, pakankamai žinių, nepakankamai žinių ar beveik jokių žinių.
Siekiama išaiškinti, per kuriuos mokomuosius dalykus yra ugdomas verslumas.	Župerkos (2009) tyrime siekiama išsiaiškinti, į kuriuos mokomuosius dalykus būtų galima integruoti verslumo ugdymą.
Tyrimu siekiama išsiaiškinti, kokius metodus mokytojai naudoja ugdydami mokinių verslumą.	Prakapas ir Žibėnienė (2017) akcentuoja, kad dominuojantis verslumo ugdymo metodas – projektas, tačiau taikomi ir įvairūs kiti metodai. Tyrimu siekiama įvertinti galimas taikomų ugdymo metodų sąsajas su verslumo kompetencijomis ir įgūdžiais.

Tyrimo imties formavimas. Tyrimo atlikimo metu Druskininkuose veikė 3 bendrojo ugdymo mokyklos: „X“ pagrindinė mokykla, „X“ mokykla ir „X“ gimnazija. Iš visų mokyklų, tik „X“ gimnazijoje yra 11 – 12 (III – IV gimn.) klasės, kuriose dėstoma verslumo ugdymo pamoka.

Druskininkų „X“ pagrindinėje ir „X“ mokykloje formuojamos 9 – 10 klasės. Tyrimo atlikimo metu minėtose mokyklose mokėsi:

- Druskininkų „X“ pagrindinėje mokykloje – 27 mokiniai.
- Druskininkų „X“ mokykloje – 38 mokiniai.
- Druskininkų „X“ gimnazijoje – 526 mokiniai.

Tyrimo imtis buvo apskaičiuota pagal Panioto formulę:

$$n = \frac{1}{\Delta^2 + \frac{1}{N}} \quad (1)$$

kur:

n – reikiamas respondentų skaičius;

Δ – 0,05 proc. paklaida;

N – tiriamos visumos narių skaičius.

Apskaičiuota tyrimo imtis pagal mokinių skaičių sudaro n=239 mokinius. Tačiau, tyrimo metu tinkamomis duomenų apdorojimui (pilnai užpildytos ir sugrįžusios anketos) paliktos, tik 109 anketos. Atsižvelgiant į šią galimybę, tyrimo ribotumas yra tai, kad tyrimo rezultatų negalima generalizuoti, tyrimo rezultatai rodo tik bendrą tendenciją.

Analogiška situacija yra ir su pedagogais, dalyvavusiais tyrime:

- Druskininkų „X“ pagrindinėje mokykloje – 55 pedagogai.
- Druskininkų „X“ mokykloje – 77 pedagogai .
- Druskininkų „X“ gimnazijoje – 54 pedagogai.

Pritaikius minėtą imties apskaičiavimo formulę, buvo nustatyta, kad reikia apklausti 127 mokytojus, tačiau tyrime sutiko dalyvauti ir anketas (tinkamai duomenų apdorojimui) užpildė tik 66 mokytojai. Todėl atsižvelgiant į šią aplinkybę, antrasis tyrimo ribotumas yra tai, kad negalime iš šių tyrimo rezultatų generalizuoti, tyrimo rezultatai rodo tik bendrąją tendenciją.

Tyrimo organizavimas. Pirmiausiai dėl tyrimo anonimiškumo, struktūros ir atlikimo susitarta su mokyklų administracija. Tyrimas buvo atliekamas praktikos metu. Pirmoji mokykla, peržiūrėjusi ir patvirtinusi tyrimui sudarytas anketas yra Druskininkų „X“ gimnazija, kurioje ir atlikta praktika. Dėl patogumo pildyti anketą mokiniams ir mokytojams anonimiškai, tyrimo anketos patalpintos „manoapklausa.lt“ tinklapyje, o apie vykdomą tyrimą paskelbta elektroniniuose dienynuose.

Apklausos „Verslumo ugdymas mokykloje“ mokytojams tiesioginė nuoroda yra: http://www.manoapklausa.lt/surveys/send/961117030/ .

Apklausos „Verslumo ugdymas mokykloje“ mokiniams tiesioginė nuoroda yra: mokiniams http://www.manoapklausa.lt/apklausa/961109316/ .

Kitos dvi mokyklos sutikusios dalyvauti tyrime yra Druskininkų „X“ pagrindinė mokykla ir Druskininkų „X“ mokykla.

Tyrimo atlikimo laikas: Pirmasis etapas 2017 metų gruodžio 1 d. – 2018 m. sausio 12 d. Antrasis etapas prisijungus kitoms dvejoms mokykloms iki 2018 m. vasario 9 d.

Duomenų apskaičiavimas ir tyrimo ataskaitos parengimas. Respondentų anketose pateikti atsakymai buvo apskaičiuoti su SPSS programa, o grafiniam vaizdavimui pasitelkta MS Excel programa.

Statistiniams skaičiavimams pritaikyti metodai:

Koreliacijos analizės pagalba nustatomas statistinio ryšio stiprumas tarp stebėtų kintamųjų, kuris išreiškiamas koeficientu (r). Koreliacija parodo ir kintamųjų ryšio kryptį - vieno kintamojo reikšmei didėjant, kito kintamojo reikšmė gali didėti arba mažėti. Todėl koreliacijos koeficientai įgyja reikšmes nuo –1 iki 1. Teigiamas koreliacijos koeficientas rodo, kad vienam kintamajam didėjant, didėja ir kitas kintamasis. Neigiama koreliacija rodo, kad vienam didėjant, kitas kintamasis mažėja. Kuo reikšmė arčiau –1 arba 1, tuo priklausomybė tarp kintamųjų yra stipresnė.

Pagal apklausos duomenis ranginiams kintamiesiems skaičiuotas Spirmeno (Spearman) koreliacijos koeficientas. Pasitelkiant SPSS programą, atskirai nereikėjo skaičiuoti, ar gauta koreliacija – neatsitiktinis sutapimas, kadangi pati programa pateikia p reikšmę, kuri parodė ar koreliacija statistiškai reikšminga. Koreliacija laikytina statistiškai reikšminga, jei SPSS apskaičiuota p reikšmė buvo mažesnė už 0,05.

Chi-kvadrato testu tikrinta, kiek gauti tyrimo duomenys sutampa su planuotais prieš tyrimą. Testas buvo taikomas skaitmeniniams kategoriniams (nominaliesiems arba ranginiams) kintamiesiems. Lyginami kiekvienos kintamojo kategorijos gauti dažniai su teoriškai numatytais (tikėtinais) dažniais. Teoriškai numatyti dažniai dažniausiai yra tolygiai pasiskirstę, t.y. visos kintamojo kategorijos turi vienodas proporcijas. *Tikrina ar mokinių nuomonės neišsiskyrė priklausomai nuo klasės, kurioje mokosi mokiniai*. *Ar neišsiskyrė mokytojų nuomonės, tikrinta mokytojų turimą kvalifikacinę kategoriją ir darbo patirtį mokykloje*.

Tyrimo respondentų duomenys.

Mokytojai pagal socio-demografinės charakteristikas pasiskirstė taip: pagal patirtį dirbant mokytojais, turimą kvalifikaciją, lytį, ir amžių. Kaip matyti 4 lentelėje, vyr. mokytojo ir mokytojo metodininko kategoriją turintys mokytojai sudarė didžiąją dalį (48,5 proc.).

4 lentelė. Mokytojų socio-demografinės charakteristikos

Socio-demografinės charakteristikos		%	Skaičiumi
Kvalifikacinė kategorija	Mokytojas	3	2
	Vyr. mokytojas	48,5	32
	Mokytojas metodininkas	48,5	32
Darbo patirtis mokykloje	10 – 15 metų	3	2
	16 metų ir daugiau	97	64
Lytis	Vyras	18,2	12
	Moteris	81,8	54
Amžiaus intervalas	<= 35	2	3
	36 – 41	2	3
	42 – 47	8	12,1
	48 – 53	30	45,5
	54 – 59	14	21,2
	60+	10	15,2

Tyrime dalyvavo dirbantys 16 metų ir daugiau (97 proc.), o kita mažesnė dalis 10 – 15 metų patirtį turintys mokytojai (3 proc.). Moterys sudarė (81,8 proc.), o vyrai (18,2 proc.). Pagal amžių 48-53 metų sudarė (30 proc.), 54-59 metų (14 proc.) ir daugiau nei 60 metų turintys (10 proc.).

Mokiniai pagal socio-demografinės charakteristikas buvo išskirti pagal amžių, klases ir lytį. 15 – 17 metų sudarė didžiąją dalį (74,3 proc.), 18 – 20 metų (25,7 proc.).

Didžiąją dalį sudarė besimokantieji 10 klasėje (35,8 proc.); 9 klasėje (14,7 proc.), 11 klasėje (22,9 proc.) ir 12 klasėje (26,6 proc.).

Mergaičių buvo didesnė dalis (74 proc.)., o berniukų (35 proc.).

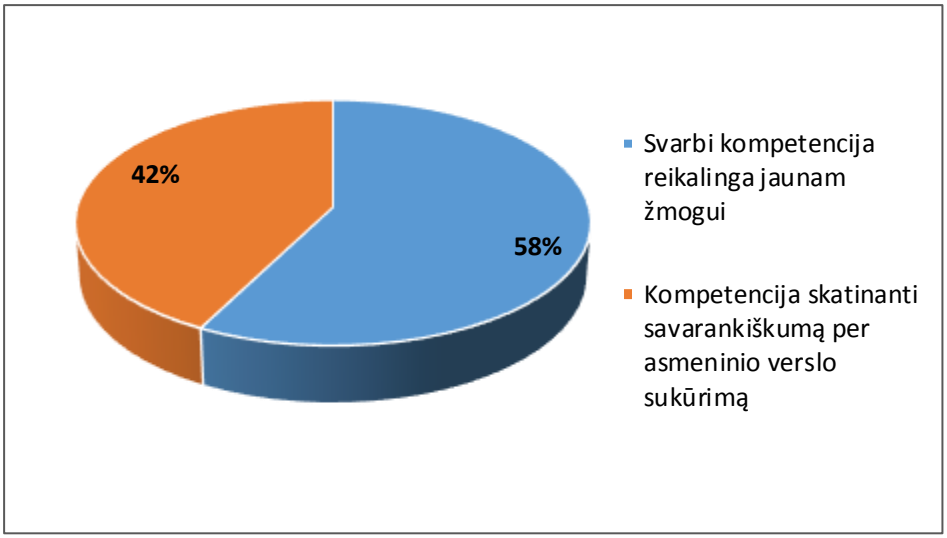
Remiantis šiais duomenimis yra analizuojami atliktos apklausos duomenys.

4. VERSLUMO UGDYMO MOKYKLOSE TYRIMO REZULTATAI

4.1. Mokytojų apklausos rezultatų analizė

Siekiant nustatyti verslumo įgūdžių ugdymo galimybes gimnazinėse klasėse, atliktas mokytojų apklausos tyrimas, pasitelkiant anketą, kurią mokytojai pildė internetu. Pateikiami rezultatai remiasi 66 apklaustų mokytojų nuomonėmis.

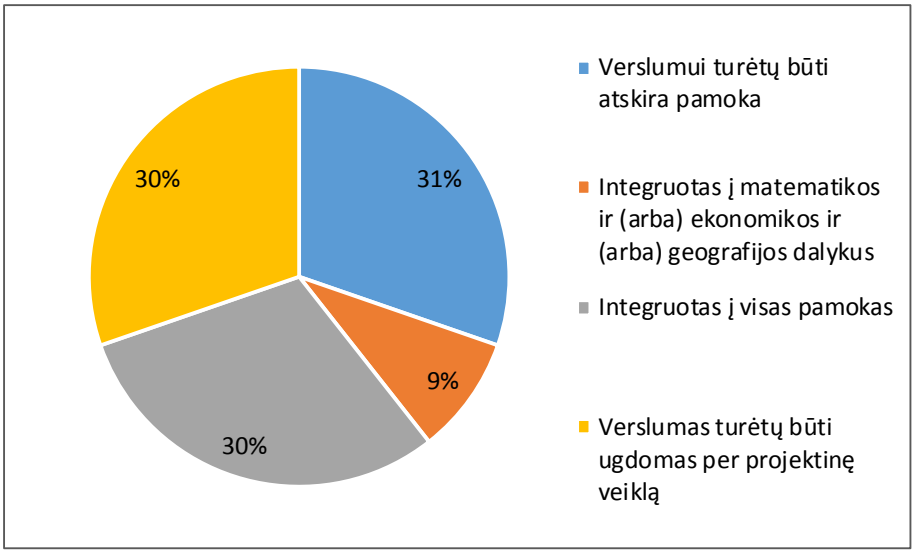
Tyrimo metu mokytojų teiraujantis ką jie vadina verslumu, dauguma mokytojų pasirinko teiginį, kuris verslumą apibūdina kaip svarbią kompetenciją reikalingą jaunam žmogui“ (57,6 proc.)., nors tai yra nežymus skirtumas su kita nuomone, kad verslumo ugdymas Lietuvoje išreiškiamas ir kaip „kompetencija skatinanti savarankiškumą per asmeninio verslo sukūrimą (42,4 proc.). (žr. 10 pav.).



10 pav. Verslumo kaip kompetencijos apibūdinimas, proc.

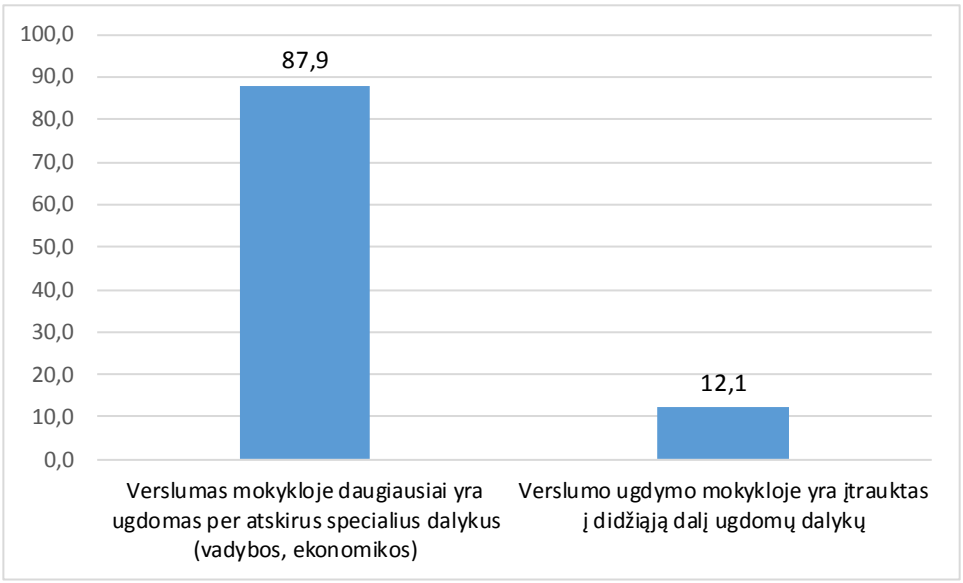
Tyrimo duomenys rodo, kad statistiškai reikšmingo skirtumo tarp dviejų pateiktų ir mokslinėje literatūroje plačiausiai aprašytų verslumo kaip kompetencijos apibrėžimų nėra.

Toks nuomonių išsiskyrimas suponuoja nuostatą, kad mokytojai dažniausiai į verslumą žiūri kaip į integraliai ugdomą kompetenciją, t.y. verslumas ugdomas ne tik atskiros mokomosios disciplinos metu, o verslumo ugdymas yra integruojamas į kitus mokomuosius dalykus (žr. 11 pav.). Kaip matyti viena dalis apklaustųjų mokytojų pritarė verslumo ugdymui per atskirą pamoką (31 proc.)., tačiau beveik tiek pat mano, kad verslumas galėtų būti ugdomas per projektinę veiklą (30 proc.). Tik paminėjus konkrečius dėstomuosius tikslinius dalykus matematiką ir ekonomiką, matyti mažiausias pritariančių mokytojų skaičius (9 proc.).



11 pav. Verslumo ugdymo situacija bendrojo ugdymo mokykloje, proc.

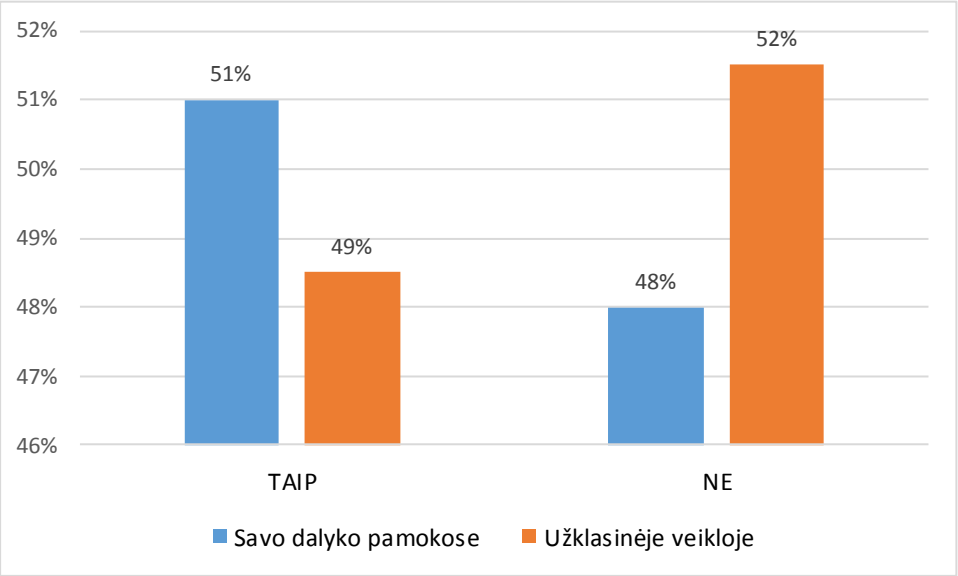
Vertinant esamą situaciją mokyklose Lietuvoje, pagal mokytojų atsakymus matyti, kad verslumas daugiausiai yra ugdomas per atskirus specialius dalykus: vadybos ir ekonomikos (87,9 proc.) ir tik 12,1 proc. mano, kad verslumo ugdymas turėtų būti įtrauktas į didžiąją dalį ugdomų dalykų (žr. 12 pav.). Tai rodo prieštaravimą susidariusiai situacijai analizuojamų mokyklų atžvilgiu, kuomet verslumo ugdymas išreiškiamas per projektinės veiklos rezultatą ir integraciją į visas pamokas.



12 pav. Verslumo ugdymo situacija bendrojo ugdymo mokyklose Lietuvoje, proc.

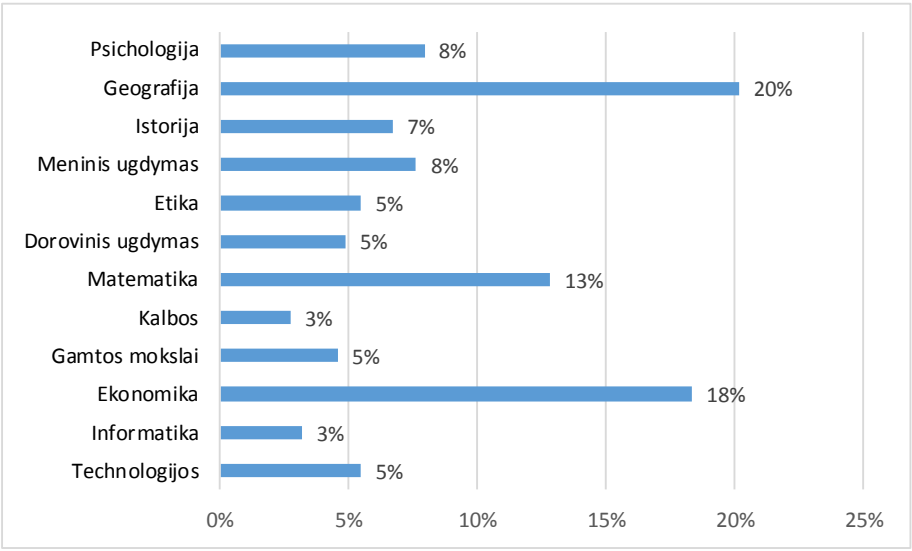
Mokytojų klausiant „ar jie ugdo mokinių verslumą savo dalyko pamokose“, didesnė dalis atsakė teigiamai (52 proc.)., tačiau net 48 proc. paneigė. Galima teigti, kad verslumas yra daugiau

ugdomas per specialiuosius dalykus. Užklasinėje veikloje verslumo ugdymą pažymėjo (52 proc.) mokytojų, o paneigė (48 proc.) (žr. 13 pav.).



13 pav. Verslumo ugdymo situacija Druskininkų mokyklose, proc.

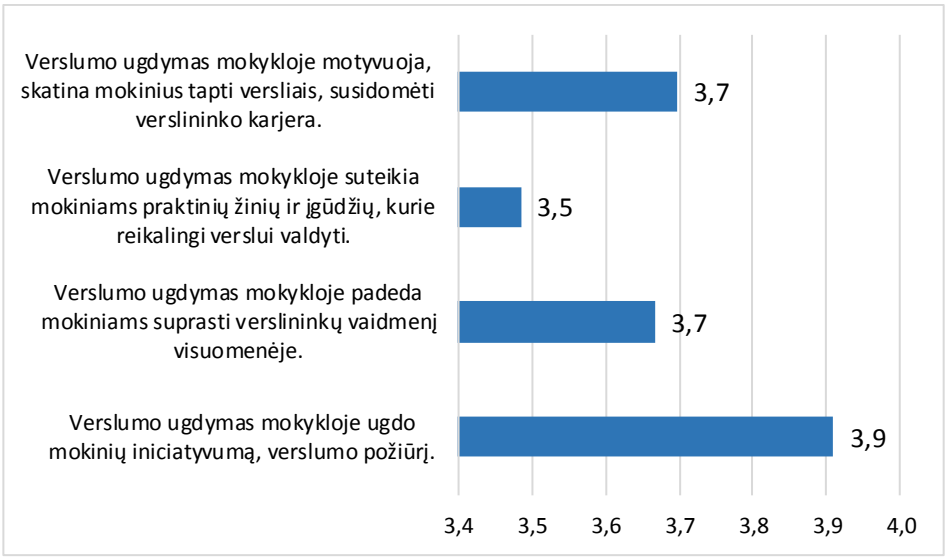
Pagal mokytojų atsakymus matyti, kad verslumas daugiausiai yra ugdomas per šiuos mokomuosius dalykus: geografijos dalyką (20 proc.), ekonomikos (18 proc.)., matematikos (13 proc.). Tai atitinka tyrimų rezultatus, kuriuose pažymima, kad Lietuvoje edukologijos specialistai rengiami pagrindinėse socialinės krypties Lietuvos aukštosiose mokyklose. Tačiau, ekonomikos ir verslumo dalykai yra dėstomi tik fiziką, matematiką, ekonomiką ir verslą pasirinkusiems šios specialybės būsimiems mokytojams. Pagal tai galima daryti išvadą, kad šie mokytojai ir turi reikiamas kompetencijas ir žinias verslumo dėstymui (žr. 14 pav.).



14 pav. Verslumo ugdymas pagal mokomuosius dalykus, proc.

Mažesnė dalis mokytojų pažymėjo šiuos dėstomus dalykus: psichologiją (8 proc.). ir meninį ugdymą (8 proc.) (žr. 14 pav.).

Prašant įvertinti pateiktus teiginius apie verslumo ugdymo raišką mokyklose matyti, kad labiausiai verslumo ugdymas mokyklose išreiškiamas per mokinių iniciatyvumo ir verslumo požiūrio, ugdymą (3,9). Tačiau, pritariama teiginiams, kad „verslumo ugdymas mokykloje padeda mokiniams suprasti verslininkų vaidmenį visuomenėje“ (3,7) ir motyvuoja, skatina mokinius tapti versliais, susidomėti verslininko karjera (3,7). Mažiau pritariama dėl verslumo ugdymo mokykloje, kuomet suteikiama praktinių žinių ir įgūdžių, kurie reikalingi verslui valdyti“ (3,5). (žr. 15 pav.).



15 pav. Verslumo ugdymo raiška mokyklose, $\bar{X}$

Mokytojų klausiant kaip jų nuomone verslumo ugdymą vertina mokiniai, pagal naudingumo kriterijų, gauti atsakymai rodė 3,67 balų reikšmę, kas reiškia daugiau naudinga, nei naudinga. Šis teiginys pasirinktas detalesniam vertinimui pasitelkiant koreliacijos metodą.

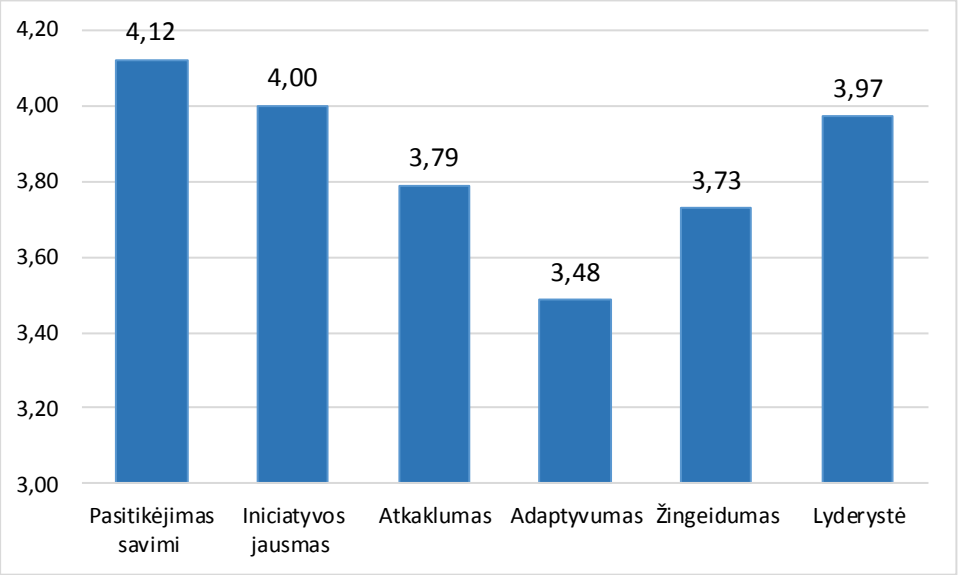
Taigi, naudingumo teiginį koreliacijos metodu tikrinant su teiginiais apie verslumo ugdymą mokykloje per mokinių motyvaciją, skatinimą suprasti verslininkų vaidmenį, iniciatyvumo ugdymą ir praktinių žinių suteikimą, matyti sąsajos su trimis ir šių teiginių (žr. 5 lentelė).

5 lentelė. Sąsajos tarp verslumo ugdymo naudingumo ir verslumo ugdymo lygio mokyklose

Teiginiai	**p**	**Verslumo ugdymo naudingumas**
Verslumo ugdymas mokykloje ugdo mokinių iniciatyvumą, verslumo požiūrį	<0,01	0,397
Verslumo ugdymas mokykloje padeda mokiniams suprasti verslininkų vaidmenį visuomenėje	<0,01	0,412
Verslumo ugdymas mokykloje suteikia mokiniams praktinių žinių ir įgūdžių, kurie reikalingi verslui valdyti		0,222
Verslumo ugdymas mokykloje motyvuoja, skatina mokinius tapti versliais, susidomėti verslininko karjera	<0,01	0,471

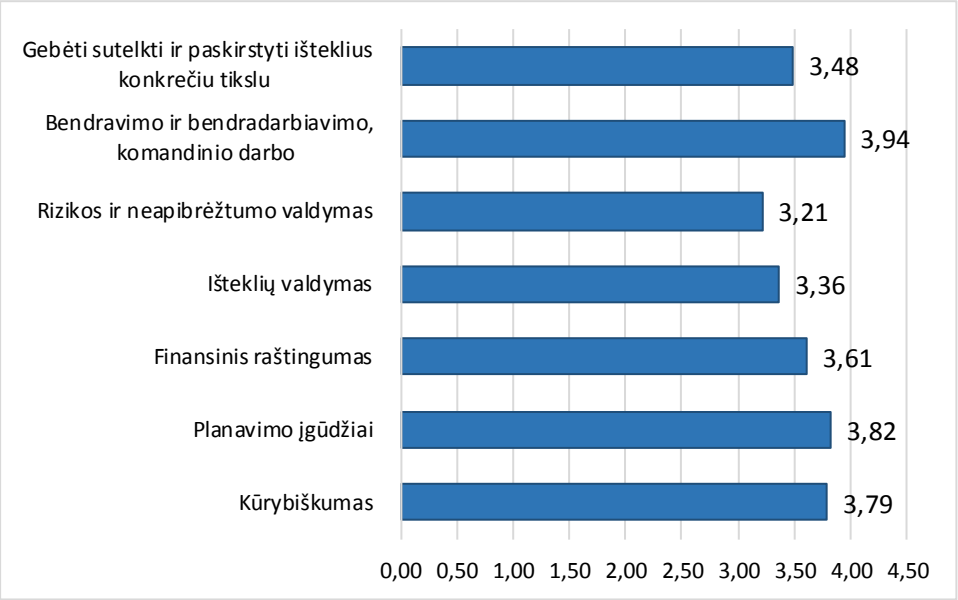
Tyrimų rezultatų koreliacinė analizė atskleidė statistiškai reikšmingą ($p < 0,01$), tačiau silpną ryšį tarp *verslumo ugdymo naudingumo* ir mokinių iniciatyvumo, verslumo formavimo požiūrio (r=0.397). Tarp *verslumo ugdymo naudingumo* ir mokiniams perduodamų žinių apie verslininkų vaidmenį visuomenėje (r=0.412) nustatytas vidutinio stiprumo ryšys ir tarp *verslumo ugdymo naudingumo* ir motyvacijos, paskatinimo, mokinius tapti versliais (r=0.471) taip pat nustatytas vidutinio stiprumo ryšys. Tačiau, nenustatytas statistiškai reikšmingas ryšys tarp *verslumo ugdymo naudingumo* ir praktinių žinių ir įgūdžių, kurie reikalingi verslui valdyti. Pagal tyrimo rezultatus galima teigti, kad verslumo ugdymas mokyklose daugiau yra orientuotas į asmeninių, socialinių kompetencijų suteikimą, kurios leistų turimas žinias pritaikyti kasdieniame gyvenime. Tai akcentuojama ir „Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategijoje“.

Mokytojų klausiant kokias asmenines kompetencijas suteikia mokiniams verslumo ugdymas mokykloje, atsakymai rodo, mokykloje labiausiai ugdomos lyderystės kompetencijos: pasitikėjimas savimi (4,12) ir iniciatyvumas (4,0). Tikslų siekimo kompetencija per atkaklumą (3,79) ir žingeidumas (3,73). Mažiausias dėmesys atitenka adaptyvumo komptencijai (3,45), kuri daugiausiai yra susijusi su praktiniais ugdymo metodais (žr. 16 pav.).



16 pav. Asmeninių kompetencijų suteikimas per verslumo ugdymą, $\bar{X}$

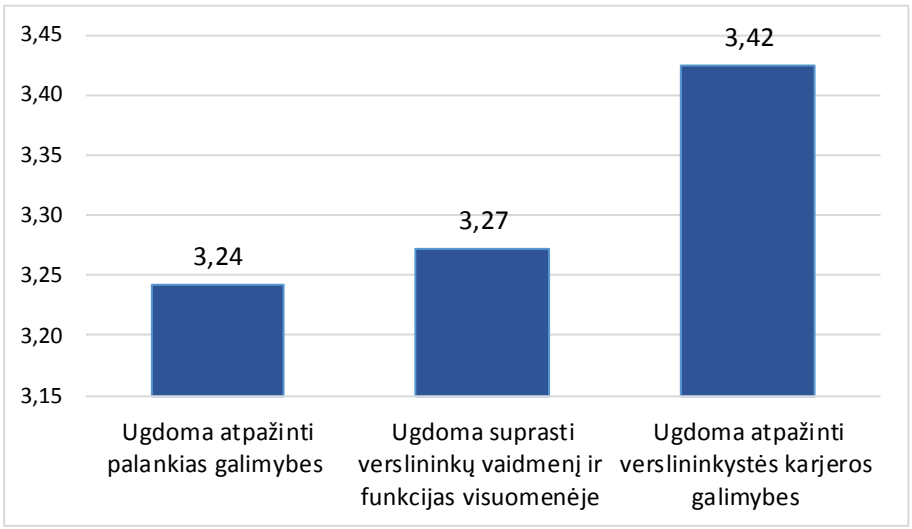
Mokytojų klausiant apie verslumo įgūdžius suteikiamus per verslumo ugdymo procesą mokykloje, didžiausias dėmesys ugdymo procese atitenka bendravimo ir bendradarbiavimo, komandinio darbo įgūdžių suteikimui (3,94). Komandinis darbas itin pagrįstas projektinių metodų taikymu ugdymo procese. Žvelgiant iš verslumo įgūdžių pozicijos, tai leidžia pasiekti didesnį veiklos rezultatyvumą, didesnę motyvaciją ir atsidavimą savo veiklai.



17 pav. Verslumo įgūdžių suteikimas, $\bar{X}$

Planavimo įgūdžiai visų suteikiamų įgūdžių grupėje užima antrąją poziciją pagal balų vidurkį (3,82). Kūrybiškumas taip pat priskiriamas prie dažniausiai suteikiamų įgūdžių grupės (3,79). Kūrybiškumas yra svarbi savybė versliam asmeniui, kuriam keliami lankstumo, savarankiškumo, prisitaikymo bei iniciatyvumo reikalavimai (žr. 17 pav.).

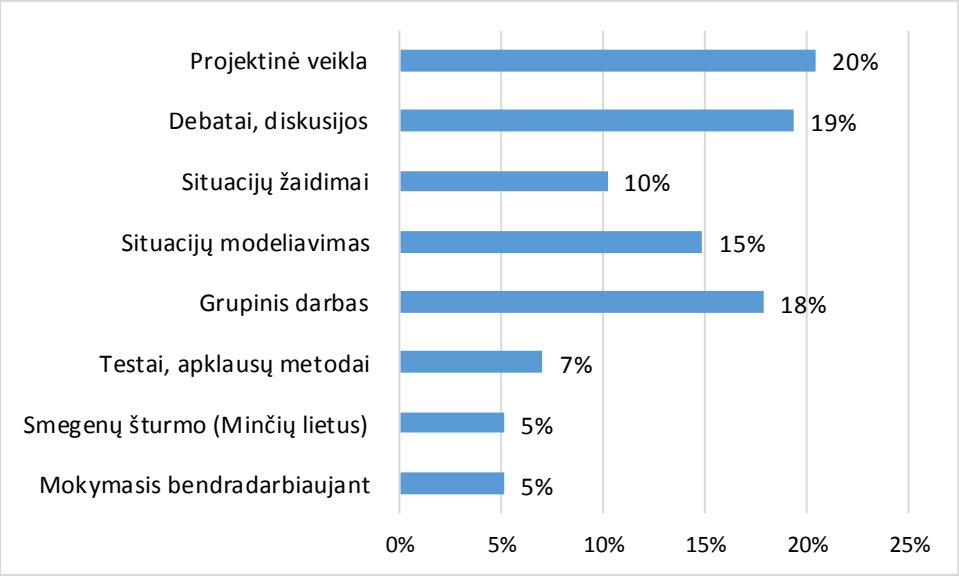
Apibendrinant mokytojų atsakymus į anketos klausimą, kuriuo norima sužinoti kokios verslumo žinios suteikiamos per verslumo ugdymą mokykloje, paaiškėjo, kad didžiausias dėmesys atitenka žinioms susijusioms su verslininkystės karjeros galimybių atpažinimu (3,42).



18 pav. Verslumo žinių suteikimas, $\bar{X}$

Mažiau suteikiama žinių susijusių su atpažinimu palankių galimybių (3,27) ir supratimu apie verslininkų vaidmenį ir funkcijas visuomenėje (3,24). Šie kriterijai yra daugiau pagrįsti praktiniais pavyzdžiais, kurių kaip pažymima tyrimuose trūksta (žr. 18 pav.).

Remiantis respondentų atsakymais analizuotose mokyklose, dažniausiai verslumo ugdymo procese yra taikomi šie metodai projektinė veikla (21 proc.); debatai ir diskusijos (19 proc.); grupinis darbas (15 proc.) ir situacijų modeliavimas (15 proc.) (žr. 19 pav.).



19 pav. Taikomi ugdymo metodai verslumo ugdymo pamokose, proc.

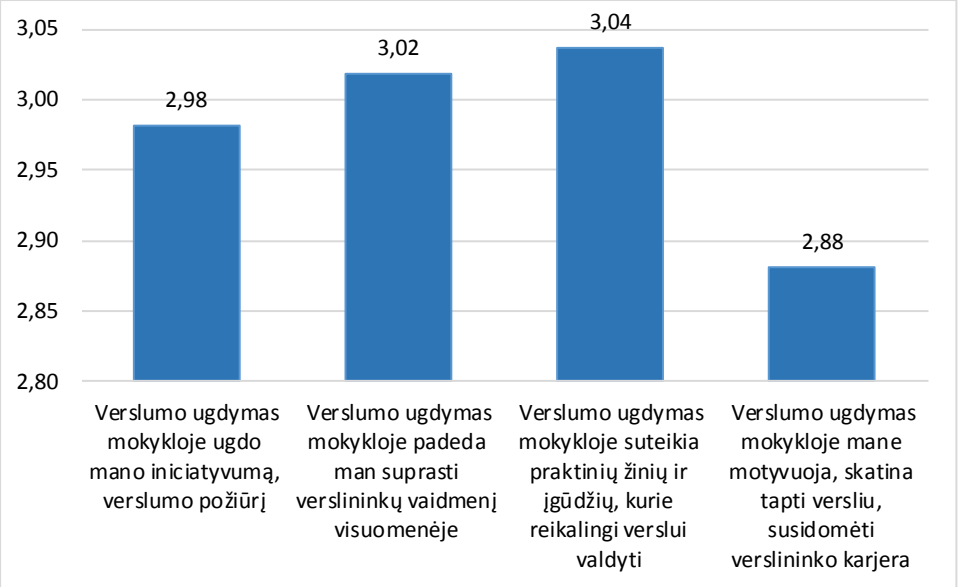
Projektas priskiriamas aktyviųjų mokymo metodų grupei, ugdantis bendrąsias kompetencijas ir sudarantis galimybes ugdyti atskirų, apjungtų dalykų žinias. Integruoti projektai reikalauja atskirų dėstomų dalykų mokytojų bendradarbiavimo, suderinant projektinio darbo tikslus, uždavinius, reikiamą medžiagą. Taip pat projektai priskiriami prie praktinių mokymo metodų, kuomet ugdomas kritinis mokinių mąstymas ir savarankiškumas, skatinamas kūrybiškumas ir mokoma logiškai mąstyti.

Kritiniu kriterijumi pasirinktas *naudingumo* kriterijus, kuomet mokytojų klausiama kaip verslumo ugdymą vertina mokiniai pagal naudingumo lygį. Apskaičiuotos reikšmės pateiktos 5 priede prie darbo rodo, kad mokytojų turinčių mažesnį darbo stažą nuomonės išsiskyrė ($p=0,033<0,05$). Jų teigimu verslumo ugdymą mokiniai vertina tik 2 balais pagal apskaičiuotą vidurkio reikšmę, tuo tarpu mokytojai turinys didesnį nei 16 metų darbo stažą mokykloje, naudingumą įvertino 3,72 balais.

4.2 Mokinių apklausos rezultatų analizė

Siekiant nustatyti verslumo įgūdžių ugdymo galimybes gimnazinėse klasėse, atliktas mokinių apklausos tyrimas, pasitelkiant anketą, kurią mokiniai pildė internetu. Pateikiami rezultatai remiasi 109 apklaustų mokinių nuomonėmis.

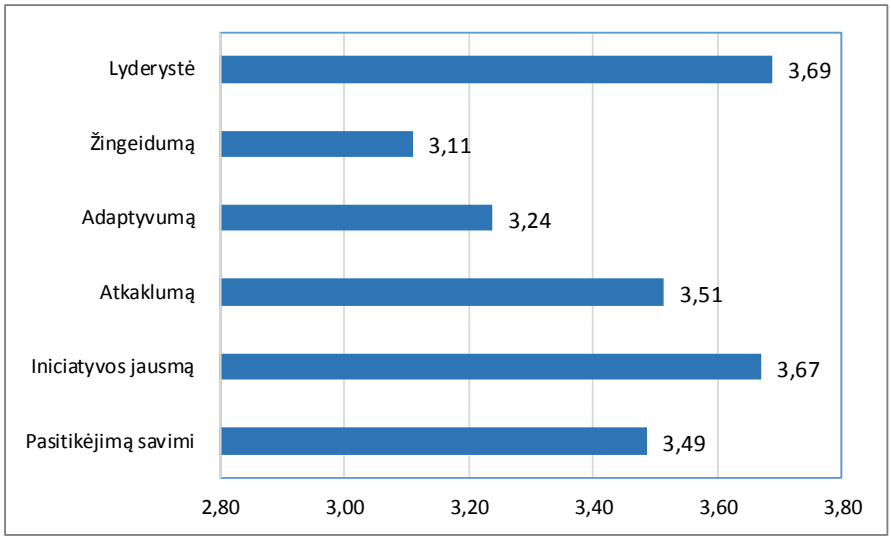
Mokinių prašant įvertinti teiginius apie verslumo ugdymo situaciją mokykloje norima sužinoti kaip mokiniai vertina bendrą verslumo pamokų naudingumą pagal išskirtus kriterijus. Gauti atsakymai rodo, kad nėra išskirčių atsakant į teiginius, kuomet mokykloje ugdomas mokinių iniciatyvumas (2,98), supažindinama su verslininko vaidmeniu visuomenėje (3,02) ir suteikiama praktinių žinių ir įgūdžių reikalingų verslui valdyti (3,04). Mažiausiai mokinių nuomone yra skiriama dėmesio motyvacijai, kas paskatintu tapti versliu, susidomėti verslininko karjera (2,88) (žr. 20 pav.).



20 pav. Mokinių požiūris į verslumą ugdymą mokyklose, $\bar{X}$

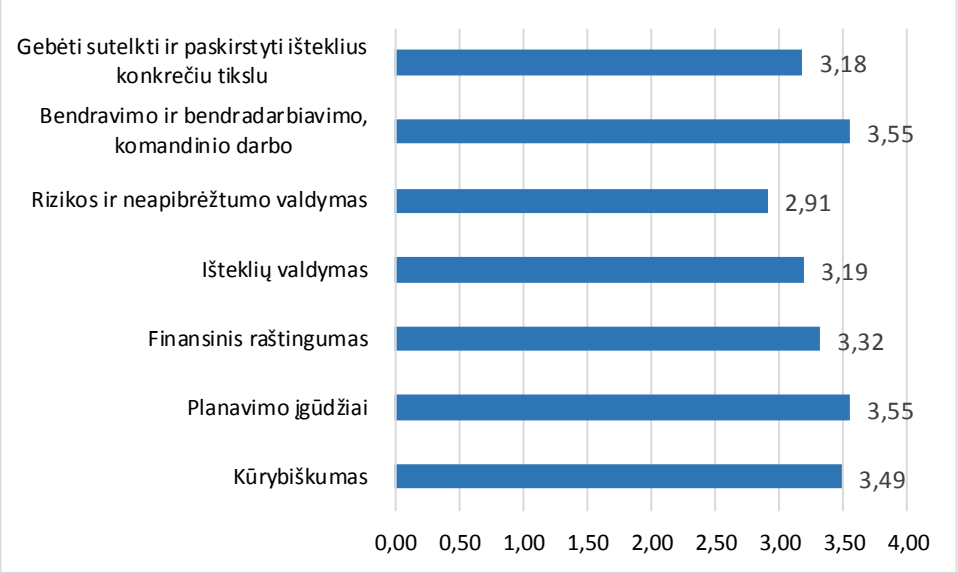
Tyrimo metu siekta išsiaiškinti, kurios kokias asmenines kompetencijas suteikia verslumo ugdymas mokykloje. Dalyvavusieji tyrime mokiniai daugiausiai akcentavo lyderystę (3,69) ir iniciatyvumą (3,67). Tačiau, žingeidumas įvertintas žemiausiu balu (3,11). Tai rodo, kad mokinių tarpe nėra aktyvaus suinteresuotumo ir smalsumo įgyti naujų žinių. Adaptyvumas taip įvertintas žemesniais balais (3,24), gali būti susijęs su bendra mokyklos atmosfera, ne tik paties verslumo ugdymo procesu. Tačiau pasitikėjimas savimi (3,49) ir atkaklumas (3,51) išskiriami kaip gana ženklios suteikiamos asmeninės kompetencijos per verslumo ugdymą mokyklose (žr. 21 pav.).

.



21 pav. Mokinių vertinimu suteikiamos asmeninės kompetencijos, $\bar{X}$

Tyrimo metu užduotu klausimu norima išaiškinti, kurie verslumo įgūdžiai labiausiai išryškėja verslumo ugdymo procese. Mokinių nuomone bendravimo, komandinio darbo ir planavimo įgūdžiai yra patys ryškiausi (3,55). Ugdomas ir kūrybiškumas (3,49) padedantis ateityje jauniems žmonėms kūrybiškai mąstant, kelti idėjas, diegti naujoves ir imtis iniciatyvos. Mažiau per verslumo ugdymą suteikiama rizikos ir neapibrėžtumo valdymo įgūdžių (2,91), gebėjimų susijusių su ištekliu sutelkimu ir paskirstymu turint konkretų tikslą (3,18) (žr. 22 pav.).

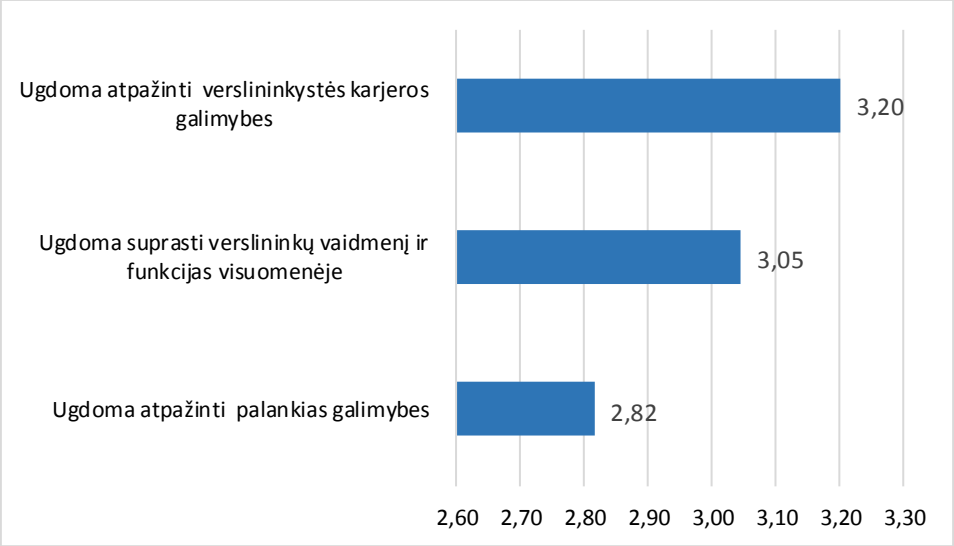


22 pav. Mokinių vertinimu suteikiami verslumo įgūdžiai, $\bar{X}$

Mokinių prašant įvertinti verslumo žinias suteikiamas per verslumo ugdymą mokykloje apklausos rezultatai parodė, kad ugdoma atpažinti verslininkystės karjeros galimybes (3,2) ir suprasti verslininkų vaidmenį ir funkcijas visuomenėje (3,05). Mažiau suteikiama žinių apie

palankių galimybių atpažinimą (2,82). Respondentų klausiant ar verslumas ugdymas mokykloje yra naudingas jiems kaip mokiniams, dauguma atsakiusiųjų pritarė šiam teiginiui, jį įvertindami (4,1) balais.

Skirtingose klasėse besimokančių respondentų nuomonės dėl verslumo dėstymo naudingumo reikšmingai nesiskyrė (p>0,05) (žr. 6 priedas). Žemiausiai verslumo ugdymas pagal naudingumo kriterijų yra įvertintas 11 klasės mokinių (3,9) balai. 10 ir 12 klasės mokinių nuomonė sutapo (4,2 balai), o 9 klasėje verslumo ugdymo naudingumas vertinamas aukščiausiai (4,3) balais.



23 pav. Mokinių vertinimu suteikiamos žinios per verslumo ugdymą mokykloje, $\bar{X}$

Tyrimu norėta patikrinti ar esama ryšio tarp naudingumo kriterijaus ir asmeninių kompetencijų, suteikiamų verslumo įgūdžių ir verslumo žinių.

Lentelėje matyti, kad koreliacinės analizės metodu nustatytas statistiškai reikšmingas (p< 0,01), tačiau labai silpnas teigiamas ryšys (r=0,196) tarp naudingumo ir iniciatyvumo. Tarp lyderystės kaip kompetencijos ugdymo ir naudingumo sąsajų nenustatyta (r=0,051).

6 lentelė. Sąsajos tarp verslumo ugdymo naudingumo ir verslumo ugdymu suteikiamų kompetencijų

Teiginiai	P	Iniciatyvos jausmas
Verslumo ugdymo naudingumas	<0,01	0,196

Tiriant ar esama sąsajų tarp naudingumo kriterijaus ir suteikiamų verslumo įgūdžių matyti, kad koreliacinės analizės metodu nustatytas statistiškai reikšmingas (p > 0,01), tačiau labai silpnas teigiamas ryšys (r=0,174) tarp naudingumo kriterijaus ir finansinio raštingumo (p>0,01); tarp naudingumo kriterijaus ir gebėjimo paskirstyti išteklius (r=0,182) (p>0,05). Taip pat koreliacinės analizės metodu nustatytas statistiškai reikšmingas (p > 0,05), tačiau labai silpnas teigiamas ryšys tarp naudingumo kriterijaus ir kūrybiškumo (r=0,158); tarp naudingumo kriterijaus ir bendradarbiavimo (r=0,173) (p>0,01); Tarp naudingumo kriterijaus ir išteklių valdymo įgūdžių tiesioginių statistiškai reikšmingų sąsajų nenustatyta.

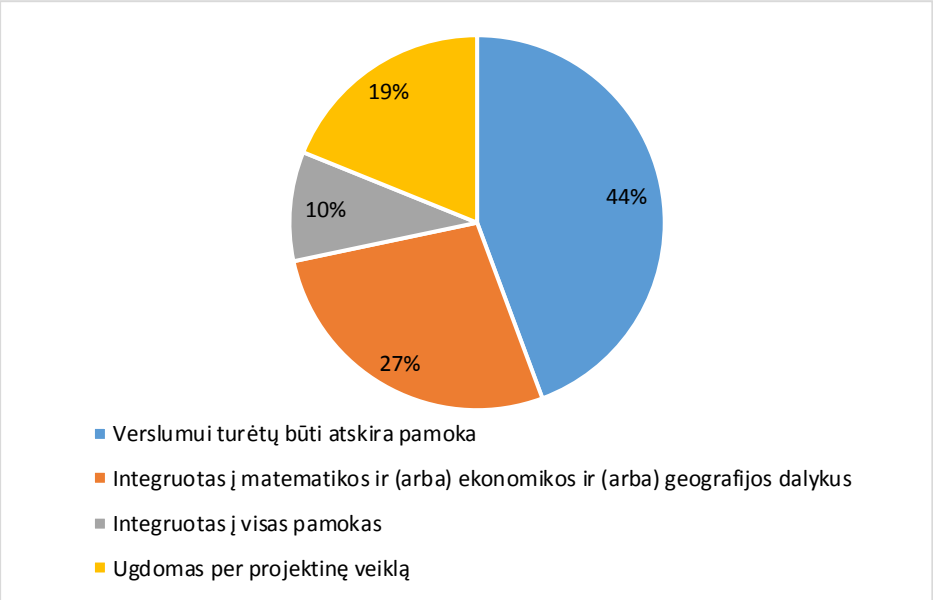
7 lentelė. Sąsajos tarp verslumo ugdymo naudingumo ir verslumo ugdymu suteikiamų įgūdžių

Teiginiai		**Kūrybiškumas**	**Planavimo įgūdžiai**	**Finansinis raštingumas**	**Išteklių valdymas**	**Bendravimo ir bendradarbiavimo, komandinio darbo**	**Gebėjimas sutelkti ir paskirstyti išteklius konkrečiu tikslu**
Verslumo ugdymo naudingumas	Spirmeno koeficientas	0,158	0,123	0,174	0,127	0,173	0,182

Mokinių klausiant kokiais metodais (formomis) jų nuomone turėtų būti ugdomas verslumas mokykloje matyti prieštaravimas esančiai sistemai, kuomet verslumo programos, kaip savarankiško dalyko, mokykloje mokoma tik 9 ir (arba) 10 klasėje. Mokinių nuomone, verslumui turėtų būti atskira pamoka (44 proc.). Taip pat mokiniai pritaria verslumo integravimui į matematikos, ekonomikos arba geografijos dalykus (27 proc.).

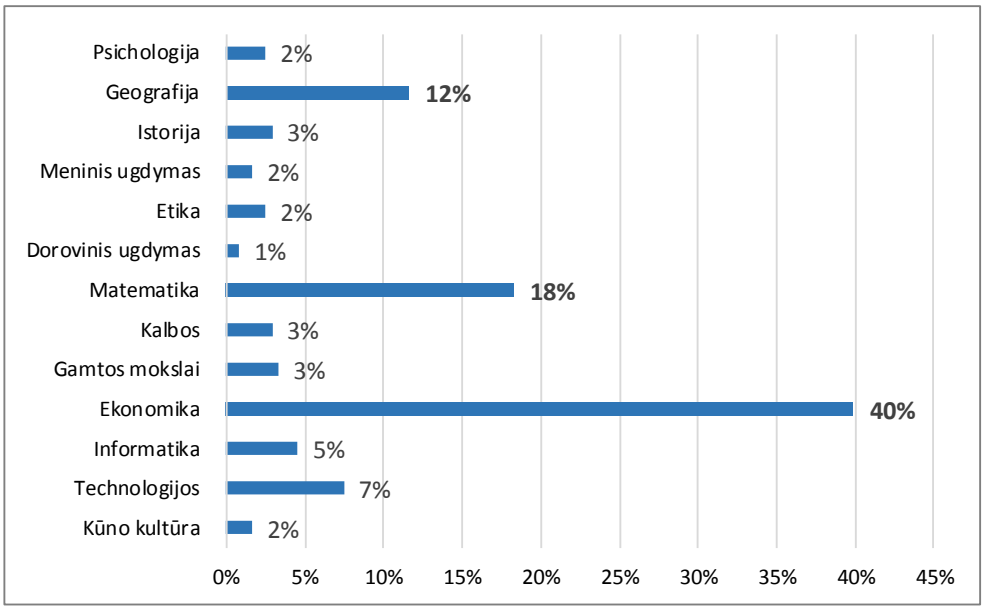
Projektinė veikla priimtina tik 19 proc. apklaustųjų mokinių, o atvirame teiginyje išsakyta, kad diskusijos pamokų metu yra patrauklesnė forma nei projektai, kadangi projektai „nepatinka niekam“.

Išsakyta nuomonė – pasiūlymas, kuriuo nurodoma, kad mokiniams reikia daugiau praktinių užduočių, taip pat realių verslininkų ir jų verslų pavyzdžių, kurie sėkmingai įkūrė ir valdo verslą. Pažymima, kad verslumas ugdomas vien „sausa teorija“.



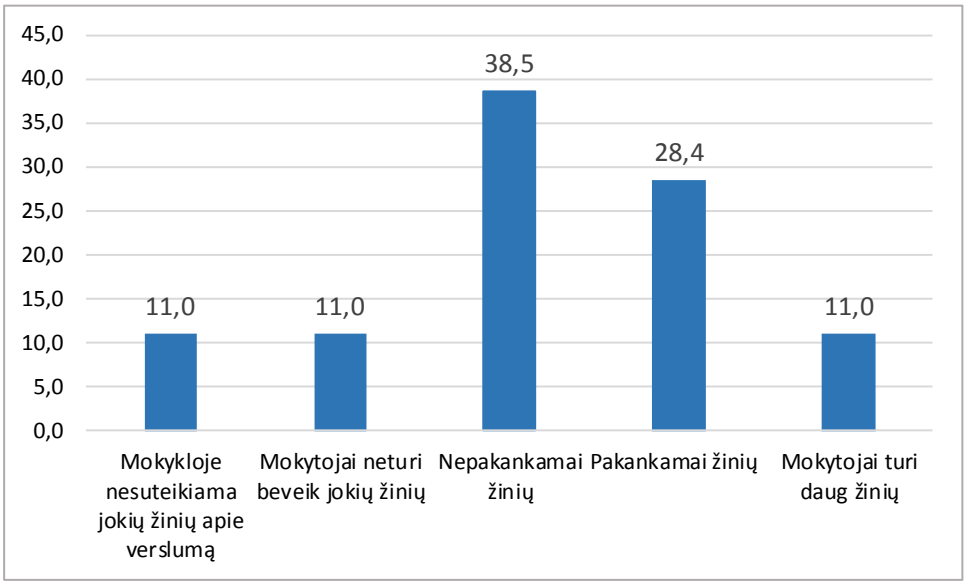
24 pav. Mokytojų nuomonių pasiskirstymas pagal siūlomus metodus verslumo ugdymui mokykloje, proc.

Respondentams uždavus klausimą per kuriuos mokomuosius dalykus yra ugdomas verslumas, pagal mokinių atsakymus matyti, kad verslumas daugiausiai yra ugdomas per šiuos mokomuosius dalykus: geografijos dalyką (12 proc.), ekonomikos (40 proc.), matematikos (18 proc.). Mažesnė dalis mokinių pažymėjo šiuos dėstomus dalykus: technologijas (7 proc.) ir informatiką (5 proc.).



25 pav. Mokinių nuomonių pasiskirstymas pagal mokomuosius dalykus per kuriuos yra ugdomas verslumas, proc.

Visų kitų išvardintų (žr. 25 pav.) mokomųjų dalykų metu respondentų nuomone verslumas ugdomas minimaliai, todėl buvo svarbu išsiaiškinti mokytojų kompetencijas pagal turimas verslumo ugdymo žinias (žr. 26 pav.).



26 pav. Mokytojų kompetencijos pagal turimas verslumo žinias, proc.

Klausiant kaip mokiniai vertina turimas mokytojų verslumo žinias, gauti atsakymai rodo, kad didžioji dalis apklaustųjų linkę pritarti teiginiui, kad mokytojai turi „nepakankamai žinių (38,5 proc.), tačiau (28,4 proc.) mano, kad mokytojai turi „pakankamai žinių“.

Remiantis atlikto mokytojų ir mokinių tyrimų rezultatais, mokslinėmis įžvalgomis ir teisiniu verslumo ugdymo reglamentavimu, analizuojamos verslumo ugdymo gimnazinėse klasėse gerinimo galimybės.

4.3. Verslumo ugdymo gimnazinėse klasėse gerinimo galimybės

Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategijoje, pagal švietimo sistemos specifiką nustatytos pagrindinės sritys, į kurias reikėtų sutelkti dėmesį: ugdymo turinį, žmonių išteklius, mokymo priemones ir aplinką. Šiais kriterijais vertinant analizuojamos verslumo ugdymo gimnazinėse klasėse gerinimo galimybės.

Tinkamai parinkdami mokymosi metodus mokytojai padeda mokiniams aktyviai mokytis, struktūrinti, kontroliuoti, geriau suprasti informaciją. Tai rodo svarbą skatinti mokinius savarankiškai mąstyti, spręsti įvairias problemas, mokytis iš patirties, kritiškai vertinti ir aktyviai interpretuoti mokomąją medžiagą, taikyti įgytas žinias ir gebėjimus praktikoje. Švietimo ministerijos tyrime „Kitas žvilgsnis į ugdymo procesą, 2014, daugiau kaip 88 proc. mokytojų teigė,

kad pamokoje skatina mokinius aktyviai mokytis ir taiko aktyvinančius metodus, taigi svarbu tampa ne tik perduoti žinias, bet ir praktiškai jas taikyti. Tačiau mokinių ir mokytojų nuomonė nesutapo, kadangi beveik trečdalis mokinių nesutiko su teiginiu, kad per pamokas jie dirba aktyviai, padėdami vieni kitiems, ar mokosi grupėmis. (Švietimo ministerijos tyrimas „Kitas žvilgsnis į ugdymo procesą“, 2014). Atliktu apklausos tyrimu Druskininkų savivaldybės mokyklų gimnazinėse klasėse nustatyta, kad 52 proc. iš apklaustųjų mokytojų ugdo mokinių verslumą savo dalyko pamokose, tačiau likę 48 proc. nepatvirtino šio teiginio. Tai parodė, kad verslumas yra daugiau ugdomas per specialiuosius dalykus: geografijos dalyką (20 proc.), ekonomikos (18 proc.) ir matematikos (13 proc.). Dudaitės ir kitų (2015) atliktame tyrime didesnė dalis mokytojų (71 proc.), pažymėjo verslumo ugdymą savo dėstomose pamokose. Tyrėjai akcentavo, kad mokytojai, kurių dėstomi dalykai tiesiogiai nesusiję su mokinių rengimu verslui ir atsako, kad verslumo neugdo.

Pagal taikomų ugdymo metodų analizę, Druskininkų savivaldybės mokyklų gimnazinėse klasėse dažniausiai verslumo ugdymo procese yra taikomi projektinės veiklos (21 proc.), debatų ir diskusijų (19 proc.) bei grupinio darbo metodai. Tai rodo, kad nors nėra verslumas integruotas į didesnę dalį mokomųjų dalykų, tačiau pasirinkti metodai yra tie, kuriuose mokomasi grupėse, diskutuojama ir aktyviai įsitraukiama į pradėtą veiklą. Bendrosiose ugdymo programose (2011) teigiama, kad „tinkama ugdymo turinio integracija sudaro daugiau galimybių priartinti mokymąsi prie gyvenimo, plėtoti bendrąsias mokinių kompetencijas, pritaikyti užduotis pagal mokinių poreikius, polinkius ir galias“. Galima teigti, kad Druskininkų savivaldybės mokyklų gimnazinėse klasėse reikalinga spartesnė integracija verslumo ugdymo į kitus mokomuosius dalykus, tačiau išlieka būtinybė įvertinti kitų – naujų metodų pritaikymo galimybes. Taip pat pažymima, kad planuojant ugdymo procesą mokytojams būtų pravartu bendradarbiauti, tartis dėl ugdymo turinio pritaikymo pagal mokinių poreikius (Švietimo ministerijos tyrimas „Kitas žvilgsnis į ugdymo procesą, 2014). Dudaitės ir kitų (2015) atliktame tyrime vertinant metodus/formas, kurias mokytojai naudoja savo darbe, problemų sprendimo metodas, minčių lietaus, darbo grupėse, diskusijų, vaidmenų žaidimo yra patys populiariausi. Tačiau, tarp metodų, kurie naudojami konkrečiai verslumui ugdyti tik atvejo analizė išlieka populiariausiu. Kiti metodai yra paskaita, darbas grupėse. Paminėtas metodas – susitikimas su verslo žmonėmis, kuris pagal mokinių išsakytą nuomonę būtų labai palankiai priimtas Druskininkų savivaldybės mokyklų gimnazinėse klasėse. Mokiniai tiesiogiai prie klausimo „kita“, išreiškė atviru atsakymu, kad jiems reikia realių verslo pavyzdžių analizių, susitikimų. Dudaitės ir kitų (2015) atliktame tyrime patys mokytojai pritarė, kad verslumui ugdyti labai tiktų susitikimai su verslo žmonėmis ir grupiniai projektai. Tai rodo, kad geriausiais verslumo ugdymo metodais laikomi artimiausiai susiję su verslu.

Mokytojų pasirengimas yra siejamas su žinių perteikimu mokiniams, kuomet mokinių ekonominį raštingumą ir verslumą galima pasiekti tik nuosekliai ir planingai įgyvendinant atitinkamas priemones skirtingais lygiais ir atitinkamai tam pasiruošus. Druskininkų savivaldybės mokyklų gimnazinių klasių apklausos tyrimu atskleista, kad mažiausiai mokytojai perteikia žinių susijusių su palankių galimybių atpažinimu ir supratimu apie verslininkų vaidmenį ir funkcijas visuomenėje. Šie kriterijai yra daugiau pagrįsti praktiniais pavyzdžiais, kurių kaip pažymima tyrimo apibendrinimuose, trūksta.

Jelagaitė ir Lukoševičius (2012) prašė mokytojų įvertinti mokinių turimas verslumo žinias. 58 proc. minėtame tyrime pažymėjo manant, kad mokinių turimos verslumo žinios yra pakankamos, o mažesnė dalis mokytojų, t.y. 42 proc. nurodė, kad suteikiamos žinios yra nepakankamos. Tai rodo, kad ir pačių mokytojų nuomonės nesutampa. Atliekant mokinių apklausą Druskininkų savivaldybės gimnazinėse klasėse, prašant įvertinti mokytojų verslumo žinias, gauti atsakymai atskleidė, kad 38,5 proc. mokinių mano, mokytojai neturi pakankamai žinių. Keliant klausimą koks mokytojų pasirengimas yra dėstyti verslumą ar įtraukti verslumo temas į savo dėstomus dalykus, šis klausimas tampa prioritetiniu, kadangi mokytojų rengimo svarba pabrėžiama ir Lietuvos švietimo plėtotės strateginėse nuostatose, „Švietimo strategijos gairių“ dokumente ir kai kuriuose Europos Sąjungos dokumentuose. Įsakyme dėl „dėl ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategijos patvirtinimo“ taip pat patvirtinama, kad tik nedidelė ekonomiką mokyklose dėstančių mokytojų dalis turi bazinį ekonominį išsilavinimą ir tik dalis mokytojų dalyvavo trumpalaikiuose kursuose ir seminaruose. Tai rodo, kad turi būti numatytas kvalifikacijos kėlimo mechanizmas, skatinantis ir sudarantis galimybes ekonomikos mokytojui reguliariai atnaujinti savo žinias.

Valstybinėje švietimo 2013 - 2022 m. strategijoje teigiama, kad švietimui reikia operatyviau reaguoti į pokyčius darbo rinkoje, padėti žmonėms greičiau susiorientuoti, atpažinti savo privalumus ir jais pasinaudoti ieškant darbo, gebėti savarankiškai valdyti karjerą, rinktis perspektyvesnes karjeros kryptis, savarankiškai kurti verslą ir savo darbo vietą. Šias siekiamybes siejant su nuo 2000 – 2001 mokslo metų vienuoliktose klasėse įvestu profiliniu mokymu, siekiant sumažinti mokymosi krūvį ir suteikti galimybę pasirinkti vieną iš profilių, siekiant įgyti papildomų žinių pagal apsirinktą veiklos sritį, svarbus akcentas tenka 9 ar ankstesnėse klasėse verslumo dėstymui. Verslumas plačiąją prasme visuomet siejamas su asmens mąstymo būdu ir asmeninėmis socialinėmis, vadybinėmis kompetencijos, leidžiančiomis turimas žinias pritaikyti savo kasdieniam gyvenimui. Tai rodo, kad mokinys turėtų įgyti konkrečius gebėjimus ir tokiu būdu atpažinti savo galimybes karjeros srityje. Atlikta mokinių apklausa Druskininkų savivaldybės gimnazinėse klasėse atskleista, kad ugdoma atpažinti verslininkystės karjeros galimybes (3,2) ir suprasti verslininkų vaidmenį ir funkcijas visuomenėje (3,05). Tačiau mažiau suteikiama žinių apie palankių galimybių

atpažinimą (2,82), kas tampa svarbiu faktoriumi šių dienų aktualijoje. Koreliacinės analizės metodu nustatytas tik labai silpnas teigiamas ryšys (r=0,196) tarp verslumo ugdymo naudingumo ir iniciatyvumo. Tarp lyderystės kaip kompetencijos ugdymo ir naudingumo sąsajų nenustatyta. Tai rodo, kad trūksta sąsajų tarp verslumo ugdymo ir suteikiamų kompetencijų, kaip galutinio rezultato, kurio yra siekiama.

Apibendrinant atliktų apklausos tyrimų rezultatus, matyti, kad verslumo ugdymo naudingumas daugiausiai išreiškiamas per mokinių kompetencijas – iniciatyvumą, lyderiavimą, bendravimą ir bendradarbiavimą, komandinį darbą. Tai motyvuoja, skatina mokinius tapti versliais, susidomėti verslininko karjera, ugdo verslumo požiūrį. Praktinių žinių trūkumas tampa viena pagrindinių rekomendacijų, galinčių išugdyti mokiniams gebėjimą reaguoti į pokyčius darbo rinkoje, gebant prisitaikyti prie kintančių aplinkybių ir pačiam mokiniui susiorientuoti karjeros pasirinkime.

IŠVADOS

Analizuojant verslumo ugdymo sampratą ir taikomus metodus verslumo ugdymui mokyklose, nustatyta, kad:

- Verslumas išreiškiamas kaip procesas, kuomet verslumo ugdymas turi atspindėti nuolatinį kitimą, dinamiką ir būti susijęs su sudėtingų sprendimų generavimu, siekiant karjeros asmeniniame gyvenime. Verslumo ugdymui taikomi visi aktyvūs mokymo metodai: mokymasis bendradarbiaujant, komandinis darbas, projektinis metodas, problemų sprendimo metodai. Svarbu gebėti pritaikyti verslumo ugdymo metodus pagal siekiamą rezultatą, kadangi ugdymo metodai skiriasi savo paskirtimi, atskiriems gebėjimams plėtoti, komunikavimo kompetencijoms įgyti, nepamirštant asmeninių kompetencijų. Metodai turėtų būti suderinti su kitais mokomaisiais dalykais, kuomet vieni iš jų labiau tinka naujai medžiagai perprasti, kiti individualiam darbui parengti ar mokymuisi grupėmis.
- Verslumo kompetencijos apima įvairius sugebėjimus, įgūdžius, žinias, kurie susiejami ne tik su planavimu, organizavimu, delegavimu, bet ir su gebėjimu dirbti savarankiškai ir komandoje. Tai rodo, kad verslumo ugdymo procesas turi būti nukreiptas į mokinį kaip asmenybę, gebančią savarankiškai ir atsakingai veikti, rodant asmeninę iniciatyvą, aktyviai ir kūrybingai veikiant.

Analizuojant verslumo ugdymą reglamentuojančius dokumentus ir formas ES šalių bendrojo ugdymo mokyklose, atskleista: kad

- Lietuvos nacionalinėje švietimo strategijoje nuo 2003 metų verslumo ugdymas mokyklose yra išskirtas kaip atskiras strateginis sprendimas, kuomet daug dėmesio mokykloje yra skiriama verslumui skatinti ir finansinei išminčiai ugdyti. Pradiniame ugdyme iniciatyvumo ir verslumo kompetencijų ugdymas integruotas į visus mokomuosius dalykus. Pagrindiniame ugdyme verslumo pamoka integruota į daugelio mokomųjų dalykų pamokas. Siekiamybė nuo 2003 metų buvo viduriniame ugdyme verslumo kompetenciją ugdyti per daugelio dalykų pamokas, organizuojant įvairias aktyvias veiklas. Verslumo ugdymas kaip atskira pamoka bendrojo ugdymo mokykloje Lietuvoje dėstoma 9 arba 10 klasėje. Kitose klasėse mokiniams siūlomi pasirenkamieji moduliai, o tose klasėse kur nėra verslumo kaip atskiros pamokos verslumo temos integruojamos į kitus mokomuosius dalykus.
- Europos bendradarbiavimo švietimo ir mokymo srityje strateginėje programoje „ES 2020“ tarp iškeltų keturių strateginių švietimo ir mokymo tikslų, išskiria novatoriškumą ir kūrybingumo bei verslumo didinimą visuose švietimo ir mokymo lygmenyse. Valstybinėje švietimo 2013-2022 metų strategijoje atkreiptas dėmesys į mokytojus, jiems suteikiant galimybes nuolat

tobulinti kvalifikaciją didinant šiuolaikinių technologijų išmanymą, orientuojantis į kūrybiškumo, pilietiškumo, lyderystės ir verslumo ugdymą.

Išanalizavus tyrime dalyvavusių Druskininkų mokyklose gimnazinėse klasėse dirbančiųjų mokytojų nuomones, nustatyta, kad:

- Verslumo integravimas į mokomuosius dalykus vyksta tik atskirų mokytojų iniciatyva ir dažniau tų dalykų mokytojų, kurie turi profesinį pasirengimą, t.y. matematikos, geografijos ar ekonomikos dalykų mokytojai. Tai rodo, kad mokytojai nėra pakankamai pasirengę ugdyti mokinių verslumą, integruojant šį dalyką į kitų dalykų turinį.
- Verslumo ugdymas daugiausiai paskatina iniciatyvumą ir atkaklumą kaip asmenines kompetencijas ir padeda atsiskleisti lyderiui būdingoms savybėms. Pagal suteikiamus verslumo įgūdžius dominuoja planavimo, bendravimo ir bendradarbiavimo, komandinio darbo įgūdžiai, tačiau mokiniams trūksta įgūdžių susijusių su rizikos ir neapibrėžtumo valdymu.

Atlikus mokinių apklausos tyrimą siekiant įvertinant verslumo ugdymo programų turinį gimnazinėse Druskininkų savivaldybės klasėse, atskleista, kad trūksta sisteminio ryšio tarp mokinių verslumo ugdymui taikomų metodų ir verslumo kaip atskiro dalyko naudingumo.

- Verslumo ugdymo mokykloje pamatas – mokinio kaip savęs pažinimo kompetencijos, atsiskleidžiančios per asmenines charakteristikas ir sąveiką su aplinkiniais. Šiam procesui svarbūs taikomi mokymo metodai, kuomet anot mokytojų dažniausiai pritaikomi grupinio darbo, situacijų modeliavimo ir žaidimų, projektinių darbų ir debatų, diskusijų. Tarp šių pasigendama tų, kurie būtų nukreipti į individualių mokinių savybių atpažinimą, kadangi daugiau rezultatas yra pasiekiamas komandinio darbo pagrindu.

REKOMENDACIJOS

- Rekomendacijos švietimo ir mokslo ministerijai. Verslumo ugdymas turėtų būti glaudžiai susijęs su pokyčiais verslo aplinkoje, kaip esama realia situacija. Tai rodo, kad mokytojų pasirengimas turėtų būti susijęs ir su šių pokyčių atpažinimu, juos praktiškai perteikiant per pavyzdžius pamokose. Mokytojai įgiję pagrindus verslumo ugdymui, galėtų tobulinti savo žinias kvalifikacijos kėlimo kursuose. Taip būtų sumažinta takoskyra tarp mokytojų turinčių skirtingą pasirengimą verslumo ugdymo atžvilgiu.
- Rekomendacijos mokytojams. Tikslinga peržiūrint ugdymo planus, įvesti ir kitus papildomus verslumo ugdymo metodus, kadangi aktyviems ir praktiniams metodams priskiriamas projektinės veiklos metodas nepasiekia efektyvaus naudingo rezultato. Atskiri metodai galėtų būti parenkami pagal norimas suteikti kompetencijas, įgūdžius ir žinias mokiniams.
- Rekomendacijos mokykloms. Verslumo ugdymą siejant su individualių mokinių gebėjimų išryškinimų, svarbi tampa karjeros projektavimo kaip visą gyvenimą trunkančio proceso struktūra. Kuomet jau pirmąjį profesinį sprendimą mokiniai priima 10 klasėse, rinkdamiesi mokymosi profilį. Per verslumo ugdymą reikėtų daugiau dėmesio skirti profesiniam konsultavimui, suteikiant praktinių žinių, reikalingų savarankiškų sprendimų priėmimui.

LITERATŪRA

1. Anette, C. (2011). Mapping of teachers' preparation for entrepreneurship education Final Report. San Fancisco, CA: Jossey-Bass Publishers.
2. Barynienė, J., Paužaitė, Ž., Cibulskaitė J. (2014) „Verslumo ugdymo visuotinumo politinės ir teisinės iniciatyvos“. *Viešoji politika ir administravimas*. 13, (3), 497-512.
3. Berger, S., Canning, R., Dolan, M., Kurek, S., Pilz, M., Rachwał, T. (2012). „Curriculum-making in pre-vocational education in the lower secondary school: A regional comparative analysis within Europe“, *Journal of Curriculum Studies* 44(5), 679-701.
4. Commission Communication on Implementing the Community Lisbon Programme: Fostering entrepreneurial mindsets through education and learning. (2006). Brussels, http://aei.pitt.edu/45888/1/com2006_0177.pdf
5. Čapienė, A., Merkienė, R. (2014). Studentų motyvavimo veiksniai ir priemonės, užtikrinančios aktyvų dalyvavimą verslumo ugdymo praktikoje. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. Vol. 36.* No. 2, 244-254.
6. Čiegis, R., Skunčikienė, S., Rakickas, A. (2005). „*Verslo žaidimų samprata ir paskirtis žinių visuomenėje*“, Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai, 35, 53-63.
7. Davidsson, P. (2003). The domain of entrepreneurship research: Some suggestions. In J. Katz & D. Shepherd (Eds.), *Advances in entrepreneurship, firm emergence and growth, Vol. 6*, 315–372).
8. Dickson, P., Solomon, G., Weaver, M. (2008). „Entrepreneurial Selection and Success: Does Education Matter?“ *Journal of Small Business and Enterprise Development 15(2),* 239–258.
9. Drucker P. (1993). *Innovation and entrepreneurship*. Practice and principles. New York: Harper & Row,.
10. Dumčienė, A., Bajoriūnas, Z. (2006). *Ugdymo pagrindai. Kaunas.*
11. *Entrepreneurship Education at School in Europe: National Strategies, Curricula and Learning Outcomes.* (2012). http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice
12. *European Commission/EACEA/Eurydice, Eurydice Report*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. (2016). https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/images/4/45/195EN.pdf
13. Fagerberg, J., Srholec, M. (2009). „National innovation systems, capabilities and economic development,“ *Research Policy*, 37, 1417–1435.
14. Fayolle, Alain. (2007). *Handbook of Research in Entrepreneurship Education: A General Perspective*. UK: Edward Elgar.

15. Gartner, W. (1989). „Who is an entrepreneur? is the wrong question.“ *American Journal of Small Business*, 11–32.
16. Gedvilienė, G., Stanulevičienė, D., Stancikas, E. (2014). „Mokymosi mokytis kompetencijos samprata šiuolaikinėje visuomenėje“. *Mokslinių straipsnių rinkinys: ugdymo veiksniai mokymo(si) kontekste globalizacijos sąlygomis*. Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija.
17. Hatak, I., Reiner, E. (2011). *Entrepreneurship education in secondary schools.* Vienna, Austria, Institute for Small Business Management & Entrepreneurship. https://www.wu.ac.at/fileadmin/wu/d/ri/ricc/Forschung/Laufende_Projekte/researchreport2011_1.pdf
18. WU Vienna University of Economics and Business. (2011). https://www.wu.ac.at/fileadmin/wu/d/ri/ricc/Forschung/Laufende_Projekte/researchreport2011_1.pdf
19. Hynes, Kathryn., Hirsch, Barton. „Career Development and Systems Theory – Connecting Theory and Practice.“ *Wiley Periodicals, Inc., A Wiley Company*, (2012): 1-6.
20. Jelagaitė, Angelė., Lukoševičius, Vytautas. „Mokinių verslumo ugdymas bendrojo ugdymo mokykloje: mokytojų požiūris.“ Pedagogika, (2011). http://www.biblioteka.vpu.lt/pedagogika/PDF/2011/104/jelluk86-94.pdf
21. Jelagaitė, A., Vijeikis, J. (2012). „Verslumo ugdymo sistemos tobulinimas bendrojo lavinimo mokyklų vyresnėse klasėse.“ *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*. *Vol. 34*. Nr. 5, 54-65.
22. Johansen, V., Schanke, T. (2013). „Entrepreneurship Education in Secondary Education and Training.“ *Scandinavian Journal of Educational Research, Vol. 57*, No. 4, 357–368, http://dx.doi.org/10.1080/00313831.2012.656280
23. Masaitytė-Apuokienė, R., Ramanauskaitė, A. (2009). Mokymasis bendradarbiaujant - sėkmingos adaptacijos profesinėje veikloje prielaida. *Profesinis rengimas: tyrimai ir realijos. Nr. 18,* 130-139.
24. Mincienė L. (2004). *Verslumo pradmenys: mokomoji knyga*. Kaunas: Dakra.
25. Navasaitienė, S., Stankevičienė, D., Markevičius, P. (2008). „Ekonominio raštingumo pamokų ir kišenpinigių įtaka mokinių verslumo kompetencijos plėtotei.“ *Management Theory & Studies for Rural Business & Infrastructure Development, Nr. 2 (13),* 122-129.
26. New Vision for Education: Fostering Social and Emotional Learning through Technology, (2016). Worl Economic Forum. http://www3.weforum.org/docs/WEF_New_Vision_for_Education.pdf

27. Palčiauskienė, R., Virketytė, R. (2009). „Verslumo skatinimas: kaip viena iš pagrindinių ekonomikos potencialo stiprinimo krypčių.“ *Studijos besikeičiančioje verslo aplinkoje. Respublikinės mokslinės-praktinės konferencijos, įvykusios Alytaus kolegijoje*, 2009 m. balandžio 23 d., pranešimų medžiaga. http://leda.lt/studijos_besikeiciancioje_verslo_aplinkoje.pdf
28. Petty, G. (2007). *Šiuolaikinis mokymasis: praktinis vadovas*. Vilnius: Tyto alba.
29. Prakapas, R., Gintautė, Ž. (2017). „Verslumo kompetencijos ugdymas pradiniame ugdyme.“ *Socialinis darbas, 15(1),* 61–71.
30. Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on key competencies for lifelong learning (2006/962/EC). Official Journal of the European Union.
31. Rosa, P., Scott, M., Klandt, H. (1996). *Educating entrepreneurs in modernizing economies*. Ipswich: Avebury.
32. Ruskovaara, E., Pihkala, T. (2015). „Entrepreneurship Education in Schools: Empirical Evidence on the Teacher's Role.“ *The Journal of Educational Research, 108,* 236–249.
33. Ruškytė, D., Navickas, V. (2015). Verslumo ugdymo turinio kaita bendrojo ugdymo mokyklos bendrosiose programose. *Socialinis ugdymas, Vol 40*, No 1, 25–38.
34. Strazdienė, G., Garalis, A. (2006). Verslumas: ugdymo programos ir jų efektyvumo raiška. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai, Nr. 38,* 153-168.
35. Stokaitė, V. (2012). „Verslumo skatinimas aukštajame moksle: Europos Sąjungos dokumentų ir Lietuvos atvejo analizė.“ *Socialinės technologijos*: *2(1),* 139–155.
36. Stripeikis, O. (2008). „Antrepreneriškumo formavimas lietuvos smulkaus ir vidutinio verslo įmonėse.“ *Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai*. *Nr. 15 (4),* 165-174.
37. The role of entrepreneurship education in Finnish high schools. MSc program in Entrepreneurship Master's thesis. Ielizaveta Arensburg (2015). http://epub.lib.aalto.fi/fi/ethesis/pdf/13920/hse_ethesis_13920.pdf
38. Haara, F.O., Norwayeirik, S. (2016). Tímarit um uppeldi og menntun. *Icelandic Journal of Education. 25(2),* 183−196. https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:bF8zQ9NrU9AJ:https://ojs.hi.is/tuuom/article/download/2434/1318+&cd=4&hl=lt&ct=clnk&gl=lt
39. Timmons, J., Spinelli, S. (1997). *New venture creation*. Homewood, Ill: Irwin.
40. Valstybės ilgalaikės raidos strategija, 2002. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=193888

41. Valstybinės švietimo strategijos 2003–2012 metų nuostatos, (2003).
42. Verslumo ugdymas: ugdytojo vadovas. (2014). Briuselis. http://ec.europa.eu/docsroom/documents/7465/attachments/1/translations/lt/renditions/pdf
43. Vidurinio ugdymo bendrosios programos. (2011).
44. Wach, K. (2014). „Europeanisation of Entrepreneurship Education in Europe – Looking Back and Looking Forward.“ *Horyzonty Wychowania, 13(26),* 11-32.
45. Žibėnienė, G. (2012). „Verslumą ugdančių mokytojų kvalifikacijos tobulinimas: aktualūs aspektai ir tendencijos Europoje“. *Socialinis darbas, 11(2),* 379–390.
46. Župerka, A. (2011). „Studentų verslumo ugdymo plėtra Lietuvoje.“ *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*.“ *Nr. 2 (26),* http://asu.lt/wp-content/uploads/2015/03/279.pdf
47. Atskirų tikslinių grupių (jaunimo, moterų) verslumo ugdymo būdų analizė, (2005). Taikomasis mokslinio tyrimo darbas: Lietuvos Respublikos ūkio ministerija.
48. Integruotas verslumo ugdymas pradinėse klasėse. (2012). Metodinė priemonė. Projektas kūrybiškas kelias į verslumą. Vilnius. http://www.esparama.lt/es_parama_pletra/failai/ESFproduktai/2012_Integruotas_verslumo_ugdymas_Metodine_priemone.pdf
49. Įsakymas „Dėl mokyklų tobulinimo programos plius patvirtinimo“ (2013). Priimta 2007 m. gruodžio 3 d. Nr. ISAK-2331. Vilnius. https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.6240B6A5F6B2
50. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro Įsakymas „Dėl Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategijos patvirtinimo“. 2004 m. birželio 2 d. Nr. ISAK-835. Vilnius
51. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro Įsakymas „Dėl pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo“. Galiojanti suvestinė redakcija: 2016-09-01. Priimtas 2008 m. rugpjūčio 26 d. Nr. ISAK-2433. Vilnius.
52. Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymas. Galiojanti suvestinė redakcija: 2018-02-01 - 2018-09-30. Priimtas 1991 m. birželio 25 d. Nr. I-1489. Vilnius.
53. LR Nutarimas Dėl Valstybinės švietimo 2013-2022 metų strategijos patvirtinimo. 2013 m. gruodžio 23 d. Nr. XII-745. Vilnius.
54. LR Seimo 2003 m. liepos 4 d. nutarime Nr. IX-1700 “Dėl valstybinės švietimo strategijos 2003-2012 metų nuostatų“ patvirtintos Valstybinės švietimo strategijos 2003-2012 metų nuostatos. https://www.smm.lt/uploads/lawacts/docs/262_dc3c7ebc18a74ed7097d0dd59002c406.doc

55. Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos. (2008). Švietimo aprūpinimo centras, Vilnius., 2008, http://www.ugdome.lt/kompetencijos5-8/wp-content/uploads/2012/03/Bendruju-programu_Ivadas.pdf

Naruckienė J. Verslumo ugdymas gimnazinėse Druskininkų savivaldybės klasėse / Verslumo edukologijos magistro baigiamasis darbas. Vadovas doc. dr. R. Prakapas. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Edukologijos ir socialinio darbo institutas, 2018 – 66 p.

ANOTACIJA

Verslumo ugdymo mokykloje aktualumas siejamas su jaunų žmonių požiūriu, žinių ir įgūdžių formavimu ir stiprinimu. Dėl šios priežasties skatinama verslumo reglamentavimo programose sutelkti dėmesį į verslumo ugdymo programų parengimą bendrojo ugdymo mokyklose. *Tyrimo objektas*: verslumo ugdymas bendrojo ugdymo mokyklose gimnazinėse klasėse. *Darbo tikslas* - atskleisti mokinių verslumo ugdymo mokyklose procesą įvertinant besimokančiųjų verslumo kompetencijos ugdymo galimybes. *Darbo rezultatai*: analitinėje darbo dalyje atskleidžiama verslumo samprata per definicijas, palyginant autorių nuomones, išskiriant pagrindinius akcentus ir sinonimus naudojamus verslumo apibūdinimui. Šioje darbo dalyje buvo siekiama išplėsti analizę, išaiškinant kokiomis kryptimis yra formuojamas verslumo ugdymas, atliekama verslumo ugdymo modelių palyginamoji analizė, verslumo ugdymo sklaidos strateginės kryptys ir formos. Tai leido peržvelgti verslumo sampratos kaitą ir parengti matmenis tyrimams Druskininkų miesto mokyklose atlikti. Tiriamojoje darbo dalyje pristatomi Druskininkų miesto mokyklose atliktos mokytojų ir mokinių apklausos apibendrinti rezultatai.

Raktiniai žodžiai: verslumas, verslumo ugdymas mokykloje, verslumo ugdymo metodai ir programos, verslumą ugdantys mokytojai.

Naruckienė J. Entrepreneurship Education in Gymnasium Classes in Druskininkai Municipality / Final Master‘s thesis of Enterprise Educology. Supervisor assoc. prof. dr. R. Prakapas. – Vilnius: Mykolas Romeris University, Institute of Educational Sciences and Social Work, 2018 – 66 p.

ANOTATION

The topicality of entrepreneurship education is supported by developement and enhancement of attitudes, knowledge, and skills of youth. For this reason, the regulation asserts that entrepreneurship education has to be stimulated at all levels of formal education at secondary schools. The object of the study: entrepreneurship education at schools of gymnasium classes. The aim of work is to reveal the students' entrepreneurship education in schools by evaluation of learning process by competences for entrepreneurship education. The results of the reseach: under the concept of entrepreneurship during the disclosure, the opinions of the authors compared definitions, distinguishing between the essential and the entrepreneurial focus of synonyms used for characterisation. In this part of the work task was extend of the literature analysis with theories and discussions relating to the issue of who or what is an entrepreneur, models of entrepreneur education, benchmarking, dissemination of the strategic orientations of entrepreneurship education and forms. It is allowed to look at the evolution of the concept of entrepreneurship education and prepare dimensions of the reseach in Gymnasium Classes in Druskininkai Municipality. In the experimental work were presented results of survey carried out by the teachers and students in Gymnasium Classes.

Key words: entrepreneurship, entrepreneurship education at school, entrepreneurship education methods and programmes, entrepreneurial teacher.

Naruckienė J. Verslumo ugdymas gimnazinėse Druskininkų savivaldybės klasėse / Verslumo edukologijos magistro baigiamasis darbas. Vadovas doc. dr. R. Prakapas. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Edukologijos ir socialinio darbo institutas, 2018 – 66 p.

SANTRAUKA

Verslumo ugdymo mokykloje aktualumas siejamas su pagrindinio ugdymo sistemos reikšmingumu formuojant ir stiprinant jaunų žmonių žinias, įgūdžius ir požiūrį. Dėl šios priežasties skatinama moksliniuose tyrimuose sutelkti dėmesį į verslumo ugdymo visuotinumą ir ugdymą pradėti jau mokykliniame etape. *Darbo tikslas* - atskleisti mokinių verslumo ugdymo mokyklose procesą įvertinant besimokančiųjų verslumo kompetencijos ugdymo galimybes. *Tyrimo metodikos*: empirinis tyrimas atliktas, pasitelkiant mokinių ir mokytojų apklausai anketinės apklausos metodą. Tyrimo vieta - Druskininkų miesto mokyklų 9-12 klasės. *Darbo rezultatai*: Mokytojų apklausa leido išaiškinti taikomus ugdymo metodus ir priemones verslumo ugdymo procese bei mokytojų požiūrį į verslumo ugdymo perspektyvas mokyklų programų atžvilgiu. Išanalizavus Druskininkų mokyklose dirbančiųjų mokytojų nuomones, nustatyta, kad verslumo integravimas į mokomuosius dalykus vyksta tik atskirų mokytojų iniciatyva ir dažniau tų dalykų mokytojų, kurie turi profesinį pasirengimą, t.y. matematikos, geografijos ar ekonomikos dalykų mokytojai. Tai rodo, kad mokytojai nėra pakankamai pasirengę ugdyti mokinių verslumą, integruojant šį dalyką į kitų dalykų turinį. Atlikus mokinių apklausos tyrimą siekiant įvertinant verslumo ugdymo programų turinį Druskininkų miesto mokyklose, nustatyta, kad trūksta sisteminio ryšio tarp mokinių verslumo ugdymui taikomų metodų ir verslumo kaip atskiro dalyko naudingumo.

Raktiniai žodžiai: verslumas, verslumo ugdymas mokykloje, verslumo ugdymo metodai ir programos, verslumą ugdantys mokytojai.

Naruckienė J. Entrepreneurship Education in Gymnasium Classes in Druskininkai Municipality / Final Master‘s thesis of Enterprise Educology. Supervisor assoc. prof. dr. R. Prakapas. – Vilnius: Mykolas Romeris University, Institute of Educational Sciences and Social Work, 2018 – 66 p.

SUMMARY

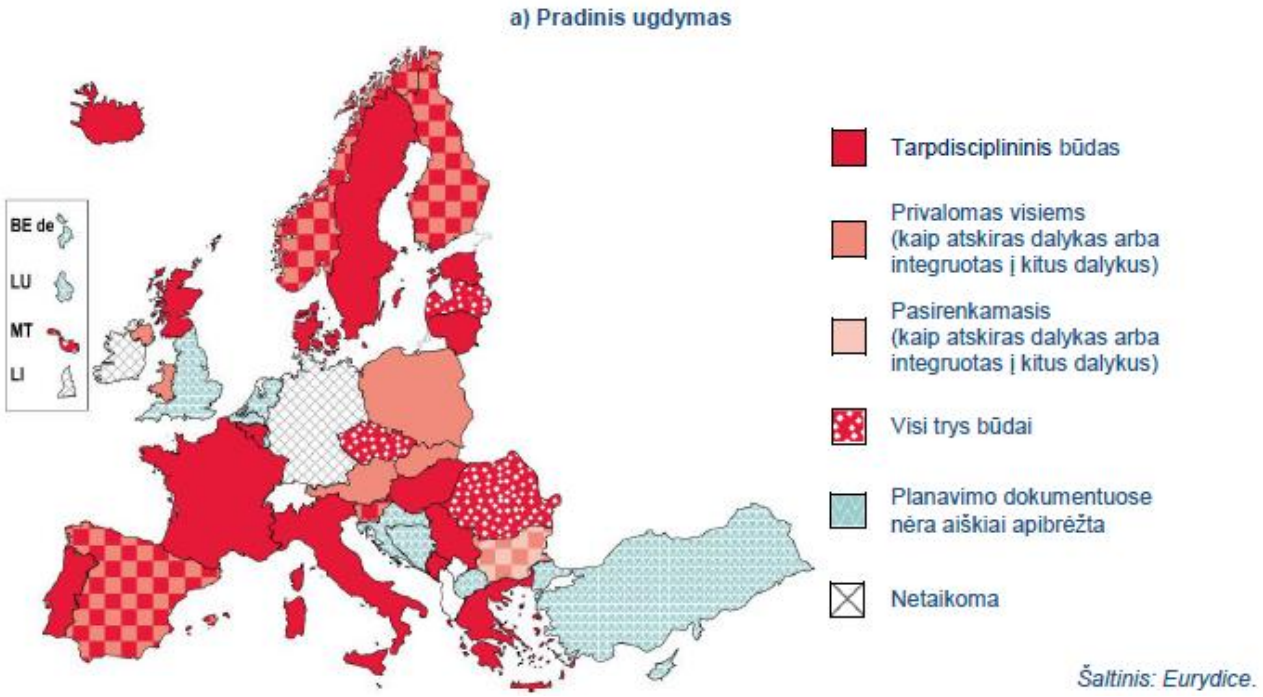
The topicality of entrepreneurship education is supported by developement and enhancement of attitudes, knowledge, and skills of youth. For this reason, the regulation asserts that entrepreneurship education has to be stimulated at all levels of formal education at secondary schools. The object of the study: entrepreneurship education at schools of gymnasium classes. The aim of work is to reveal the students' entrepreneurship education in schools by evaluation of learning process by competences for entrepreneurship education. The methodology of the reseach: the survey of entrepreneurship education in gymnasium classes (9-12) and the students’ and teachers view on entrepreneurship education. The results of the survey revealed the methods and tools of education in entrepreneurship education and teachers' attitudes to entrepreneurship education prospects for school programs. An analysis of the opinions of teachers working in schools in Druskininkai Municipality lets to discover that the integration of the entrepreneurship subjects is proceeding only by initiative of individual teachers and more often those things for teachers, who educate, i.e., math, geography or economics subjects. This result shows that teachers are not sufficiently ready and willing to elaborate entrepreneurship skills and integrate entrepreneurship subjects‘ competence in the content of other learning subjects, methods. After completion of the study survey on entrepreneurship education by students' opinion, the content of programmes revealed that students have a lack of practical skills and systematic relationship between entrepreneurship education and entrepreneurial methods as a matter of performance of an individual level.

Key words: entrepreneurship, entrepreneurship education at school, entrepreneurship education methods and programmes, entrepreneurial teacher.

PRIEDAI

1 PRIEDAS

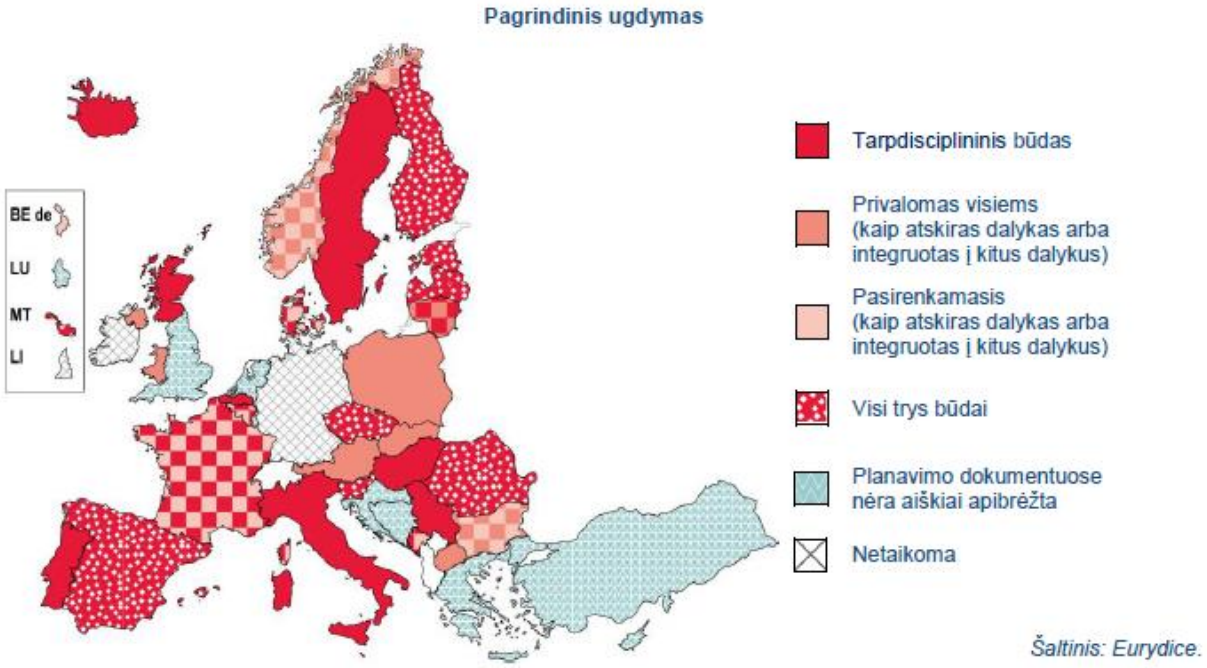
Verslumo ugdymo vieta mokyklos ugdymo programoje 2014–2015 m.
(pradinis ugdymas)



Šaltinis: Eurydice.

2 PRIEDAS

Verslumo ugdymo vieta mokyklos ugdymo programoje 2014–2015 m.
(pagrindinis ugdymas)



Šaltinis: Eurydice.

3 PRIEDAS

Mokytojų apklausos anketa

Gerbiami mokytojai,

Siekdama nustatyti verslumo įgūdžių ugdymo galimybes gimnazinėse klasėse, kviečiu atsakyti į žemiau pateiktus anketos klausimus. Duomenys bus panaudoti Mykolo Romerio universiteto studentės J. Naruckienės magistro baigiamajame darbe. Labai tikiuosi Jūsų bendradarbiavimo. Tai užtruks 8-10 minučių.

Parašykite savo nuomonę.

1. Lietuvoje verslumo ugdymas suprantamas:

- Kaip svarbi kompetencija reikalinga jaunam žmogui
- Kaip kompetencija skatinanti savarankiškumą per asmeninio verslo sukūrimą
- Nežinau atsakymo

2. Kaip mokykloje turėtų būti ugdomas verslumas:

- Verslumui turėtų būti atskira pamoka
- Verslumas turėtų būti integruotas į matematikos ir (arba) ekonomikos ir (arba) geografijos dalykus
- Verslumas turėtų būti integruotas į visas pamokas
- Verslumas turėtų būti ugdomas per projektinę veiklą
- Verslumas turėtų būti kitais būdais _____(įrašykite kokiais)

3. Verslumo ugdymas Lietuvos mokyklose:

- Daugiausiai yra ugdomas per atskirus specialius dalykus (vadybos, ekonomikos)
- Yra įtrauktas į didžiąją dalį ugdomų dalykų

4. Ar Jūs ugdote mokinių verslumą:	TAIP	NE
Savo dalyko pamokose	O	O
Užklasinėje veikloje	O	O

5. Įvertinkite teiginius apie verslumo ugdymą Jūsų mokykloje, kai 1 reiškia visiškai nesutinku, o 5 visiškai sutinku.

Teiginiai apie verslumo ugdymą mokykloje:	1	2	3	4	5
Verslumo ugdymas mokykloje ugdo mokinių iniciatyvumą, verslumo požiūrį.					
Verslumo ugdymas mokykloje padeda mokiniams suprasti verslininkų vaidmenį visuomenėje.					
Verslumo ugdymas mokykloje suteikia mokiniams praktinių žinių ir įgūdžių, kurie reikalingi verslui valdyti.					
Verslumo ugdymas mokykloje motyvuoja, skatina mokinius tapti versliais, susidomėti verslininko karjera.					

6. Per kuriuos mokomuosius dalykus yra ugdomas verslumas (galima žymėti daugiau nei vieną variantą).

- Kūno kultūra
- Technologijos
- Informatika
- Ekonomika
- Gamtos mokslai
- Kalbos
- Matematika
- Dorovinis ugdymas
- Etika
- Meninis ugdymas
- Istorija
- Geografija
- Psichologija
- Kita _____[įrašykite]

7. Kaip verslumo ugdymą vertina Jūsų mokiniai, kai 1 reiškia nenaudinga, o 5 labai naudinga. Apibraukite vieną skaičių.

Nenaudinga	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**Labai naudinga**

8. Kokias asmenines kompetencijas suteikia mokiniams verslumo ugdymas mokykloje, kuomet 1 reiškia visiškai nesutinku, o 5 visiškai sutinku.

Asmeninės kompetencijos	1	2	3	4	5
Pasitikėjimas savimi					
Iniciatyvos jausmas					
Atkaklumas					
Adaptyvumas					
Žingeidumas					
Lyderystė					

9. Įvertinkite verslumo įgūdžius, suteikiamus per verslumo ugdymą mokykloje, kuomet 1 reiškia visiškai nesutinku, o 5 visiškai sutinku.

Verslumo įgūdžiai	1	2	3	4	5
Kūrybiškumas					
Planavimo įgūdžiai					
Finansinis raštingumas					
Išteklių valdymas					
Rizikos ir neapibrėžtumo valdymas					
Bendravimo ir bendradarbiavimo, komandinio darbo					
Gebėti sutelkti ir paskirstyti išteklius konkrečiu tikslu					

10. Įvertinkite verslumo žinias, suteikiamas per verslumo ugdymą mokykloje, kuomet 1 reiškia visiškai nesutinku, o 5 visiškai sutinku.

Verslumo žinios	1	2	3	4	5
Ugdoma atpažinti palankias galimybes					
Ugdoma suprasti verslininkų vaidmenį ir funkcijas visuomenėje					
Ugdoma atpažinti verslininkystės karjeros galimybes					

11. Kokius metodus naudojate ugdydami mokinių verslumą (galima žymėti daugiau nei vieną variantą).

- Mokymasis bendradarbiaujant,
- Smegenų šturmo (Minčių lietus)
- Testai, apklausų metodai
- Grupinis darbas
- Situacijų modeliavimas
- Situacijų žaidimai
- Debatai, diskusijos
- Projektinė veikla
- Kita _____[įrašykite]

12. Jūsų dėstomas dalykas (i)

- Kūno kultūra
- Technologijos
- Informatika
- Ekonomika
- Gamtos mokslai
- Kalbos
- Matematika
- Dorovinis ugdymas
- Etika
- Meninis ugdymas
- Istorija
- Geografija
- Psichologija
- Kita _____[įrašykite]

13. Kvalifikacinė kategorija:

- Mokytojas
- Vyr. mokytojas
- Mokytojas metodininkas
- Mokytojas ekspertas
- Kategorijos neturiu

14. Lytis:

- Vyras
- Moteris

15. Darbo patirtis mokykloje:

- 1 – 2 metai
- 3 – 5 metai
- 6 – 9 metai
- 10 – 15 metų
- 16 metų ir daugiau

4 PRIEDAS

Mokinių apklausos anketa

Gerbiami mokiniai,

Siekdama nustatyti verslumo įgūdžių ugdymo galimybes gimnazijinėse klasėse, kviečiu atsakyti į žemiau pateiktus anketos klausimus. Duomenys bus panaudoti Mykolo Romerio universiteto studentės J. Naruckienės magistro baigiamajame darbe. Labai tikiuosi Jūsų bendradarbiavimo. Tai užtruks 5-8 minutes.

1. Įvertinkite teiginius apie verslumo ugdymą mokykloje, kai 1 reiškia visiškai nesutinku, o 5 visiškai sutinku.

Teiginiai apie verslumo ugdymą mokykloje:	1	2	3	4	5
Verslumo ugdymas mokykloje ugdo mano iniciatyvumą, verslumo požiūrį					
Verslumo ugdymas mokykloje padeda man suprasti verslininkų vaidmenį visuomenėje					
Verslumo ugdymas mokykloje suteikia praktinių žinių ir įgūdžių, kurie reikalingi verslui valdyti					
Verslumo ugdymas mokykloje mane motyvuoja, skatina tapti versliu, susidomėti verslininko karjera					

2. Kokias asmenines kompetencijas suteikia verslumo ugdymas mokykloje, kuomet 1 reiškia visiškai nesutinku, o 5 visiškai sutinku.

Asmeninės kompetencijos	1	2	3	4	5
Pasitikėjimas savimi					
Iniciatyvos jausmas					
Atkaklumas					
Adaptyvumas					
Žingeidumas					
Lyderystė					

3. Įvertinkite verslumo įgūdžius, suteikiamus per verslumo ugdymą mokykloje, kuomet 1 reiškia visiškai nesutinku, o 5 visiškai sutinku.

Verslumo įgūdžiai	1	2	3	4	5
Kūrybiškumas					
Planavimo įgūdžiai					
Finansinis raštingumas					
Išteklių valdymas					
Rizikos ir neapibrėžtumo valdymas					
Bendravimo ir bendradarbiavimo, komandinio darbo					
Gebėti sutelkti ir paskirstyti išteklius konkrečiu tikslu					

4. Įvertinkite verslumo žinias, suteikiamas per verslumo ugdymą mokykloje, kuomet 1 reiškia visiškai nesutinku, o 5 visiškai sutinku.

Verslumo žinios	1	2	3	4	5
Ugdoma atpažinti palankias galimybes					
Ugdoma suprasti verslininkų vaidmenį ir funkcijas visuomenėje					
Ugdoma atpažinti verslininkystės karjeros galimybes					

5. Ar verslumo ugdymas Jums, kaip mokiniams, naudingas? Apibraukite vieną skaičių, 1 kai reiškia nenaudinga, o labai naudinga.

Nenaudinga	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**Labai naudinga**

6. Kaip verslumas turėtų būti ugdomas mokykloje:

- Verslumui turėtų būti atskira pamoka
- Verslumas turėtų būti integruotas į matematikos ir (arba) ekonomikos ir (arba) geografijos dalykus
- Verslumas turėtų būti integruotas į visas pamokas
- Verslumas turėtų būti ugdomas per projektinę veiklą
- Verslumas turėtų būti kitais būdais _____(įrašykite kokiais)

7. Per kuriuos mokomuosius dalykus yra ugdomas verslumas (galima žymėti daugiau nei vieną variantą).

- Kūno kultūra
- Technologijos
- Informatika
- Ekonomika
- Gamtos mokslai
- Kalbos
- Matematika
- Dorovinis ugdymas
- Etika
- Meninis ugdymas
- Istorija
- Geografija
- Psichologija
- Kita _____[įrašykite]

8. Kaip vertinate turimas mokytojų verslumo žinias: pažymėkite tik vieną atsakymą (vieną langelį X arba V).

Mokykloje nesuteikiama jokių žinių apie verslumą	**Mokytojai neturi beveik jokių žinių**	**Nepakankamai žinių**	**Pakankamai žinių**	**Mokytojai turi daug žinių**

Klasė:

- 9
- 10
- 11
- 12

Lytis:

- Vyras
- Moteris

5 PRIEDAS

Hipotezės tikrinimas

Ar skiriasi mokytojų nuomonę pagal naudingumą ugdanat verslumą ir jų darbo patirtį mokykloje.

Descriptives

7) **naudinga**

	N	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	Vidurkio intervalas	
				Žemiausia reikšmė	Aukščiausia reikšmė
10 – 15 metų	2	2,00	0,000	2,00	2,00
16 metų ir daugiau	64	3,72	1,105	3,44	3,99
Iš viso:	66	3,67	1,128	3,39	3,94

ANOVA

7) naudinga

	Vidurkio suma	df	Vidurkio kvadratas	F	Sig.
Between Groups	5,729	1	5,729	4,766	,033
Within Groups	76,938	64	1,202		
Total	82,667	65			

6 PRIEDAS

Hipotezės tikrinimas

Descriptive Statistics					
	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
5) Jūsų nuomone, verslumo ugdymas Jums kaip mokiniams naudingas? Apibraukite vieną skaičių, 1 kai reiškia nenaudinga, o labai naudinga.	218	1	5	4,13	1,184
Valid N (listwise)	218				

ANOVA Table							
			Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
5) Jūsų nuomone, verslumo ugdymas Jums kaip mokiniams naudingas? Apibraukite vieną skaičių, 1 kai reiškia nenaudinga, o labai naudinga. * Klasė, kurioje mokotės:	Between Groups	(Combined)	4,349	3	1,450	1,034	,378
	Within Groups		300,055	214	1,402		
	Total		304,404	217			

5) Jūsų nuomone, verslumo ugdymas Jums kaip mokiniams naudingas? Apibraukite vieną skaičių, 1 kai reiškia nenaudinga, o labai naudinga.			
Klasė, kurioje mokotės:	Vidurkis	N	Standartinis nuokrypis
9 klasė	4,3	32	1,107
10 klasė	4,2	78	1,082
11 klasė	3,9	50	1,520
12 klasė	4,2	58	1,014
Total	4,1	218	1,184